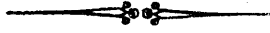

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

* भारद्वाजस्मृतिः *

प्रथमोऽध्यायः

भारद्वाजस्मृति भृग्वादिमुनीनां सन्ध्यादिप्रमुखकर्मविषये प्रश्नः

हेमाद्रिशिखरे रम्ये सुखासीनं महाजनम् ।
भरद्वाजं मुनिश्रेष्ठं सर्वविद्यातपोनिधिम् ॥ १ ॥
पुण्यकृतिं पुण्यशीलं ब्रह्मनिष्ठं जितेन्द्रियम् ।
तमासाद्य मुनिश्रेष्ठः भृग्वाद्या मुनिपुङ्गवाः ॥ २ ॥
भृगुरत्रिर्वशिष्ठश्च शाण्डिल्यो रोहितः क्रतुः ।
हरितो गौतमो गर्गः शङ्खः कालातपोऽङ्गिराः ॥ ३ ॥
मार्कण्डेयश्च माण्डव्यः कपिलो नारदः शुकः ।
जमदग्निर्याज्ञवल्क्यो विश्वामित्रः पराशरः ॥ ४ ॥
एते वाऽन्येऽपि मुनयो धर्मज्ञा धर्मतत्पराः ।
सर्वोपचारैः सम्पूज्य वचनञ्चेदमब्रुवन् ॥ ५ ॥
भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्ववेदार्थपारग ।
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ सर्वसत्कर्मकोविद ॥ ६ ॥
सन्ध्यादि प्रमुखाः सर्वा नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः ।
यास्ता द्विजौधिभिः (द्विजादिभिः) कार्या कथन्नो वक्तुमर्हसि

इति वृष्टो (पृष्टो) भरद्वाजस्तैर्महामुनिभिर्मुनिः ।
 तान्प्रत्युवाच धर्मात्मा सन्तुष्टहृदयो भृशम् ॥ ८ ॥
 पृष्टा युष्माभिरधुना याः क्रियास्ता महर्षिभिः ।
 यथा क्रमेण कथ्यन्ते सन्ध्याप्रणतिपूर्विकाः ॥ ९ ॥
 नित्यानुष्ठानरहितैर्द्विजैरधिकृतागमाः ।
 यज्ञाः क्रतुश्च विधिवन्न भवन्ति फलप्रदाः ॥१०॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शुचि (भू) भूत्वा द्विजोत्तमः ।
 अनुष्ठानम्प्रकुर्वीत प्रत्यहं शास्त्रचोदितम् ॥११॥
 धर्मशास्त्रेषु सर्वेषु समरतेष्वगमेषु च ।
 सारमुद्धृत्य वक्ष्यामि शृणुष्वमृषयोऽनघाः ॥१२॥
 शास्त्रायणमिदं श्रेष्ठमध्येयं श्रद्धया सह ।
 ज्ञे पूर्धमिः(?)द्विजैः काममनुष्ठानादि साधनम् ॥१३॥
 शास्त्रावतारो दिग्भेदः मलमूत्रपरिच्युतिः ।
 शौचमाचमनं दन्तधावनं स्नापनं ततः ॥१४॥
 सन्ध्या प्रणामश्च जपः ब्रह्मयज्ञश्चतर्पणम् ।
 औपासनं वैश्वदेवं महायज्ञचतुष्टयम् ॥१५॥
 भोजनं शयनं ध्यानं महाध्यानञ्च पूजनम् ।
 पूजा द्रव्यं जपस्रक्ष(?) कलशं च क्रिया अपि ॥१६॥
 यज्ञोपवीतञ्च कुशाः प्रणवो व्याहृतिस्ततः ।
 साधनं प्रायश्चित्तञ्च क्रमोऽयं शास्त्रसंग्रहः ॥१७॥
 दिग्(ङ्)निर्णयं समारभ्यो प्रायश्चित्तावधि क्रमात् ।
 स पञ्चविंशत्याध्यायं धर्मशास्त्रं ब्रवीमि वः ॥१८॥

पञ्चविंशति कर्माणि प्रोक्तान्यध्यायरूपतः ।

एकैकस्मिन्किस्क(?) माध्याये प्रोक्तैका परिसंख्यया ॥१६॥

स पञ्चविंशत्यध्याये कर्मबलतिर्यथाक्रमम् ।

धर्मशात्रं समाख्यातं भारद्वाजमहर्षिणा ॥२०॥

इति भारद्वाजरसृती सन्ध्यादिप्रमुखकर्मविषयक प्रश्न

वर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः

दिग्भेदज्ञानवर्णनम्

अथ विजानीयात्पूर्वादि दिग्भेदज्ञानपद्धतिम् ।

कथयिष्याम्यहं सम्यक् सर्वकर्मफलाप्तये ॥ १ ॥

पूर्वादि दक्षिणा वारुण्युदीची च यथाक्रमम् ।

दित(१)श, चतस्रः परितः भवन्ति स्मृतिचोदिताः ॥२॥

यत्रोदेति सहस्रांशुः स्यात् (सा) पूर्वादिगुदाहता ।

यत्रास्तमेति सा प्रत्य गीतकि(?)दक्षिणोत्तरे ॥ ३ ॥

दिक्संधयः स्युर्द्विदशः चतस्रः परिकीर्तिताः ।

अभ्यन्तरं दिशोमन्तः तदूर्ध्वमुपरि स्मृतम् ॥ ४ ॥

तदधस्तादधोदिक्स्यात् एकादश दिशः स्मृताः (स्विमाः) ।

एवमेताः परिज्ञेया दिशः सामान्यरूपतः ॥ ५ ॥

प्राङ्मध्यम विजानीयात् मेघस्थार्कोदयम्बुधाः ।

तत्क्रमेणेतरदिशः मध्यदेशं यथाक्रमम् ॥ ६ ॥

मेष सूर्योदये यत्रच्छायाशंको समस्थले ।
 निर्गंगा सा प्रतीची स्यात् अस्ति प्राचीत्युदाहृता ॥७॥
 दिङ्नामानिस्तूपावास ग्रामादिस्थापने बुधाः ।
 शकृच्छाया पशाद्वेया प्रात्यङ्मध्यनिश्चयः ॥ ८ ॥
 यानि देवोक्त कर्माणि प्रागादिमुखसंस्थितः ।
 वेदी क्षेत्राणि सर्वाणि कुर्यात्तदभिवक्त्रतः ॥ ९ ॥
 अथान्तरोर्ध्वकाष्ठासु कर्मान्यु(ण्यु)क्तानि यानि वै ।
 तानि कुर्यात्तदभ्यस्य तत्कर्मफलसिद्धये ॥१०॥
 केचिद्देवालयद्वारं प्राचीमध्यं प्रचक्षते ।
 ग्राम राजग्र(गु)हद्वारं तथाऽन्योऽस्यदिगन्तरम् ॥११॥
 प्राक्पूर्वेदिति नामानि प्राच्याः प्राहुः पुरातनाः ।
 याम्यवाची दक्षिणाया नामनी(नामानि)कथ्यते बुधैः ॥१२॥
 पश्वा(त्) प्रत्यग्वारुणीति प्रतिच्यानानुवाचकाः ।
 कौबेर्यादिच्युत्तरेति नामानिस्युरु..... शः ॥१३॥
 अभ्यन्तरान्तरालातरव कोशान्तराह्वयः ।
 अवान्तरदिशः सञ्ज्ञौः(सञ्ज्ञाः) विद्वद्भिः परिकीर्तिता ॥१४॥
 उपरिष्ठादुपरिचेत्येतेद्वेसीमनी बुधाः ।
 आहुर्ध्व दिशस्त्वेवमभ्यासर्व दिशः स्मृताः ॥१५॥
 हरिद्राशाककु काष्ठा चेतिनामानि वै दिशाम् ।
 सर्वासामेवै हि दिशां सामान्यं विबुधा विदुः ॥१६॥
 पूर्वादि चतुराशेयाः क्रमादिद्वियवुराट् ।
 किन्नरेश्वर इत्येते भवंति विदिशामथ ॥१७॥

सप्ताशवासिर्ऋतिर्वायुः त्रिर्दिशानश्चेत्यमीश्वराः ।
 अंतरोर्ध्वाधरदिशां भूतदेवादयोधिपाः ॥१८॥
 एवं दिग्विषयाः प्रोक्ताः सर्वेषां सर्वकर्मणि ।
 परिज्ञेयः प्रयत्नेन दुधै कर्मफलेच्छुचिः ॥१९॥
 मेषकर्किनुनश्चत्वारो राशयस्त्वमी ।
 पूर्वादिपुचतुर्धिर्दिक्षु मध्येऽन्योन्यत्र राशयाः ॥२०॥
 प्राचीमर्ध्यं विनान्यत्र संस्थिताये च राशयः ।
 तत्रस्थिता हि मरिचच्छाया वक्त्रा सदा भवेत् ॥२१॥
 समभूमिस्तले दण्ड प्रमाण चतुश्श्रके ।
 शंखोकोश्च द्विगुणेनैव शुल्पे(?) कृति मण्डले ॥२२॥
 मधमस्थापयेच्चकुं(?) मेषस्थाकोदये बुधः ।
 मेषस्थार्णदयालाभे तुलांस्थाकोदयोथवा ॥२३॥
 मंडतां(लांत)र्गतायस्यच्छायायत्रांबुराट्सरी(रि)त् ।
 अपराह्णे तथा तत्र शतक्रतु हरिद्भवेत् ॥२४॥
 तयोर्विंदुद्वयं मध्ये प्रकुर्वीत विचक्षणः ।
 ततः प्रासारयेत्सूत्रं तत्रविंदुं च यत्समः ॥२५॥
 प्राचीप्रतीच्योस्थं मध्ये इतिज्ञेयं विपश्चिता ।
 विंदुद्वयांतरभ्रांतशफरानतपुश्चकं ॥२६॥
 सूत्रं यत्तद्भवेन्मर्ध्यं दक्षिणोत्तरयोः क्रमात् ।
 उपगाद्यपरांतानि पर्यंतानि विनिक्षिपेत् ॥२७॥
 सूत्राणि च ततः प्राद्द्वौ प्रागुत्तरमुखानि च ।
 मातंगशृंगखदिर शमीशाक कुचंदनाः ॥२८॥

तिहुकरकदिरश्चेति शंखुवृक्षाः समीरिताः ।
 यस्वोद्धादिर्विस्तकावष्कुरंगुल पंचकं ॥२६॥
 चतुरंगुलविस्तारः मूर्धासौ शंक्रुत्तमः ।
 यस्योद्धायादिनाबौ द्वौ भवतोष्टादशांगुलौ ॥३०॥
 न शंक्रुर्मध्यगोम्रस्यनाभिः सप्तदशांगुलम् ।
 यस्याश्चनाभौ भवतः द्वादशैकादशांगुलौ ॥३१॥
 कनिष्ठोसौ समाख्यातः शंखुच्छायावलोकने ।
 सर्वेनिवृत्ताः सस्मिन्धाः च्छत्रानारसिरोकिताः ॥३२॥
 निवृणाः शंक्रुगोयेते निर्मितास्युः शुभप्रदाः ।
 त्वग्भिर्भ्रंषकयावानां नारिकेलफलस्य च ॥३३॥
 ईज्जुर्यानिमितासंस्यात् प्रशस्ता मानकर्मणि ।
 न्यग्रोधकेतवी गालवल्केष्वेतेषुनिर्मितम् ॥३४॥
 कार्पासवटतंतवोर्वात्रिवृद्ग्रंथिविवर्जितम् ।
 स्वकनिष्ठांगुलि थूलंस्मिग्धंककुदसंम्मितम् ॥३५॥
 सूत्रमेवंदिधं शस्तं मापने सर्वभूमिषु ।
 शुल्बेरज्जुविदसूत्रं गुण एकार्थमुच्यते ॥३६॥
 देवब्रह्मणितृणां च जात्याद्युक्त यात्रिवृत् ।
 वृषकन्यकयोच्छाया नववत्रास्याधृवस्थितौ ॥३७॥
 वृषस्तभानोरुदये कन्यास्तार्कोदयेपि वा ।
 मण्डले स्थापयेच्छंक्रं यथापूर्वं तथा क्रतौ ॥३८॥
 पश्चाद्विंब्रात्मकच्छाया यत्र तत्र तथा ततः ।
 तत्प्राचीदिगितिप्राहुः ति(इ)तरेदक्षिणोत्तरे ॥३९॥

अजेतुलायां मिथुने मृगेद्वयङ्गुलं नयेत् ।
 कर्कट वृश्चिके मीने शोधयेश्चतुरंगुलम् ॥४०॥
 षडंगुलं घटचापे मकरेऽष्टांगुलं तथा ।
 छायायां दक्षिणे मे नित्वा सूत्रं प्रमारयेत् ॥४१॥
 केचिदेवंत्यार्याः प्राप्तप्रत्यधिग्वनिश्चये ।
 खदिरक्षीरिणीसालामधूखदिरास्तथा ॥४२॥
 ख्याताशङ्कुनमा प्रोक्ताः अथवा सालभूरुहाः ।
 एकादशांगुलादेकः विंशतांगुलदीर्घकः ॥४३॥
 पूर्णमुष्टिस्तुत्राभौ मूलं सूचिनिभो भवेत् ।
 प्रमाणसूत्रमित्युक्तं प्रमाणं निश्चितोदितः ॥४४॥
 तद्वहिः परितोभागेपर्यन्तं सूत्रमिष्यते ।
 गर्भसूत्रादिरीत्यादुसूत्रमेवप्रचोदितम् ॥४५॥
 यदिवृत्त्याससूत्रं हि वृत्थानं सूत्रमिष्यते ।
 अणुरेणु शिरोजामूलाक्षायुक्ताः यवाक्रमान् ॥४६॥
 एकैकाष्ट गुणिज्ञयाः स्याद्यवाष्टकमंगुलम् ।
 द्वादशांगुलकं नालः अस्तस्तालद्वयं स्मृतम् ॥४७॥
 हस्तैश्चतुर्भिर्दंडं स्यात् सूत्रदंडाष्टकं स्मृतम् ।
 स्वस्वहस्ताख्य सूत्राणि चतुर्थैव वदन्ति हि ॥४८॥
 पितस्थिस्थूलयित्युक्तः अंगुलं सूत्रसंज्ञिकम् ।
 अष्टभिः सप्तभिष्टद्विः यवैर्विज्ञेयमङ्गुलम् ॥४९॥
 उत्तमं मध्यमं नीचं उत्तमेवं यथाक्रमम् ।
 अंगुलं त्रिविधं प्रोक्तं इदं यवसमुद्भवम् ॥५०॥

अस्यधांगुलमेतैस्तु कथ्यंतेस्मिन् यतो भवेत् ।
 साध्यैषद्वियवैर्वाधासाध्यै सप्तभिरेव वा ॥५१॥
 साध्यैः सप्तभिराख्यातं एवं त्रिविधमंगुलम् ।
 शाधिभिश्च त्रिभिः सार्धैः चतुर्भिश्च यथायवैः ॥५२॥
 शाल्याद्भवं समाख्यातं अंगुलं त्रिविधं(धं) बुधैः ।
 एवंमानांगुलं प्रोक्तमात्रांगुलमथोच्यते ॥५३॥
 मध्यमांगुलमध्यस्त पर्वदीर्घमित्तु यत् ।
 तच्छ्रेष्ठमंगुलं प्रोक्तं पादहीनं तु मध्यमम् ॥५४॥
 अधही (नं) कनिष्ठं स्यादेवं मात्रांगुलत्रयम् ।
 अंगुष्ठ तर्जनीदीर्घं यत्तत्प्रदिशसंज्ञतं ॥५५॥
 अंगुष्ठमध्यमायामं यत्ता साराभिदानकम् ।
 अंगुष्ठानामिकायामं यत्तद्रोकर्णसंज्ञिकम् ॥५६॥
 अंगुष्ठाभ्यंगुला प्राहुः वितस्तेरिति कथ्यते ।
 यत्रयञ्चोदितं तत्र प्रयंजातेषु तत्प्रयः ॥५७॥
 अंडादिसूत्रपर्यन्तं प्रमाणं समुदाहृतम् ।
 किष्वादि पंचशाकानां अधुनाभेद उच्यते ॥५८॥
 किष्कुर्नामभवेद्धस्त चतुर्भिष्टब्धिरंगुलैः ।
 प्राजापत्योभवेद्धस्तः पंचविंशब्धिरंगुलैः ॥५९॥
 षड्विंशत्यंगुलैर्हस्तः स्याद्धनुमुष्टि संज्ञिकः ।
 हस्तग्राहकयोहसप्तविंशब्धिरंगुलैः ॥६०॥
 एवं चतुर्धोहस्तः विज्ञेयः कर्मवित्तमैः ।
 बद्धुषि(ष्टि) कौरन्निररत्निः सकनिष्ठिकः ॥६१॥

इत्येतौ कथितौ हस्तौ मनुष्याणां मनीषिभिः ।
 पूर्वोदित चतुर्हस्तो यत्रनाभिहितादिमौ ॥६२॥
 हस्तौ तत्र प्रयोक्तव्यौ सामान्योनोदितकत्रे(?) ।
 बाहुहस्ताद्वयोरन्निररन्निः किष्कुरित्यपि ॥६३॥
 कथितो हस्तपर्यायः हस्तेच्छेदांगुलैरपि ।
 खट्वानुरवासनादीनि किष्कुहस्तेन कारयेत् ॥६४॥
 प्राजापत्यकरणैव प्रासादादिशिहस्रयान् ।
 विमानं मौलिशांशालां सभास्थानं न कारयेत् ॥६५॥
 धनुग्रहोण ग्रामादीन् धनुर्मुष्ट्या(ष्ट्या) ग्रहादिकान् ।
 राजान्पदं(?) राजधानीं तदानयनसंज्ञिकम् ॥६६॥
 धनुर्मुष्टिकरणैव प्रकुर्वीत विचक्षणः ।
 अलाचे किष्कुहस्तो वा सर्वेषामेव केवलम् ॥६७॥
 अल्पांगुलमानेन क्षुत्रासंगुलमानतः ।
 ग्रामं च नगरं खेटं पत्तटं(नं) खर्वटं पुरं ॥६८॥
 विटंक्कं शिबिरं वेश्म निगमाराजधानिकम् ।
 सेनामुखमितिप्राहुः द्वादशैतानि सूरयः ॥६९॥
 अन्येषु शिल्पशास्त्रेषु पश्येदेषान्तुलक्षणम् ।
 नदी जलायनं क्षेत्रं सूत्रेणैव तु मापयेत् ॥७०॥
 दंडेन बाधसूत्रेण ग्रामयोरन्तरं तथा ।
 यत्स्वातिचित्रयोर्मध्ये उदयं श्रवणन्य च ॥७१॥
 तत्प्राचीमध्यमं प्रोक्तं श्रविष्ठायाश्च सूरिभिः ।
 तिष्योत्तरात्रयमुखा रोहिणीनां समुद्रमः ॥७२॥

यत्रैवं नैऋतिमध्यं इत्येते ब्रुवतेतराः ।
 तत्प्रतीपं प्रतिच्यास्तु मध्यष्टंघरातवे ॥७३॥
 एवं मध्यद्वयं ज्ञात्वा ततोविंदुद्वयं क्षिपेत् ।
 ततो द्विविंदुमध्ये तु समं सूत्रं प्रसारयेत् ॥७४॥
 एवं प्राचिप्रतिच्यास्तु जानीय्यान्मध्यमं बुधः ।
 ध्रुवस्थानमुदिच्यास्तु मध्यपूर्वक्रमेण तु ॥७५॥
 सूत्रं प्रसाद्ययामायां मध्यं ज्ञेयं विपश्चिता ।
 ध्वनिः प्राच्याथवा सौध्यानिश्चिता पूर्व वस्तुतः ॥७६॥
 प्राचीतरं तु यत्स्थानं सर्वं दोषकरं भवेत् ।
 एवं प्राची“नहोच्युते”परिज्ञायानम्मेकर्माण्य धारयेत् ।
 अज्ञात्वाऽऽरब्धऽकर्माणि निष्फलानि भवन्ति हि ॥७७॥

॥ इति भारद्वाजधर्मशास्त्रे दिङ्निश्चय नाम द्वितीयोध्यायः ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

विष्मूत्रोत्सर्जनविधिवर्णनम्

विष्मा(मू)त्रोत्सर्जनविधिद्विजानां प्रथमेऽध्याय(स्फु)टं ? ।
 शौचक्रमश्चाधतथा (?) समीचीनमिहोच्यते ॥ २ ॥
 ब्राह्मेमुहूर्ते चोत्थाय धर्मतत्त्वार्थमीश्वरम् ।
 न चिन्त्याथग्र(गु)हाद्रत्वा देशे दक्षिणपश्चिमे ॥ ३ ॥

आहृताया मृदापश्चात्स्ताशुद्धभूतले(?) ।
 पात्रयोर्मृदमावश्च क्षिपेश्चाद्धार्धमाहात्मन(?) ॥ ४ ॥
 बल्मीकेथाऽग्नि वृक्षादौ मार्गे मूषिकसद्मनि ।
 शौचदेशे जलांतस्ति कर्दमे देवतालये ॥ ५ ॥
 पुरोषभूमालिरिणे निवासे च गवामपि ।
 मृत्तिका न परिग्राह्य शौचार्थं जातु विद्युदैः ॥ ६ ॥
 संध्यास्वाह ? कर्णस्था ब्रह्मसूत्र उद्ङ्मुखः ।
 वानसामौलिसाच्छाद्यामौनिमूर्ध्वानमस्पृशन् ॥ ७ ॥
 समे रहसि भूभागे दर्भेतरत्तृणाःमृते ।
 विरूजेन्मलमूत्रे तु रात्रौचेदक्षिणामुखः ॥ ८ ॥
 देवालयमखस्थानश्मशानाचलदारिषु ।
 तदीकाब्धितटीतीरम् च्छायामूलभस्मसु ॥ ९ ॥
 लोष्टसस्य च यश्वभ्रपराग बहुलीकृते ।
 स त्यजेन्मलमात्रे तु स्थानेष्वेतेषु बुद्धिमान् ॥१०॥
 आदित्यानलविप्राग्निनाभित्कस्यजेन्मूत्रपुरीषेतु विचक्षणः(?)
 प्रमादात्त्वमलं दृष्ट्याभूमिस्थं ब्राह्मणोयदि ॥११॥
 सवितारं द्विजंद्रष्टगामग्निं वा निरीक्षियेत् ।
 दर्भैरपितृणैश्शुष्कै गुदमुत्सृज्य सत्वरम् ॥११॥
 अयज्ञदासकाष्ठेन तत्पत्रैर्वाप्यलोभतः ।
 उत्थाय सव्यहस्ते गृहीत्वाज्ञस्वमेहनम् ॥१२॥
 शौचदेशमदागव्य कुर्याच्छौचं मृदांत्वुना ।
 पूर्वं ज्जलेन प्रक्षाल्या मृदापश्चात्ततोर्वुना ॥१३॥

एवं द्वादशकृत्वस्तु गुदशौचं समाचरेत् ।
 प्रस्पति प्रमिताद्यामृत द्वितीया तु तदर्भका ॥१३॥
 उत्तरोत्तरतः सर्वात्रितय्यावतुता बुधैः ।
 दशकृत्वोवामहस्तं सप्तकृत्वः कराटभौ ॥१४॥
 संयोज्य चैवं प्रक्षाल्य सकृद्धौचं पुनश्चरेत् ।
 पंचकृत्वः कक्षाक्षाल्य मृदामलकमात्रया ॥१५॥
 त्रिकृत्वोर्लिंगशौचं तु हस्तंक्षाल्यपदेद्वयं ।
 संयोज्यत्रिमृदाक्षाल्य क्षालयेच्छौचभूतलं ॥१६॥
 कुर्वीतैवदिवा शौचं रात्रावस्यार्थमुच्यते ।
 उ(अ)शक्तस्य यथा शक्ति शौचमुक्तं तथाध्वनि ॥१७॥
 योषितामुक्त शौचार्थं शूद्राणामप्युदीरितम् ।
 नदीनरस्तटाकेषु वापीकुण्डेहृदेषु च ॥१८॥
 निर्भरे देवखातेब्धौ द्विजः शौचं न कारयेत् ।
 एवं शौचविधिः प्रोक्ता द्विजानां शुद्धि हो (हे) तवे ॥१९॥
 विधिं विसृज्य यच्छौचं वृथा कृतमविसृजम् ।
 कृतं संध्यादिकं कर्म नित्यं नैमित्तिकं तथा ।
 सर्वं निष्प(ष्फ)लतांयाति शौचहीनं द्विज(न्म)नाम् ॥१६॥

॥ इति भारद्वाजस्मृतौ विष्णुत्रविसर्जनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

आचमनविधिवर्णनम्

समस्त कर्मणामादि साद्धनं सर्वशानां ।
उपस्पृष्ट विधिः सम्यग्द्विजानामधुनोच्यते ॥ १ ॥
आचम्य विधिवः कर्मकृतं यत्तत्प्रसिध्यति ।
विनैवाचमनं कर्म कृतमव्यफलं लभेत् ॥ २ ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन आचम्य विधिवत्ततः ।
श्रौतं कर्माथवास्मात्तं कुर्यात्कर्म फलाप्तये ॥ ३ ॥
जंघान्तं जानुपर्यन्तं अपिवाचरणद्वयं ।
परांतंरौसम्यक्क्षालयेत्प्रथमं बुधः ॥ ४ ॥
नाभेरथ(ध)स्तात्सकलं क्षालयेत्सव्यपाणिना ।
कुर्यादाचमनादीनि कर्माणारेदपाणिना ॥ ५ ॥
जलस्थमुधृतंवापिवारिशुद्धं प्रपश्यते ।
स्थलस्थञ्चोधृतञ्चापि यथशुद्धंतदुत्सृजेत् ॥ ६ ॥
जले जलस्थ आचामेत्वहिष्ठस्तु जलाद्बहिः ।
बहिरंतस्थ आचामेदुभयत्र शुचिर्भवेत् ॥ ७ ॥
जानोरधस्तास्तविले उपस्पृष्टउपस्पृशेत् ।
जलाशयादिष्णाचामेदूर्ध्वाभः सूद्धसंस्थितः ॥ ८ ॥
उपविश्य शुचौदेशे प्राङ्मुखो ब्रह्मसूत्रधृक् ।
बद्धचूडःकुशकरः द्विजः शुचिरुपस्पृशेत् ॥ ९ ॥

तिष्ठन्नमन् स्वपन् जल्पन् शृण्वन्त्यजभाषणा ।
 अश्यस्पृशन्दिशप्पस्पनकदाचिदुपस्पृशेत् (?) ॥१०॥
 काकश्चखरविट्रोडताम्रचूडरजस्वलाः ।
 ब्रात्यांत्यजाति पतितान्पश्यन्नपिस्पृशेद्विजः ॥११॥
 देवलाजभिषः शूद्रान् चंडालानुरुपातकान् ।
 पश्यन्नोपस्पृशेद्वीमान् अन्याः संकरजानपि ॥१२॥
 शयानः पादुकस्थश्चेवहिर्जानुः शरासनः ।
 उष्णीषीकंचुफीनग्रः न कदाचिदपस्पृशेत् ॥१३॥
 ब्रह्मप्रजापतिपितृस्वर्गौकोजातवेदसाम् ।
 संतिपंचापितीर्थानि पाणौ विप्रस्य दक्षिणे ॥१४॥
 अंगुष्ठस्य कनिष्ठायाः तर्जन्यामूलमग्रकम् ।
 कंकरस्यमध्यमंचाहुस्तीर्थस्थानानिसाधवः ॥१५॥
 तर्पणं देवतादिभ्यः स्वतीर्णेनैव तर्पयेत् ।
 पिवेदाचमनेदादिचीक्षितं ब्रह्मतीर्थतः ॥१६॥
 पानमार्जनसानादिस्पर्शानामधिदेवताः ।
 क्रमेण सम्यक्कथ्यन्ते तदा संस्मरणाय वै ॥१७॥
 कार्यः सर्वांगिरो वेदः पुराणोनितिहासकः(?) ।
 प्राणेंदुभानुदिग्भूमि ब्रह्मरुद्रामराधिपाः ॥१८॥
 एतेपानशरीरांगदेवता इति कीर्तिताः ।
 तत्तक्रियायां स्मर्तव्या पदोपस्पर्शने द्विजैः ॥१९॥
 उपस्पर्शनकालेन स्मरन्यानांगदेवताः ।
 पिबेत्सृष्टिजन्मायः तस्यौपस्पर्शनं वृथा ॥२०॥

प्रक्षाल्य चरणौ हस्तौ प्राङ्मुखोवाप्युदङ्मुखः ।
 उपविश्यासनेशुद्धे कुर्याद्रोर्कर्णवत्करां ॥२१॥
 सपवित्रंकरे तस्मिन् माषमानमितं जलं ।
 आनीयत्रिःपिपेद्वीमान्वेदत्रितियतुष्टये ॥२२॥
 पक्कंसफेनकलुषं सदुगंढं बुद्बुदम् ।
 उष्णसंमृत्तिकंक्षारं त्यजेदाचमने जलम् ॥२३॥
 अंतरीक्षं नखस्पृष्टं भिन्नरंद्रविनिर्गतम् ।
 एकं हस्तार्पितंवारि त्यजेदाचमने द्विजः ॥२४॥
 चिंतापर्युषितत्सृष्टं अंत्यजैः क्रममि (?) संयुतं ।
 देवाभिषिक्तं हेयं च त्यजेदाचमने वयः ॥२५॥
 अथर्वांगिरसस्तुष्टै ततोधिः परिमार्जयेत् ।
 तिर्यदंगुष्टमूलेन मुखरन्ध्रं विचक्षणः ॥२६॥
 इतिहासपुराणानां तु पुष्पैर्निर्मार्जयेत्पुनः ।
 अथावरोह क्रमतः तथा हस्ततलेन च ॥२७॥
 पादयोः सत्यपाणौ च का(प्र)क्षिपेद्वि णुतुष्टये ।
 नासामूलं स्पृशेत्तुष्ट्यै मध्यर्त्तंगुलिभिः शितः ॥२८॥
 ततः पा(प्रा)णस्य संत्तुष्ट्यै नासिका विवरद्वयं ।
 अंगुष्ठ तर्जनीभ्यां तु संस्पृशेत्तु द्विजोत्तमः ॥२९॥
 सूर्याचन्द्रमसोः प्रीत्यैदीर्घ्यां प्रीत्यै च संस्पृशेत् ।
 अंगुष्ठानामिकाभ्यां तु चक्षुषी श्रवणद्वयं ॥३०॥
 शृङ्गोष्ठ कनिष्ठाभ्यां नाभिं संप्रीतये स्पृशेत् ।
 ब्रह्मणो हृदयंप्रीत्यै अलभेततलेन वै ॥३१॥

भारद्वाजस्मृतिः

सर्वांगुलीभिरीरास्य मूर्धानं प्रीतये स्पृशेत् ।
 अंगुष्ठाङ्गुलीभिस्तुष्ट्यै जिष्णो स्पृशेद्भ्रजौ (?) ॥३२॥
 कर्मावसाने कर्मादौ दैवमाचमनं द्विजः ।
 कुर्यात्स्वकर्मसिध्यर्थं सर्वदा सर्वकर्मसु ॥३३॥
 ताम्रचर्माश्रुबालांबु नारिकेलाशमपत्रकी ।
 उपस्पृशेत्स्वहस्तरमै रेतैरपि विचक्षणः ॥३४॥
 ब्रह्मयज्ञे विशेषोस्ति किञ्चिदाचमनक्रमे ।
 प्रवक्ष्यते तदेतद्धि तत्कर्मफलसिद्धये ॥३५॥
 पानत्रयं यथा पूर्वं तथा द्विः परिमार्जनं ।
 उपस्पृश्य शिरश्चक्षु नासिकाद्वितयं तथा ॥३६॥
 श्रोत्रद्वयं च हृदयं पूर्वोक्तविधिना लभेत् ।
 एवमाचमनं प्रोक्तं ब्रह्मयज्ञे महर्षिभिः ॥३७॥
 स्नानपानक्षुतस्पाप होमभोजनकर्मसु ।
 अध्वोपसर्पणे मूत्रविडुस्तृष्टौ द्विराचमेत् ॥३८॥
 जपेशमशानाक्रमेण परिधान्येन वासिनः ।
 चत्वाराक्रमणे चैव द्विजातिर्द्विरुपस्पृशेत् ॥३९॥
 विनाविध्युक्तमार्गेण यो द्विजो नित्यमाचरेत् ।
 अनाचांतः स एवस्यादशुद्धयितिभाषितः ॥४०॥
 एवमाचमनस्योक्तं विधानं श्रुतिचोदितं ।
 एतद्धेयं द्विजश्रेष्ठैः अनुष्ठानादिसाधकैः ॥४१॥
 ॥ इति भारद्वाजस्मृतावाचमनविधिर्नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

दन्तधावनविधिवर्णनम्

- दन्तानां धावनविधिर्द्विजानामधुनास्य(स्फु)टं ।
कथ्यते (कथ्यते) मुखशुद्ध्यर्थं योग्यार्थं सर्वकर्मणां ॥ १ ॥
प्रक्षाल्य चरणौ हस्तौ मुखंचाथ यथाविधि ।
आचम्य प्राङ्मुखःस्थित्वा दन्तधावनमाचरेत् ॥ २ ॥
एकादश्यष्टमीषष्ठि नवमी च चतुर्दशी ।
प्रतिपत्पौर्णमासी च काष्ठमेतासुवर्जयेत् ॥ ३ ॥
जन्मत्रयापराह्वार्कदिवसव्यतिपातकाः ।
स संक्रमाविवर्जान्युर्वत्तथावनकर्मणीम् ॥ ४ ॥
शलमल्येरद्धकार्पासा पालाशाश्चद्धतिदुकाः ।
श्लेष्मातकशमीनिम्बधवघात्रिलिभीतकाः ॥ ५ ॥
निवारशीतककंदुक्षिरिका कोविदारिकाः ।
काशांगुलिकुशाश्चैव विवर्जा दन्तधावने ॥ ६ ॥
अशोकमधुकप्लक्षविलवांक्कोलप्रियंगवः ।
जंबुकदंबश्यामाक बदरीमूगचंपकाः ॥ ७ ॥
शिरीषदाडिमारकान्नाकरवीरातिमुक्तकाः ।
जजी श्रीकल भांडीरभद्रदारुविकंड्वताः ॥ ८ ॥
काश्मरीवृहतीसाल चिरिविलवा अरूक्षकाः ।
अपामार्गाश्चकर्णरूय ककुभाभूतभूरुहः ॥ ९ ॥

एते वृक्षा प्रशातास्यु क्षीरलब्धमहीहहाम् ।
 यादावनं (?) कुर्याद्वृक्षानां सततं द्विजा ॥१०॥
 बक्रा विवालाः शुक्राग्राः सरंध्राः युग्मपक्काः ।
 विकूर्वाहोयगंधा च सकीटज्ञातपूर्विका ॥११॥
 सप्रवासा समुच्चेदा न शास्त्रोक्तामनोहरा ।
 त्यक्तव्येधृग्विधाशाखा द्विजैः शुद्धै विचक्षणैः ॥१२॥
 स्मिग्धासांद्रासुविदलादृदाश्रामातिराजिता ।
 स्वकनिष्ठांगुलिथूत्रावितस्त्यायातिकाशुभाः ॥१३॥
 नित्यं देवालये गोष्ठे श्मशाने जलमध्यगे ।
 यागस्थाने शुचौदेशेनाचरेदंतधावनं ॥१४॥
 शार्दूल कृष्णगोकृत्तो यज्ञवृक्षे तृणेषु च ।
 उपविश्य न कुर्वीत वक्त्राशुद्धिमनासनः ॥१४॥
 दक्षिणामुखस्तिष्ठं शयानश्चविदिङ्मुखः ।
 गच्छन्नत्रत्यज्ञरवोभूत्वा नाचरेदंतधावनम् ॥१५॥
 पतितात्यय पाषंड देवजीवरजस्वलाः ।
 भिषक्यातक्लिङ्गाल न प्रक्ष्यादंतधावने ॥१६॥
 शुनकं विड्वराहं च गर्धभंतं ब्रह्मचूडकं ।
 अन्यान् नैदेवशास्पर्श्ये द्विजः शुद्धविचक्षणः ॥१७॥
 यावंत्तो नियमाः प्रोक्ता द्विजश्रेष्ठस्य सुजितः (?) ।
 प्रेक्ष्याप्रेक्ष्येषु कर्तव्याः समौनेन विपश्चिता ॥१८॥
 कदांबार्जुन कौशीरशिरीष खदिरदृषु ।
 द्विजः शुद्धिं यतिः कुर्यात् नदाष्टांगुलिशाखया ॥१९॥

आयुरित्यादिमंत्रोयं उक्तः शाखाभिमात्रिणे ।
 विनाभिमंत्रिणं तूष्णीं वृथास्याद्दन्तधावनं ॥२०॥
 अस्य प्रजापति ऋषिः छंदोनुष्टुग्वनस्पतिः ।
 देवतेतिहृदिस्मृत्वा मंत्रारभेपदेद्युधः ॥२१॥
 अभिमर्त्याहृतांशाखां मंत्रेणानेन वै द्विजः ।
 पश्वाद्ध्वं क्रमणेऽदावयेच्छाक्यैकया ॥२२॥
 शाखांविदार्य तस्यास्तु भागेनैकेन मार्जयेत् ।
 स्थूलमध्याल्पभेदतः ॥२३॥
 श्रेष्ठामध्याः कनिष्ठास्युकृत्प्रायैग्रासकल्पने ।
 पिप्पलाद् समुत्पन्ने कृत्यये लोकभयक्करि ॥२४॥
 षाषाणंत्तेमयादत्तमाहारार्थं प्रकल्पितम् ।
 तिलाक्षतेः सहाशीलां मा'मंत्रेणानेनवारि च ॥२५॥
 दत्तेवाधांज्जलिबध्वा तत्स्नायाद्यथाविधि ।
 विद्धेपर्वत(न) स्नायाच्चतुर्दश्यां महोदधौ ॥२६॥
 साचेद्भ्रौमयुता स्नायात्तामतिक्रम्य पर्वणि ।
 प्रक्षाल्य चरणौ हस्तौ प्राङ्मुखो वायुद्मुखः ॥२७॥
 स्थित्वा यथावदाचम्य प्राणायामं समाचरेत् ।
 ततः संकल्पयेत्स्नानं ब्राह्मस्य विनियोगकं ॥२८॥
 आपोहिंठाधिभिः षड्भिः तिसृभिः प्रणवस्य च ।
 हिरण्यवर्ण इत्यादिं चतुर्भिश्च ततः परं ॥२९॥
 पवमानानुवाकेन पादाद्युक्त विधानतः ।
 स्वात्मानं सकुशैरब्धिः मार्जयेत्परितोबुधः ॥३०॥

ब्राह्मस्थानमिदं प्रोक्तं पापक्षयकरं परं ।
 पादयोर्मूर्ध्नि हृदये मूर्ध्नि वक्षसि पादयोः ॥३१॥
 वक्षस्यंघ्र्योश्चमूर्ध्नीति ब्राह्मो संमार्जनं क्रमः ।
 प्राङ्मुखः प्रयतः पादौ प्रक्षाल्यचम्य पूर्ववत् ॥३२॥
 प्राणानायम्य संकल्प्य भस्मस्थानं समाचरेत् ।
 आदायभसितं स्वेतं अग्निहोत्र समुद्भवं ॥३३॥
 ईशानेन तु मंत्रेण शिरस्येव विनिक्षिपेत् ।
 तत आदायतद्भस्म मुखेतत्पुरुषेण तु ॥३४॥
 अघोराख्येन हृदये ततस्तद्भसितं क्षिपेत् ।
 सद्योजाताभिधानेन भस्मपातद्वये क्षिपेत् ॥३५॥
 सर्वांगं प्रणवेनैव मंत्रेणोद्भूलयेत्ततः ।
 एवमाग्नेयजं स्नानं उदितं परमर्षिभिः ॥३६॥
 प्राङ्मुखश्चरणौ हस्तौ प्रक्षाल्याचम्य पूर्ववत् ।
 प्राणानायम्य संकल्प्य तिष्ठेद्द्वर्षेचसा ॥३७॥
 स्वशरीरं भवेदार्थं यावत्तावत्सितिप्रमा ।
 दिव्यं स्थानमिदं प्रोक्तं मुनिभिः सत्त्वचितकैः ॥३८॥
 पूर्ववत्सकलं कृत्वा संकल्पान्ते द्विजोत्तमः ।
 प्रामाद्वहिः शुवौ देशे गवागमसपद्धतौ ॥३९॥
 स्मरन्नारायणं तिष्ठंघ्रावद्भूल्यावृतं पुनः ।
 वायव्यंस्नानमित्युक्तं एतदाम्नायवादिभिः ॥४०॥
 देवालये नदीतीरे मठेषुण्यायश्रमेवने ।
 प्र(गृ)हावान्यतत्रस्थाने शुद्धे स्नानं समाचरेत् ॥४०॥

येषु देशेषु यच्छक्यं तत्कृत्वा स्नानमादितः ।
 प्रक्षाल्य चरणौ हस्तौ उपस्पृश(श्य) यथाविधि ॥३१॥
 उपविश्यचु(शु) चौ देशेशिश्चला ककृशास्मृते ।
 ऊर्ध्वपुंड्रं च विधिना ललाट हृदये गले ॥३२॥
 स्नात्वाग्निहोत्रजेनैव भस्मना च प्रसन्नधीः ।
 पंचभिर्ब्रह्मभिर्वापि कृतेन भसितेन च ॥३३॥
 वामभागेस्मरेद्विष्णुं कमलारूढपक्षसं ।
 पीताम्बरधरश्यामं चतुर्बाहुं कीरीटनं ॥३४॥
 नानारत्नप्रभाजालस्यु(स्यु) रन्मकरकुण्डलं ।
 सर्वाभरणसंयुक्तं होमयज्ञोपवीतिनम् ॥३५॥
 पवित्रहस्तोध्यायितः किञ्चित्प्रहसिताननं
 मुकजंपांचजन्यं च विभ्राणं हस्तदक्षयोः ॥३६॥
 कौमोदकीं रथांगं च विभ्राणं वामहस्तयोः ।
 तिष्ठंतवासुखासीनं तदाध्यायेद्यथारुचि ॥३७॥
 विवंभक्त्या स्मरस्थ्यायेदीश्वरं मुरनायकं ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमांगतिम् ॥३८॥
 इदं स्नानंतु सर्वेषां स्नानानामाचरेद्यथा ।
 द्विजः शक्तस्त्वशक्तश्चेदिममेव समाचरेत् ॥३९॥
 इदं हि मानसंस्कारं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं ।
 देवैर्महर्षिभिः सेव्यं भक्त्यापि परया सदा ॥४०॥
 एवं सप्तविधं स्नानं ब्रह्मणंदं पुरोदितम् ।
 ज्ञात्वा द्विजोत्तमः सम्यग्यथायोग्यं समाचरेत् ॥४१॥

अत्रोक्तं सर्वमंत्राणां प्रजापतिरिषि स्मृतः ।
 च्छंहश्चंदसि विज्ञेयं लिंगोक्ता देवता स्मृता ॥४२॥
 प्रयोगकाले मंत्राणां ऋषिश्चंदोधिदेवताः ।
 विनियोगक्रमादुक्ता तत्तत्कर्म समाचरेत् ॥४३॥
 अवदित्वा ऋषिच्छंहो देवतं विनियोगकं ।
 प्रयुनक्तिमसूयूमौ पापिय्यान्भवतिधृ(ध्रु)वं ॥४४॥
 द्विजोग्निहूब्रजनैव भस्मना च सवारिणा ।
 धारयेदूर्ध्वपुंड्रं च सर्वपापविशुद्धये ।
 ललाटचोर्ध्वपुंड्रं स्यात्सर्वपुण्यफलं भवेत् ॥४५॥

॥ इति भारद्वाजस्मृतौ स्नानविधिवर्णनं नाम पञ्चमोध्यायः ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

त्रिकालसंध्याविधानकथनम्

अथ संध्यात्रयोपास्ति विधानं कथयाम्यहं ।
 द्विजन्मनां परिस्पष्टं समस्ताभिष्टसिद्धये ॥ १ ॥
 ब्रह्मव्याकारभेदेन याभिन्ना कर्मसाक्षिणी ।
 भास्वतीश्वरशक्तिः सास्संध्येत्यभिहिता बुधैः ॥ २ ॥
 नं मयूस्वकायायां निविष्टं स्वस्वविग्रहं ।
 संचित्यतस्याः कुर्याद्यत् कर्मोपायस्तदुच्यते ॥ ३ ॥

उत्पत्तिस्थितिसंहार स्वस्वभाव प्रभेदतः ।

संध्या सर्वगतासाध्या एकैव त्रिविधा भवेत् ॥ ४ ॥

प्राक्संध्यामध्यसंध्या च सायं संध्येत्यनुक्रमात् ।

तिस्रः संध्या भवंत्येवं जन्मस्थितिलयात्मिकाः ॥ ५ ॥

तत्पूर्वसंध्या ब्राह्मीस्यान्मध्यसंध्या तु वैष्णवी ।

रौद्रि तु पश्चिमासंध्या चैवं संध्या त्रयं स्मृतं ॥ ६ ॥

ऋग्यजुस्सामवेदानां रूपत्रयमिदं मतं ।

तस्माद्विजस्सदा संध्या त्रितयं सर्वदा चरेत् ॥ ७ ॥

पारभृतारकाज्योतिराभानुदय दर्शनात् ।

प्रातः संध्यत्यभिहित स्वाध्यायश्चमर्हिभिः ॥ ८ ॥

सूर्यस्यास्थमयात्पूर्वमारभ्यातारकोदयात् ।

सायंसंध्येति सामध्यमुभयोर्मध्यमातथा ॥ ९ ॥

सेवेत पूर्वं प्राक्संध्यामध्यसंध्यां ततस्तथा ।

ततश्चात्पश्चिमां संध्या नियमेन ततोद्विजः ॥१०॥

उद्धाय पूर्वं संध्यायाः कृत्वा चावस्यकादिकं ।

स्नानान्तं विधिवत्सर्वं संध्याकर्म समाचरेत् ॥११॥

महाधुनीधुनीश्रोतः सरोमातस्तटाककः ।

तालः पुष्करिणीत्यष्टौ एते च सविलाशयः ॥१२॥

एतेष्वेकस्त वद्धे शुद्धस्नानेषु चैव हि ।

तत्रस्तित्वाद्विजः संध्यामुपासीत विधानतः ॥१३॥

स्नात्वानुपहतः ष्पादौ प्रक्षाल्य प्राङ्मुखश्चितः ।

उपस्पृश्यसमाचम्य प्राणायामं समाचरेत् ॥१४॥

प्रणवं व्याहृतिः सप्तगायत्रिं सिरसासहा ।
 त्रिः पठेदायतः पाणः प्राणायामः स उच्यते ॥१५॥
 सप्तव्याहृति पूर्वां तां आद्यन्तं प्रणवाहृदा ।
 जपेद्द्वादश गायत्रिं एकोयं प्राणसंयमः ॥१६॥
 अशक्तास्यात्समुदितः प्राणायामो द्विजन्मनां ।
 बालस्यचेतरेषां तु प्रशस्तः प्रथमोदितः ॥१७॥
 दक्षिणाघ्राणरंध्रेण रेचयेत्सर्वकर्मसु ।
 प्राणायामेन वामेन स्वरंध्रेण च पूरयेत् ॥१८॥
 प्रायशोखिलमंत्राणां ऋषिशब्दोधिदैवताः ।
 विनियोगं च संमृत्वा ततो मंत्राः समुच्चरेत् ॥१९॥
 इत्येवमुक्तो विधिवज्जपः कर्मणि सूरिभिः ।
 व्यक्तोपांशुश्च कंठोष्ठैर्मनस्सापित्र्यनुक्रमात् ॥२०॥
 पार्श्वस्थितजनैश्रोतुं य उच्चारः प्परिस्थटः ।
 स्पस्यश्रोतुं परीसृष्टं उच्चारो जपकर्मणि ॥२१॥
 यो सा उपांशुरित्युक्त जपयज्ञपरायणैः ।
 य उच्चारः सविद्वद्भिः कंठोष्ठक इतिस्मृतः ॥२२॥
 मंत्राक्षराणि मनसार्चित्तयन्नप्यथक्रमात् ।
 पृथक्पृथक्त्तदुच्चारो मानसाख्य इति स्मृतः ॥२३॥
 व्यक्त एकगुणसस्मादन्योदशगुणाधिका ।
 कंठोष्ठकश्शतगुणः तत्सहस्रगुणोदिकः ॥२४॥
 पुरस्थात्प्रणवोच्चारः मंत्राणां सर्वदा स्मृताः ।
 सर्वकर्मसु सर्वत्रापरेषां परमर्षिभिः ॥२५॥

पणिवस्य ऋषिर्ब्रह्म देवता च श्रुतित्रयं ।
 च्छंदस्तु देविगायत्रि विनियोगोसुसंयमे ॥२६॥
 भूर्भुवस्वर्महाजनस्तपः सत्यमितीरिताः ।
 यथाक्रमेण सप्तैताः महाव्याहृतय स्मृताः ॥१२७॥
 भूरादिनामत्रिभृगुकुत्सवशिष्ठगौतमकाश्यपोंगिराः ।
 सप्तैते मुनयस्सप्तव्याहृतिनां क्रमात्स्मृताः ॥२८॥
 भूदांसिगायत्युष्णिश्च अनुष्टु(पवृ) हति तथा ।
 पंग्क्तिस्त्रिष्टुप च जगते चैव मुक्तान्यनुक्रमात् ॥२९॥
 भूरादिव्याहृतीनांतु मुनयो मुनिसप्तकं ।
 संस्मर्तव्यमिति प्राहुः केचित्स्वाध्यायवादिनः ॥३०॥
 विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोथ गौतमः ।
 अत्रिभृगुः कश्यपश्च इति सप्तमहर्षयः ॥३१॥
 पावकस्य सन्तसूर्यवागीशोयादसांपपतिः ।
 देवरात्विश्य देवाश्च देवता इत्युदीरिताः ॥३२॥
 स्वेतस्त्रामश्व सारांगः पीतवर्णाश्च लोहिता ।
 सुवर्णवर्ण इत्येते तासां वर्णाः क्रमात्स्मृताः ॥३३॥
 विश्वामित्र ऋषिश्चंदो गायत्रि देवतांशुमान् ।
 गायत्र्यांशिरसो ब्रह्म मुनिश्चंदस्तथैव च ॥३४॥
 देवता परमात्मास्याद्विनियोगोनुसंयमे ।
 प्रणवस्यतथावर्ण शुद्धस्फटिकसंनिभः ॥३५॥
 तथैषामुक्तमंत्राणां सर्वतत्रमिति स्मृतं ।
 इत्येवमुक्तान्त्वा च सर्वकर्म समाचरेत् ॥३६॥

आदौ यः सर्ववेदानां उच्चार्यः प्रणवो हि सः ।
 भूरादयोत्र कथिताः संत्तिचंद्रसि सप्त च ॥३७॥
 यस्यतत्सवितुपूर्वं तदंतं च प्रचोदयात् ।
 तस्मादयं प्रकथितः मंत्रेः सर्वागमेष्वपि ॥३८॥
 पवित्रवंत्तइत्यस्मिन् सूक्तेदंयुजुरागमे ।
 नतामियंनित्यस्मिच्च मंत्रस्यश्चंद्रसिस्पुटं ॥३९॥
 ॐ मापो ज्योतिरित्यादि भूर्भुवः सुवरोमिति !
 सर्वश्रुतिशिरोगृह्यमेतद्गायत्रिया स्मृतां ॥४०॥
 एतद्रहस्यं गायत्र्याः शिरः सप्तदशाक्षरं ।
 परंब्रह्मेत्यभिहितं वेदेवाजसनिद्यके ॥४१॥
 ततः संकल्पयेत्प्रातः संध्योपास्तिकरोति यः ।
 इति स्वचेतस्मरणं यः संकल्पस्तदुच्यते ॥४२॥
 आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैः त्रिभिः संमार्जयेततः ।
 सिद्धुद्वीपऋषिश्चंद्रो गायत्र्यापोहि देवताः ॥४३॥
 मार्जने विनियोगस्तु सूर्यश्चेति जलं पिवेत् ।
 अस्यानुवाकस्य ऋषिः छंदो गायत्रमंशुमान् ॥४४॥
 देवता विनियोगोपांपाने समुपवेशयेत् ।
 आत्मानं प्रोक्षयेत्पश्चात् दधिक्रावुण्ण इत्र्युचा ॥४५॥
 आपोहिष्ठादितिऋषिभिः ऋग्भिश्च सकुशैर्जलैः ।
 दधिक्रावुण्णमंत्रस्य वामदेवऋषिर्मनोः ॥४६॥
 छंदोनुष्टुग्विश्वदेवाः देवतापश्चवास्मृता ।
 ततोपसव्यं व्याहृत्या वा समस्तया ॥४७॥

पश्चादुवाभ्यां हस्ताभ्यां आदायांव्युसमाहितः ।

.....भिमुखस्तिष्ठप्राणव्याहृति पूर्वया ॥४८॥

गायत्रियाभिमंत्रोर्ध्वं त्रिःक्षिपेद्विजसत्तमः ।

तत प्रदक्षिणिकृत्य प्रोक्षतेद्विशुचिस्थले ॥४९॥

दर्भेषुवाग्यतत्तिष्ठन् प्राङ्मुखोदर्भपाणिकः ।

त्रिः प्राणसंयमं कुर्यात् ऋष्यादीनधनंस्तरान् ॥५०॥

गायत्र्यास्तु समस्थाया ऋषिच्छंदोधिदेवताः ।

स्मृत्वाप्रत्यक्षरं पश्चाद्दृष्ट्यादिन्क्रमशस्मरेत् ॥५१॥

वशिष्टभरद्वाज गौतमभृगुशाण्डिल्य रोहितगर्गशाण्डिल्य ।

शातातपसनत्कुमारसत्यवद्भार्गवपराशरपौण्डरीक

ऋतुदक्षकाश्यपजमदग्न्यात्रंङ्गिरः कार्तिकेयमृगकुं-

भयोनिसाध्या इति ॥५२॥

चतुर्विंशति वर्णानां तदादिनां यथाक्रमं ।

ऋषयोगीसमारुयाताः स्मर्तव्याः प्रथमे मनोः ॥५३॥

गायत्र्युष्णिगनुष्टुपपंड्ति त्रिष्टुब्जगतिकांतिवृहति-

सकृत्य लाविष्टदपंड्ति अक्षर पंक्तिकात्यायनि

ज्योतिष्मति त्रिष्टुब्जगति सर्वच्छंदो गायत्रिच्छंदो

देवी गायत्रित्येतानि छंदांसि ॥५४॥

चतुर्विंशतिरेतानि छंदास्सिंहयथाक्रमं ।

प्रोक्तानि गायत्र्यादीनि तदादीनां पृथक् पृथक् ॥५५॥

अग्निं प्रजापतिस्सोमः यीशानस्त्वदितिर्वृहस्पतिर्मित्रोभगः ।

अर्यमान(स)वितात्वष्टा पूर्वेद्राग्निवामदेवोमित्राव-
रुणाचभ्रातरौ विश्वेदेवाविष्णुर्वसोजीवः ॥

कुबेर अश्विनौ ब्रह्मेति तेषां यथाक्रमेणैतेचतुर्विंशति
संख्यया ॥

अक्षराणां तदादीनां समाख्याता हि देवताः ।

पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशागंद्वरसरूपस्पर्शवाक्स्वस्ति-
पादपाया(यू)पस्तश्रोत्रमनश्चक्षुर्जिह्वाघ्राणहंकारबुद्धि
गुणत्रयमित्येतानि सर्वाणितद्दानिति ॥५६॥

चतुर्विंशतिवर्णानां तदादीनां यथाक्रमं ।

तत्त्वानितानि प्रतिवर्णं पृथक् पृथक् ॥५७॥

ब्राह्मीसभामहानित्या विपापा च सरस्वती ।

प्रभावतिललाकांतिः कांतदुर्गापरानला ॥५८॥

विश्वरूपा विशावेशा व्यापिनी कमलापति ।

मोहावसूक्ष्मा हिरण्मया शांतापद्मा सचापरा

शोभानागदारूपिणिति ॥

चतुर्विंशतिरेतेषां अक्षराणां पृथक् पृथक् ।

यथाक्रमं समाख्याताः शक्तयः सर्वकामदा ॥५९॥

सुमुखं संपुटं विस्तीर्णं विस्त्रतं द्विमुखं त्रिमुखं चतुर्मुखं

पंचमुखं षण्णमुखादामुखव्यापकाञ्जलिशकटयम-

पाशप्रथित सुमुखोस्सुख प्रलंबमुष्टिक मीनकूर्मवराह-

सिंहाक्रान्तमहाक्रान्तमुद्गरपल्लवमिति ॥

चतुर्विंशत्यक्षराणो येतामुद्रा पृथक् पृथक् ।
 यथा क्रमेण कथिताः शीघ्रसिद्धिप्रदायकाः ॥६०॥
 आदौ सांगं च कर्मोक्त सप्तम्यन्तमनन्तरं ।
 विनियोग इतिवदेद्विनियोगस्तदुच्यते ॥६१॥
 चंपका पुष्पवल्मितं इन्द्रनीलसमप्रभं ।
 कृपीटयोनि दीप्ताभं जलद्वह्नि समप्रभं ॥६२॥
 पूर्णन्दुशंखधवलं पांडरं शुक्रकोपहं ।
 गोरक्तसदृशं भानोः उदयद्युतिसन्निभं ॥६३॥
 गोरोचनप्रभावीतं नीलोत्पलदलप्रभं ।
 शंखकुंदेहुधवल वर्णातीतंतदद्भुदं ॥६४॥
 चतुर्विंशतिवर्णानां वर्णाः प्रोक्ता यथाकर्म ।
 एवमृष्ट्यादिकानेतः सर्वासृत्वा प्रणम्य च ॥६५॥
 सम्यगुक्तप्रकारेणन्यासत्रयमथाचरेत् ।
 प्रथमं तु करन्यासं देहन्यासन्ततः परं ॥६६॥
 अंगन्यासं ततः प्रोक्तमेवन्यास त्रयं क्रमात् ।
 कोष्ठातंवहिःप्पाण्योः तलयोस्तलष्टयोः ॥६७॥
 तलयोर्मध्यमेविप्रः प्रणवं केवलंन्यसेत् ।
 प्रकोष्ठहस्तविन्यासं संमार्जनंपाणिनामिथः ॥६८॥
 तलमध्यमविन्यासं संस्पर्शमध्यांगुलाग्रतः ।
 उभयोंगुष्ठयोस्वस्य तर्जन्या प्रणवंन्यसेत् ॥६९॥
 अना(मिका)मंगुलीनांतु चतुर्विंशति पर्वसु ।
 चतुर्विंशत्यक्षराणि तर्जन्यातर्जनिमारभ्यवतर्जनिकावधि ।

स्वस्यांगुष्ठेन्यसेद्वर्णन्प्रणवेन पृथक् पृथक् ।
 इत्येवमेतत्कथितं करंन्यासं यदौर्ध्वतः ॥७१॥
 कृत्वासहस्रनंन्यासमधुकुर्या द्विजोत्तमः ।
 अंगुष्ठ गुल्फजंघासु जानूहशमलाद्वसु ॥७२॥
 वृषणेकटिनाभ्योश्चाजठरस्तनहृत्स च ।
 कंठास्यतालुकानानुद्वग्भूमध्यांग्गकेषु च ॥७३॥
 प्राग्दक्षिणोत्तरप्रत्यगूर्ध्वेषुशिरसः क्रमात् ।
 चतुर्विंशत्यक्षराणीतदादीनिस्वविग्रहो ॥७४॥
 चतुर्विंशतु देशेषु प्रोक्तेष्वेषु प्रविन्यसेत् ।
 पापघ्नमुपपापघ्नं महापातकनाशनं ॥७५॥
 दुष्टाम्रग्रहोगघ्नं भ्रूणहत्याघनाशनं ।
 अगम्यगमनागघ्नं अभक्ष्यास्वादनाद्यहं ॥७६॥
 ब्रह्महत्याघहरणं नृहत्याघविनाशनं ।
 गुरुस्त्रीगमनागघ्नं ग्रामकूट कृताघहत् ॥७७॥
 पितृमातृवधाघघ्नं पूर्वजन्माघनाशनं ।
 दुष्टपावसमूहाघ्नं त्रिविक्रमपदप्रदं ॥७८॥
 पदं पदं महेशस्य पद्माक्षस्यपदप्रदं ।
 विघेष्पदप्रदं ब्रह्म विष्णुहृद्रादि संस्तुतं ॥७९॥
 आदित्येतन्महः साक्षात्परब्रह्म प्रकाशकं ।
 चतुर्विंशत्यक्षराणां फलमुक्तं पृथक् पृथक् ॥८०॥
 न्यस्याक्षराणि स्वस्यतनौस्मरेत्तत्तत्फलं भवेत् ।
 उत्तमक्षरविन्यासं अंगुष्ठादिशिरोवधि ॥८१॥

अथपादादिमूर्ध्वातं पादंन्यासस्तु कथ्यते ।
 पादयोस्तत्पदंन्यस्य सवितुः जंघयोर्न्यसेत् ॥८२॥
 जानुद्वयेवरेष्यन्तु गर्भइत्यूरुदेशतः ।
 देवस्य गुह्योविन्यस्य धीमहीति च तत्र वै ॥८३॥
 स्तनयोस्तुधियोन्यास कंठेय इति विन्यसेत् ।
 न इतिन्यस्य ऋदने नासिकायां प्रचोदयात् ॥८४॥
 ॐ मापोज्योतिरित्यादिगायत्र्यां सकलं शिरः ।
 शिरः प्रभृति पादांतं हस्ताभ्यां विन्यसेत्ततः ॥८५॥
 एवं स्पष्टं पदंन्यास विधानं समुदाहृतं ।
 मंत्रेणानेन सर्वेण सौकरेण दिविग्रहं ॥८६॥
 कराभ्यां संस्पृशेद्धिमान् मूर्द्धादिचरणावधि ।
 एतत्संहननन्यासं वज्रसंपन्ननोपमं ॥८७॥
 कृत्वाषडंगविन्यासंत्कर्माध (?) समाचरेत् ।
 हृद्भस्तकेशिखागात्रनेत्र प्रहरिणानिषट् ॥८८॥
 अंगान्यमूनित्युक्तानि वच्मिषट्पल्लवान्यथा ।
 तिस्रोऽव्याहृतयोर्मंत्रेषड्वर्णं हृदयादयः ॥८९॥
 चंतुर्ध्यंताः पल्लवारित्ताः एतैर्गगननवः स्मृताः ।
 हृन्मंत्रं हृदयेकान्ते शिरोमंत्रंशिखामनुं ॥९०॥
 शिखायाः कवचं देहो कृक्फालेषु(मध्यमर्धांगगुलैस्त्रिभिः) ।
 अंगुष्ठतर्जन्याग्राभ्यां सशब्दंदिक्षुपार्श्वयोः ॥९१॥
 षडंगंन्यासमित्युक्तं इ च दृढमनुं ।
 पार्श्वयोर्दिशिक्वत्तंमंत्रयित यथाक्रमं ॥९२॥

अंगुलीभिश्चतशृभिः द्वयोर्हृदयशीर्षयोः ।
 मुष्टेरंगुष्ठशिरसापश्चमेतस्यवामतः ॥६३॥
 वहिः कलाभ्यां दृक्फालं मध्यमर्धांगुलैस्त्रिभिः ।
 अंगुष्ठतर्जन्यग्राभ्यां सशब्दंडि(दि)क्षुपाश्वयोः ॥६४॥
 षडंगन्यासमित्युक्तं इदंस्मेतप्रकारतः ।
 न्यस्याघायातु वरदैत्यनुवाकेन मंडभानोरावाहये-
 हेवीसंध्यांगायत्यह्नया । वासुदेवमृगिश्चंदोनुष्टुप्सा-
 वित्रि देवता ॥६५॥
 आवाहने विनियोगः देवा अस्यायथाक्रमं ।
 अविचावाहयेहेवीं हृदयांभोरुहे द्विजः ॥६६॥
 ध्यात्वाध्येयं यथाप्रोक्तं मूर्त्तिध्यानं तथैव हि ।
 द्यात्वोपचाराः सकलास्त्वाधजपसमाचरेत् ॥६७॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वाह्यष्टोत्तरशतं तु वा ।
 जप्तष्ट्यवा विंशति वापि बीजशक्तिक्रमा(ज)पेत् ॥६८॥
 पूर्वाण्हं च चतुर्थाण्हं बीजमस्या इति स्मृतं ।
 चतुर्विंशत्यक्षरांतं सदीर्घं शक्तिरुच्यते ॥६९॥
 जपेदष्टोत्तरशतं अष्टाविंशतिरेफला ।
 एतयोः पूर्वमुनिभिः आख्यातः शक्तिबीजयोः ॥१००॥
 अंगुलिभिस्तुरेखाभिः अथवा जपमालया ।
 जपस्यसंख्या विज्ञेया जपकृद्भिर्द्विजोत्तमैः ॥१०१॥
 वृथाभवेत्कृतो विप्रैः संख्याज्ञानं विनाजपः ।
 तस्मात्संख्यापरिज्ञानं अवश्यं जपकर्मणि ॥१०२॥

जपस्येकस्यैकमणिं नयेदक्षसृजि क्रमात् ।
तथांगुष्ठेनसकलानितरैरंगुलैः सहा ॥१०३॥
अपवित्रकरोनम्रः मुक्तकेशः सकंचुकः ।
उष्णीस्यशुद्धो भूमिष्ठः प्रलपन्नजपोद्विजः ॥१०४॥
निष्टेवजृंभण क्रोधनिद्रालस्यक्षताः मदः ।
पतितश्र्वांत्यजालोकाद्धशैते जपवैरिणः ॥१०५॥
यद्येषांभवेविप्रः सूर्यादीनवलोकयेत् ।
उपस्पृश्याथवाशेषं प्राणाः संयम्य वा जपेत् ॥१०६॥
सूर्योर्षुर्धुतारेश नक्षत्रप्रहतारकाः ।
एते सूर्यादयः प्रोक्ताः मुनिभि ब्रह्मवादिभिः ॥१०७॥
एवं सम्यग्विधानेन जपं सर्वं समाप्य च ।
समाहितश्चनद्धत्तयादेवीं विप्रोभिवादयेत् ॥१०८॥
कर्णयुग्मं स्वहस्ताभ्यां स्पृष्ट्वा जानुद्वयादिकं ।
चरणांगुष्ठयुग्मात्तं संमृज्य तु शनैः शनैः ॥१०९॥
दक्षश्रोत्र समंलाहुं दक्षिणेन प्रसार्य च ।
वाहूपरिशिरोनम्रमुक्तिं तदभिवादनं ॥११०॥
स्वगोत्रनाम शर्माहं भवत्यंतेभिवादयेत् ।
इत्येतद्भाषणंयत्तन्मंत्रंस्यादभिवादाने ॥१११॥
मंत्रेणानेनगायत्रिं यथावदभिवाद्य च ।
उत्तमेनानुवाकेन देवीमुद्रासयेदधा ॥११२॥
अनुवाकस्यतस्यैवा वामदेय ऋषिस्मृतः ।
छंदोनुष्टुप् च सावित्रि देवतोद्वासने विधिः ॥११३॥

इत्युक्त्वा नेन गायत्रिं अनुवाकेन वै द्विजः ।
 उद्धास्या धनमस्कुर्याच्चतुः संध्यादि देवताः ॥११४॥
 संध्यापुरस्ताद्गायत्रि सावित्रि च सरस्वती ।
 एतत्संध्यादयः प्रोक्ताः चतसो देवताः क्रमात् ॥११५॥
 स्वस्वनाम चतुर्थ्यत्तं प्रणवादि नमोत्तकं ।
 मंत्रमासामिह प्रोक्तं प्रणमेत्स्वस्वमंत्रतः ॥११६॥
 केचित्तु मुनयः प्राहुः प्रतिमंत्रं प्रदक्षिणं ।
 कुर्वन्प्रणामं कुर्वीत ह्येताभ्याः भक्तितो द्विजा ॥११७॥
 मित्रस्येत्यादिभिर्ऋग्भिः विस्पष्टोदित मंडलं ।
 आदित्यं तिसृभिर्देव उपतिष्ठेदधद्विजः ॥११८॥
 असामृषिर्विश्वामित्रः देवता वै दिवाकरः ।
 भूमिगायत्र्यमाद्यस्य त्रिष्टुभाविहपश्चिमौ ॥११९॥
 इत्येवमुक्तोपस्थाय ततस्थमभिवादयेत् ।
 अभिवादनमंत्रेण सद्भक्त्या लोकसाक्षिणं ॥१२०॥
 सगोत्रनामशर्माहं भो प्यादरिभिवादयेत् ।
 इत्येवं भाषमाणेयं मंत्रमर्काभिवादने ॥१२१॥
 सर्वाभ्यो देवताभ्यश्चेत्येतत्प्रणव संयुतं ।
 उक्त्वा नमोनमयिति प्रणमेत्सर्व देवताः ॥१२२॥
 कामोकाषिन्मनपुरकापिदेत्येतत्पूर्वमंत्रवत् ।
 उक्त्वा प्रदक्षिणे नैव नमस्कुर्यात्त्रयितनुं ॥१२३॥
 प्राचीं च दक्षिणां चाध प्रतीचीं चोत्तरोर्ध्वकं ।
 अधरांचात्तरिक्षं च एताः सप्तादितादिशः ॥१२४॥

संध्यादीनां यथा प्रोक्तं मंत्रमासांतथैव हि ।
ज्ञात्वा यथाक्रमेणैताः प्रणमेत्स्वध्वमंत्रतः ॥१२५॥
गायत्र्यसोतिनत्वाध प्रणवव्याहृति पूर्वया ।
स्याद्गायत्र्यामलंदद्यादविवैतद्विसर्जनं ॥१२६॥
ॐ सूर्याय नमः । प्रातः सायमोमग्रये नमः ।
इत्यसग्नि ब्रह्मचारि प्रदद्याश्चोदकं यतिः ॥१२७॥
दत्त्वादकं जपेदन्व जपस्तेनाग्निमान्द्विजाः ।
पितृणांमरुतांतुष्यैक्षयायसकलेनसां ॥१२८॥
आत्मानं परमात्मानं भावयित्वा द्विजोत्तमः ।
आत्मानमात्मनाध्यात्वा हृत्मनंचोपसंग्रहात् ॥१२९॥
एवं संध्यामुपास्याधाह्मभ्यां यं यं प्रपश्यति ।
यं यं स्पृशति हस्तेन तत्तत्सर्वं शुचिर्भवेत् ॥१३०॥
अथोच्यते विशेषस्तु संध्ययोरन्ययोर्द्वयोः ।
पयः पानेष्युपस्थाये मंत्रष्वर्कं प्रचेतसोः ॥१३१॥
आपः पुनंत्विच्येतस्यमुनिरायो विधानतः ।
छंदोनुष्टुपिति प्रोक्तं देवता ब्रह्मणस्पतिः ॥१३२॥
विनियोगः पयः पाने इत्युक्तानेन मंत्रितं ।
पीत्वाजलमधाचामेदन्यत्प्रातरिवाखिलं ॥१३३॥
असब्देनात्ति षड्भृचां हिरण्यस्तूप इत्युषिः ।
पूर्वेद्वेष्टि त्रिष्टुभौपश्चाद्गायत्रि जगती ततः
उष्णीत्रिष्टुपितिप्रोक्ता छंदांस्यर्कोधिदेवताः ॥१३४॥

अन्यत्सर्वं यथापूर्वं कर्मकुर्याद्विजोत्तमः ।

एवं मध्याह्न संध्यायां विशेषविधीरिति ॥१३५॥

अथ पश्चिम संध्यायां विशेषोत्र विधीयते ।

सितेरवाउपक्रम्य पश्चिमं तु समाप्नुयान् ॥१३६॥

अग्निश्चेत्यनुवाकश्च मुनिः सूर्योहुताशनः ।

देवता गायत्रं छंदः पानेपांविनियोगकः ॥१३७॥

एतत्प्रत्यङ्मुखस्थित्वा स्मृत्वात्त्वानेनकंपिवेत् ।

उपासने विशेषोयं उपस्थानेथ वक्ष्यते ॥१३८॥

याञ्चिद्वित्यादिपंचर्चाल देवराज इति स्मृतः ।

गायत्रिषुष्टुज्जगति गायत्रिषुभित्यपि

यथाक्रमेणाच्छंदांसि वरुणाश्चाधिदेवता ॥१३९॥

उपस्थाने विनियोगयित्युक्तांतं च पंचभिः ।

वरुणं समुपस्थाय कुर्यादन्यदापुरं ॥१४०॥

प्रयोगकाले मंत्राणि ऋषिच्छंदांसि दैवतं ।

विनियोगं शक्तिवीजे स्मरेन्नोचेद्वृथाफलं ॥१४१॥

इदं समस्तं स्मृतिभिः गायत्रिचेद्युदाहृता ।

विधिनैवाभ्यसेद्यावततुरियं परमं पदं ॥१४२॥

ॐ भूदित्यादित्रिमंत्रैः प्रागायत्यनंतरं ।

तस्यां प्रथमपानेन भूर्भुवः सर्जगत्रयं ॥१४३॥

प्याप्यं द्वितियपादेन वेदानां त्रितया तथा ।

त्रितिय्येन तु पादेन प्राणंव्यानं समानकं ॥१४४॥

व्याप्त चतुर्थपादेन परमं रविमण्डलं ।
 क्रमाणानेन संक्रांतं यथाव्याप्तमिदं जगत् ॥१४४॥
 गायत्रिं सर्वं देवानां माताः साक्षाद्विजाश्रयाः ।
 तामेव प्रजपेद्भक्त्याध्यायेच्च सततं द्विजः ॥१४५॥
 दुष्प्रतिग्रहं भुक्त्याहं उपाह्वेभ्यो निशं द्विजः ।
 गायंतं त्रायते यस्मात् गायत्रीति स्मृता बुधैः ॥१४६॥
 पाणागाधाइति प्रोक्ताः त्रायतेतानथापि वा ।
 गायत्रीतिभवेन्नाम केवलं त्रायतीति वा ॥१४७॥
 आशेषप्राणि जिह्वासु सदावाग्रूपवर्त्मनात् ।
 परस्वतीतिनाम्नोयं समाख्याता महर्षिभिः ॥१४८॥
 सवितृ प्रकाशकरणात्सावित्रीतिसृता बुधैः ।
 जगतः प्रसवतीति हेतुनानेन वा भवेत् ॥१४९॥
 तस्मादियं सदोपाश्या निशादिवसयोर्द्विजैः ।
 गायत्रिसनन्निवेलायनैव संध्येति कीर्तिताः ॥१५०॥
 यो जपेद्भजसंज्ञात्वा नश्यंत्यंहंसि तत्क्षणात् ।
 ऋषिच्छंदो देवताश्च जपेत्तास्ता यथाक्रमान् ॥१५१॥
 'ज्ञात्वायोपांस्तिमाचरेत्'
 ज्ञात्वा पदानि जित्वा धमदिय्यं पादमव्ययम् ।
 ब्राह्मणो याति तत्साम्यं पदं ज्ञात्वा तुरिय्यकम् ॥१५२॥
 यासायत्रिचरणा सात्रिमूर्तिस्वरूपिणि ।
 उपास्यानारतंप्रैः त्रिसंध्यासु त्रिमूर्तिषु ॥१५३॥

तुरिव्यपादमेतस्या ज्ञात्वा यो पास्तिमाचरेत् ।
 सरत्नपूर्णं पृथिवीं गृह्णान्नो दोषमाप्नुयात् ॥१५४॥
 ब्रह्मकेशवरुद्रादि देवताभिरुपाशिताम् ।
 संध्यांत्ताकोन सेवेत विप्रः सदभिलाषकः ॥१५५॥
 प्रातः सतारकां संध्यां सायं संध्यां सभास्कराम् ।
 स्नानकर्मणितन्मध्यां उपासीत यथाविधि ॥१५६॥
 प्रारेवमुपासित्वा प्रात्कुर्याद्भवनं जपं ।
 स्नानस्यानंतरं कुर्यात्तर्पणञ्च महाक्रमान् ॥१५७॥
 सायं संध्यां तथोपास्य होमं कुर्वीत वासनं ।
 संध्योपासनहीनो यः न योग्यः सर्मकर्म सु ॥१५८॥
 तस्मादुपास्यविधिना संध्यामन्यक्रियां चरेत् ।
 नोपासयो द्विजस्संध्यात्विनाशूद्रत्वमाप्नुयात् ॥१५९॥
 कर्माण्यान्यानि संत्यत्य संध्या वा केवलां द्विजाः ।
 उपास्ये सर्वपुण्यानि कृत्वाः सभवेदलं ॥१६०॥
 संध्योपास्तिं विना विप्रः पुण्यन्यम्यासिचाचरेत् ।
 यस्तस्यतानि पापानि भवंत्येव न संशयः ॥१६१॥
 नाशये जनितंपाप दशजन्माप्तमात्मनः ।
 पुराकृतं शतजपात् गायत्र्याख्यं विजन्मनः ॥१६२॥
 कृतयुगेपिचैकस्मिन् सहस्रेण जपेन तु ।
 तद्भक्त्या जपतस्तस्माद्गायत्रिं सर्वदा जपेत् ॥१६३॥
 समस्तसप्ततंतुभ्यः जपयज्ञः प्परस्मृतः ।
 हिंसयान्येव प्रवर्तते जपयज्ञो न हिंसया ॥१६४॥

यामतः कर्मयज्ञाश्च दानानि च तपांसि च ।
 ते सर्वे जपयज्ञस्य कलांनार्हन्ति षोडशम् ॥१६५॥
 जपेन देवता नित्यं स्तूयमानाप्रिनादति ।
 प्रसन्ना विपुलांन्भागान् अंतेमुक्तिञ्च शाश्वति ॥१६६॥
 यक्षराक्षसवेतालग्रहभूतपिशाचकाः ।
 जपाश्रयं द्विजं दृष्ट्वा दूरतोयांति भीतितः ॥१६७॥
 तस्माज्जितेन्द्रियो नित्यं संध्योपास्ति समाचरेत् ।
 स सर्वलोकासिजत्वाध विप्रस्ववशमानयेत् ॥१६८॥
 तदंते ब्रह्मभावेन यावदाभूतसंप्लवं ।
 तावन्नित्योनिरातंक्रो भवेदत्र न संशयः ॥१६९॥
 एवं संध्यां विनासर्वा यो प्राध्यापये द्विजः ।
 अध्यापरो यदावच्च श्रोता चैकाग्रमानसः ॥१७०॥
 स सर्वपापन्निर्मुक्ताः सर्वविद्या विशारदः ।
 सर्वधान्यधनोपेतः जपाद्वर्षशतं सुखि ॥१७१॥
 एपद्विधानं सकलं यो वेदाखिलवेदवित् ।
 स योसवेदवेदानां पारगोपिन वेदवित् ॥१७२॥
 इमंविधिदारयितुं यो मूल ब्रह्मसंततिः ।
 क्षात्रं च पूर्वजनने कृतविन्यास संततिः ॥१७३॥
 यो दद्यादिममध्यायं सद्भक्त्या ब्रह्मणोत्तमः ।
 मनस्तु निर्मलं तस्य भवेदस्य न संशयः ॥१७४॥
 एतद्विद्वानं योधित्य श्रावयेद्ब्रह्मणोत्तमान् ।
 प्रतिपर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणो नियमेन च ॥१७५॥

अज्ञानेन प्रमादेन शृतविन्नान्य संत्ततिः ।

(दुयत्समुदितं)तस्य तत्सकळं नाशं ब्रजेत्तत्रन संशयः ॥१७६॥

या संध्योपास्तिविच्छंति यस्यस्थानविहीनता ।

पर्वणि श्रवणादन्यत्र तत्सर्वं पूर्णतां भवेत् ॥१७७॥

कामवान्मोहयाह्लाभात्संध्यांन्नातिक्रमेद्विजः ।

संध्यातिक्रमणद्विजः ब्राह्मण्यात्वततेयतः ॥१७८॥

अनागतांतु ये पूर्वा अनिधीतां तु पश्चिमां ।

संध्यांनोपासते ये तु कथंते ब्राह्मणा स्मृताः ॥१७९॥

सायं प्रातः सदासंध्यां विनादिप्राउपासते ।

कामं तां स्वधिरोराजा शूद्रकर्मसु योजयेत् ॥१८०॥

विधानमेतन्नोदेयं रहस्यं यस्यकस्यचित् ।

वेदाध्यायाभिजाताय प्रदेयं स द्विजन्मने ॥१८१॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ जपविधानवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

जपमालायाःविधानकथनम्

सहस्रपरमां नित्यां शतमध्यां दशावरां ।

तां सावित्रिं जपेद्विद्वान् प्राङ्मुखः प्रयतस्थितः ॥ १ ॥

अथोपतिष्ठेतादित्यं उदयन्तं समाहितः ।

भंत्रैस्तु विविधैस्तौरैः ऋग्यजुः सामसंभवैः ॥ २ ॥

उपस्थाय महादेवं देवदेवं दिवाकरं ।
 कुर्वीत प्रणतिं भूमौ मूर्धानेनैव मंत्रतः ॥ ३ ॥
 ॐ वषट्काराय शांताय कारणत्रय हेतवे ।
 निवेदयामि चात्मानं नमस्ते ज्ञानरूपिणे ॥ ४ ॥
 नमस्ते घृणिने तुभ्यं सूर्याय ब्रह्मरूपिणे ।
 विधानं जपमालायाः प्रवक्ष्यामि यथाक्रमं ॥ ५ ॥
 जपो विशेष फलदः यो जपे जपमालया ।
 तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन जपमालां यथाविधि ॥ ६ ॥
 संध्याद्यानंतरं विप्रः जपेत् जपमालया ।
 जपमालामणिस्तेषां लक्षणानि ततोविधिः ॥ ७ ॥
 जपमालाविशेषश्च कथ्यते च यथाक्रमं ।
 अपत्यजीवखंखार्कं प्रवालमणिमौक्तिकाः ॥ ८ ॥
 सरोजबीजगागेय कुशरुद्राक्षसंज्ञिका ।
 दशैते जपमालायां मणिकण्युदीरिताः ॥ ९ ॥
 एकस्मादधिकस्वेकः फलेनाभिहिता अमी ।
 अंगुलीभिः कृतजपः क्रियातावानिति स्मृतः ॥१०॥
 रेकाभिरेकोष्ठाउक्तः तेकस्तुजपिनेदश ? ।
 शंखैरेकगुणं तद्वत्स्फटकाक्षिशचविभ्रमैः ॥११॥
 एक सहस्रमणिभिः एकोदशसहस्रकः ।
 लक्षयुक्ताफलैरेकः कोटिरेकोञ्जबीजकैः ॥१२॥
 हैमैरेकादशकोटि शतकोटिस्तथा कुशैः ।
 अनंतमेकोरुद्राक्षैः एवमुक्तं फलं क्रमात् ॥१३॥

मणिभिर्मोक्षमाला च सप्तविंशति संख्यकैः ।

त्रिंशत्संख्यै तु मणिभिः जपमालामतंद्रितः ॥१४॥

पंचाशच्छतसंख्याकैःमाला चतुरत्तरपंचाशर्मणिभिर्ज-
पमालिका ।

विद्वेषणादिषु क्षुद्रकर्मस्वभिहिता बुधैः ॥१५॥

अष्टोत्तरशतं मालामणिभिर्या विनिर्मिता ।

सर्वाभिष्टेक फलदा सदाजपकृतामलं ॥१६॥

एवं संख्याफलं प्रोक्तं मणिनांतु यथाक्रमं ।

अथोच्यतेंगुल फलं अंगुष्ठादि यथाक्रमं ॥१७॥

जपोमोक्ष प्रदोंगुष्ठः मध्यायुः प्रष्टवृद्धिदाः ।

समस्ताभीष्टफलदा नामिकामरणादिषु ॥१८॥

क्षुद्रकर्मसुसर्वेषु तर्जनि तत्फलप्रदा ।

अंगुलिनां फलं सम्यक्क्रमेणोक्तं पृथक् पृथक् ॥१९॥

अथोच्यते मणीनां तु लक्षणं साध्वसाधु च ।

न ज्यास्मिग्धाः दृढाः पक्काः गुरुवो ऋजुरंधकाः ॥२०॥

न्यायागताये मणयः ते शुभाजप कर्मणि ।

पाक्तनाद्रिप्पुरुषा खंडाः रफटिकाश्च सकीटकाः ॥२१॥

अतिसूक्ष्मा अतिस्थूलाः अपक्वावकरंधकाः ।

अन्यायेनागताः पूर्वं पूर्वोक्ता जपकर्मणि ॥२२॥

दृताश्चयेते मणयः न ग्राह्यजपकर्मणि ।

रुद्राक्षाः पुत्रजीवाख्याः पद्मवीजेष्वमीगुणाः ॥२३॥

सुप्रेक्षमणिय्यारत्नेषु सद्रत्नमणयः शुभाः ।
 रुद्राक्षण्येकवत्त्रादि चतुर्दशमुखावदि ॥२४॥
 संत्तितद्वदनाकाराः ऋजुरेखैवतिष्ठति ।
 विप्रभूपतिविट्छूद्राः रुद्राक्षास्युश्चतुर्विधाः ॥२५॥
 सितरक्त सुवर्णाभ कृष्णायिति यथाक्रमं ।
 समजातिमुखायोग्यरुद्राक्षा मालिका कृताः ॥२६॥
 विपरीत्तानियोग्यास्यु तथावृषलजातयाः ।
 विहता सकलंकादिदोषरत्नेष्वशोभनाः ॥२७॥
 निर्मलादोषरहिताः एतेसन्मणयस्मृताः ।
 विद्वावर्त्तत्तुषंत्रास रेखाकांचन कीलकाः ॥२८॥
 सप्तैते कथिता दोषाः रत्नशास्त्रविशारदैः ।
 जंब्यूपलवदाकारः स्तनचूचुकसंनिभः ॥२९॥
 चूडामणिवदाकारो बालवत्सस्यशृङ्गवत् ।
 इयं चतुर्विधा विहृस्त्री संत्तति यिनाशकृत् ॥३०॥
 शंखमस्तकसंकाशसरिद्वेणु ध्रमोपमः ।
 आवर्तोद्विप्रकारोयं सदाविभ्रमकारकः ॥३१॥
 गोधूमचूर्णं सदृशः व्याप्यरत्नं समंततः ।
 आस्ततत्तुषसंज्ञोयं सर्वदांगकृशप्रदः ॥३२॥
 त्रासारुयः स्फटिकप्ररुयः शुक्त्यभ्यंतरुक्समः ।
 त्रासस्तु विप्रकारोयं त्रास संजननः सदा ॥३३॥
 रविरश्मि समाकारा मूत्रपात्त परावृत्तिः ।
 वनपातवदाकारा त्रिधौरेखादिकष्टधा ॥३४॥

कौशिका कृष्णलोहभाकृष्णभ्रक समाकृतिः ।
 शिखिर्पिञ्चवदाकारा त्रिधैतदसुनाशकृत् ॥३५॥
 कीलकंकीलवकीलवतिष्ठेत् सत्वधाहृदयात्तकृत् ।
 एवं रत्नेषु दोषाणां लक्षणं समुदाहृतम् ॥३६॥
 भल्लेक्षणानिरत्नानि ग्राह्यण्यानि वर्जयेत् ।
 गोमेधकः पुष्परागवैडूर्यः शतरुज्मणिः ॥३७॥
 एतेचस्फटिकाप्रख्याः स्फाले स्फटिकजातयः ।
 जपमालाकृताचैव मणीनालोक्च शोभनाम् ॥३८॥
 जपांगुलिसमस्थूलमस्थूलान् संगृषिययाद्विजोत्तमः ।
 यज्ञोपवीतत्रिधिना शुल्वं कृत्वा विधानतः ॥३९॥
 मणिनेकमुखाः सर्वास्फुटयेद्गात्र पंक्तिवत् ।
 रुद्राक्षस्योन्नतस्थानंरंध्रंस्यात्समुदाहृतं ।
 पृष्ठनिम्नस्थलंरंध्रं संयुतं च शलाकया ॥४०॥
 पद्मबीजस्यवदनंविहद्वय समन्वितं ।
 नेकविहदुस्थलं पृष्ठ विशालतस्य च स्मृतं ॥४१॥
 पृष्टास्ये पुत्रजीवस्य रुद्राक्षस्य यथापुरा ।
 ज्ञात्वैतं प्रोत्यतच्छुल्येस्वेष्ट संख्यामणिच्छुवान् ॥४२॥
 ग्रन्थिपृथक्पृथक्कुर्यामणीनामंतरे बुधः ।
 ऊर्ध्वाभ्यां प्रोत्यसीमार्धं ग्रन्थिदद्याद्यथाशुभं ॥४३॥
 रुद्राक्षादित्रिवीजानां एवंमालाकृतिक्रमः ।
 मणिनामितरेषां तु मुखभेदो न विद्यते ॥४४॥

एतद्वदनमित्येवं संकल्प्य घटयेद्वुधः ।
 कुशमालाकृतौ किञ्चिद्विशेषात्रैव कथ्यते ॥४५॥
 सत्कुशान्विधिनाहृत्य तीव्रशुल्भं प्रकृत्य च ।
 स्वेष्टसंख्यामणीग्रंथि कुर्यानेत्रयं दृढं ॥४६॥
 ततोमाला शिरोग्रंथि प्रकुर्वीत यथापुरा ।
 कुशाक्षमालिकामेवं कृत्वावक्तुं प्रकल्प्य च ॥४७॥
 सगृहितद्विजश्रेष्ठैः सर्वथा जपकर्मणे ।
 स्त्रिवतामंत्रजपे स्त्रिकुशाक्षस्त्रगुप्तमा ॥४८॥
 स्त्रिदेवता मंत्रजपेस्त्रितृदर्भाक्षमालिका ।
 एवं ज्ञात्वा जपेतेति क्रमादसृजाद्विजः ॥४९॥
 प्रणवस्य व्याहृतीनां गायत्र्याश्च जपेभृशं ।
 श्रेष्ठाकुशाक्षमालास्यात्समस्तानां जपस्त्रजां ॥५०॥
 सूर्यक्षेत्रेदशैतेषां मंत्राणां जपकर्मणि ।
 रक्तांभोरुहबीजाक्षमालिका प्रवरा स्मृता ॥५१॥
 वक्ष्याम्यथाक्षमालायाः प्रतिष्ठाविधिमुत्तमं ।
 या प्रतिष्ठाक्षमालायाः सासमस्त फलप्रदा ॥५२॥
 अप्रतिष्ठितमालाय सा जपे विफला स्मृता ।
 तस्मात्प्रतिष्ठा कर्तव्या जपस्य फलमिच्छता ॥५३॥
 द्विजाविधियथस्नात्वा प्रतिष्ठास्नानमीप्सितं ।
 तत्स्थाने मंडलं कुर्यादिहिभिश्चतुरश्रकं ॥५४॥
 तन्मध्ये तु विधित्पद्मं अष्टत्रतं सकर्णिकं ।
 पूर्वादिदिक्षुपरितः कुशैश्च प्रागुदुक्रकैः ॥५५॥

परिस्तीर्याथतन्मध्ये ततः कूर्चं विनिक्षिपेत् ।
 ततः प्रक्षाल्यचरणावाचम्य च यथाविधि ॥५६॥
 उदङ्मुखः प्रसन्नः सन् उपविश्य कुशासने ।
 प्राणानां संयमं कृत्वा प्रतिष्ठार्थं जपस्रजः ॥५७॥
 ततः पुराणाह संकल्पं द्विजन्मानुज्ञया चरेत् ।
 ततोविद्युक्त मार्गेण कुर्यात्पुण्येहवाचनं ॥५८॥
 प्रक्षालयेततोमालां पुण्याहं कलशोदकेः ।
 ततोभिषेचयेत्पञ्चगव्यैर्दिक्षुरसेन च ॥५९॥
 मधुना कुशतोयेन स्नाप्य संस्कृत्य बुद्धिमान् ।
 गोमूत्रं गोमयंक्षीरं दधिसर्पिष्यमानि च ॥६०॥
 पञ्चगव्यानिमुनयः प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 त्रिहिद्रोणेन कृत्वाघमंडलं चतुरश्रकं ॥६१॥
 तन्मध्ये पद्ममालिख्य साष्टपत्रं सकर्णिकं ।
 पूर्ववन्मंडलंदर्भेः परिस्तीर्याथमध्यमे ॥६२॥
 कुशकूर्चक्षिपेधीमान् प्रागग्रंचोदगग्रकं ।
 लोहितः सद्दृढस्मिग्धः प्रस्थतोय प्रमाणकः ॥६३॥
 कलशः पञ्चगव्यादि द्रव्याणां समुदाहृताः ।
 असिता लोहितापीता धवला कपिला क्रमात् ॥६४॥
 गोमूत्रगोमयक्षीर दध्याज्यानामिह स्मृताः ।
 स्व स्ववर्णयुतालाभे लब्धगव्यानि वा हरेत् ॥६५॥
 तत्रापि दोषदुष्टानि परित्यक्त्वा शुभानि चेत् ।
 आहारवशजीर्णाया रोगार्त्तक्षिणवत्सका ॥६६॥

वन्ध्या नवप्रसूता च न योग्या गव्य संग्रहे ।
 गोमूत्रं प्राग्दलेज्यस्य स्थापयेत्कलशस्थित ॥६७॥
 गोमयांबु तथा विद्वान् स्थापयेदक्षिणेगले ।
 पिष्ट्याषंपश्चिमदले तथैव स्थापयेदध ॥६८॥
 उदग्धलेदधिस्थाप्य पूर्ववन्मध्यमेघृतं ।
 तद्वत्साप्य च तेष्वंतः गंधपुष्पाक्षतानि च ॥६९॥
 कुशकुर्चानिजत्वाध मंत्रयेत्तान्पृथक् पृथक् ।
 स्थापयेन्नारिकेलंबु तथा स्वाहोशादिग्दले ॥७०॥
 तथैव स्थापयेद्धीमान् क्षिपेन्निर्भृतिदिग्दले ।
 कुशांबुवायुदिव्यत्रे स्थापये प्रथमोक्तवत् ॥७१॥
 गंधतोयं तथैवेशदिग्दले प्रविनिक्षिपेत् ।
 पूर्ववत्तेषु सर्वेषु गंधादिनपि निक्षिपेत् ॥७२॥
 एतान्यप्यभिमंत्र्याध घूपदीपौ प्रदापयेत् ।
 ततस्तदधिदेवान्नुकलशस्थापने क्रमात् ॥७३॥
 तत्तत्कलशपात्रेषु गंधपुष्पादिभिवर्जयेत् ।
 रविसोमाम्निवागीश शुक्रांगारवृषेश्वराः ॥७४॥
 सरस्वतीचेत्या ताः गोमूत्रात्यधिदेयताः ।
 गायत्र्याचैवगोमूत्रं गंधद्वारेति गोमयं ॥७५॥
 आप्यायत्वेति च क्षीरं दधिक्रा पुनतोदधि ।
 आज्यमशुक्रमसीत्येवं गायत्र्या नारिकेलकं ॥७६॥
 मधुवाताऋतयिति देवस्यत्वेतिदर्भकं ।
 गायत्रैव च गंधांबुस्नानमंत्राण्यमूनि वै ॥७७॥

एतैद्रव्यैस्तुविधिवत् स्नापयेदक्षमालिकां ।
 द्रव्याभिमंत्रिणे मंत्रं प्रणवस्यमुदाहृतः ॥७८॥
 अष्टोत्तरशतरूपं मंत्रावृत्तिरुदीरिता ।
 कलशानां समस्तानामभिमंत्रविदौबुधैः ॥७९॥
 आपोहिष्ठादिभिर्भद्रैः स्त्रीभिः प्राङ्मार्जयेद्बुधः ।
 हिरण्यवर्णइत्याद्वैः चतुर्भिस्तदनंतरं ॥८०॥
 पावमानानुपाकेन ततः सकुशवादिभिः ।
 प्राणवाष्टशतेनाभिमंत्रितेनाभसा ततः ॥८१॥
 स कूर्चाक्षतवलयमभिषिचेद्विजोत्तमः ।
 गायत्र्याष्टशतेनाभिमंत्रे तेनाभसा ततः ॥८२॥
 अभिषिचेत्तु सद्गंधं कूर्चेन च जपस्रजं ।
 होमपात्रेथवादौ मृण्मयेतदनंतरं ॥८३॥
 आलिप्यं चंदनेनाथ पद्मपुष्पाणि लिखेत् ।
 प्रणवं पंकजेध्यायेत्त्पादं कर्णिकांतरे ॥८४॥
 सवितुः शक्रदिकृत्रे वरेण्यं वह्निदिग्दले ।
 भर्गोयमककुत्पत्रे देवस्यनैऋतेदले ॥८५॥
 प्रत्यग्दले धीमही च धिनः पावनादिग्दले ।
 धियस्सोमदिग्दले कुद्रदिग्दलेन प्रचोदयात् ॥८६॥
 सर्वत्रैवंहदाध्यायन् पद्मपीठं प्रकल्प्य च ।
 ततस्तत्पद्मपीठस्य मध्येतत्कर्णिकोपरे ॥८७॥
 कुशकूर्चं यथा पूर्वं प्रक्षिपेद्विजसत्तमः ।
 तन्मध्येनववस्त्रेण शुक्लेन जपमालिका ॥८८॥

आवेष्ट्यस्थाप्य गायत्र्याः मंडलांबुजमध्यमे ।
 निधायमालिकां गंध तंडुल प्रसवैर्युजेत् ॥८६॥
 धूपदीपं च तद्वाथ स्वस्यदक्षिणपाणिना ।
 स्पृशन्जपेच्च प्रणवं अष्टोत्तरशतं द्विजः ॥९०॥
 ततस्तदैव गायत्रिं अष्टोत्तरशतं जपेत् ।
 पायसं स गुडाहरं अनेकापूपभक्षणं ॥९१॥
 तत्वानिवेद्य गायत्र्या ततः स्तांबूलमुत्तमं ।
 स्वगृह्योक्तविधानेन कुर्यादग्निमुखं ततः ॥९२॥
 तस्यवेशानदिग्भागे हावयेत्समुदाधिकैः ।
 प्रत्येकसमिदंनावैः तिलैश्चाष्टोत्तरशतं ॥९३॥
 गायत्र्याञ्जुहुयाद्धीमान् प्रणवव्याहृति पूर्वया ।
 अलाभेष्टाविंशतिर्वा द्रव्याणां जुहुयात्ततः ॥९४॥
 ततो जयादीन्जुहुयात् सर्पिषा सर्वसिद्धये ।
 प्रायश्चित्ताहुं तिहृत्वा कुर्यात्पूर्णाहुतिं ततः ॥९५॥
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा दंडवत्प्रणिपत्य च ।
 ततोर्चयेत्स्वस्यगुरुं गंध प्रसवतंडुलैः ॥९६॥
 ततः सद्भक्तितोदद्याद्वस्त्रहोमांगुलिय्यकं ।
 विषामलाभेभक्तश्चेद्यथाशक्ति समार्चयेत् ॥९७॥
 ततोदंडनमस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः ।
 एवमक्षत्रजाधीमान् प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥९८॥
 गुरुहस्तेनलब्धेन तयामालिकया जपेत् ।
 मुखमारभ्यवृष्टान्तं जप्त्वापश्चात्प्रदक्षिणं ॥९९॥

भ्रामयित्वा पुनर्वक्त्रमारभ्य च जपेत्पुनः ।
 अयमेवसमारुघातः जपमाला विधिक्रमः ॥१००॥
 एकादिपंचपर्यन्तं कनिष्ठाद्व्यगुलिक्रमात् ।
 संक्षोदयेत्ततोविद्वान्यथापूर्वं प्रसारयेत् ॥१०१॥
 अनेन जपसंख्यास्यात्क्रमेणैव जपस्य तु ।
 एकः स संख्या वामहस्ते दक्षिणेन तथाक्रमात् ॥१०२॥
 तत्रापि दशसंख्याया शतसंख्येति च स्मृतः ।
 जपांगुलिक्रमेणोक्तो लेखाक्रममधोच्यते ॥१०३॥
 मध्यांगुलेर्ध्वरेखां समारभ्य प्रदक्षिणं ।
 अनामिकांतरेखांतं अंगुष्ठेन यथाक्रमं ॥१०४॥
 स्पृष्ट्वा द्वादशसंख्यानार्केनवारेण तत्पुनः ।
 एवं रेखाक्रमजपः प्रस्पष्टः प्रकाशितः ॥१०५॥
 एतत्समस्तं विज्ञाय यो जपेद्विजसत्तमः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥१०६॥
 इहलोके सुखी भूत्वा प्राप्नुयात्परमं पदम् ।
 प्रणवव्याहृतिः सप्तगायत्रिं वैदिकान्मनून् ॥१०७॥
 विनानन्यान्जपेन्मात्राननयाजपमालया ।
 गुर्वलाभे स्वयंवापि प्रतिष्ठाप्यजपस्रजं ॥१०८॥
 अनेनविधिना विप्रा जपेदक्षस्रजातया ।
 वामनेनस्पृशेन्मालां करेण ब्राह्मण क्वचित् ॥१०९॥
 करेकंठेथवास्कन्धे धारयेन्नकदाचन ।
 जपस्रजातयानित्यं जपकाले जपः शुचिः ॥११०॥

कलीत्वैवायशुचिस्नाने द्विजन्मात्र विनिक्षिपेत् ।
 अम्याक्षमालयैतानि मंत्राणि च जपेद्बुधः ॥१११॥
 नान्येषामन्यमंत्राणां जपकर्माथमर्पयेत् ।
 श्लेष्मरक्तसुरामांस विष्णूमूत्रोच्छिष्टकिकसैः ॥११२॥
 कपालनखकेशैश्च पतितैरंत्यजैरपि ।
 उदक्याकाकविट्क्रोढखरपादायुथश्वभिः ॥११३॥
 शाखारंडकदोषज्ञ देवाजवमहाहिभिः ।
 जपमाला यदिस्पृष्टा तां तथैव परित्यजेत् ॥११४॥
 अज्ञातपूर्वगणिका पञ्चवीसूतिकारुचिः ।
 याताभिरपि संस्पृष्टां त्यजेदक्षस्यजं बुधः ॥११५॥
 तयैवाक्षनृजानित्या जपेत्सर्वार्थसिद्धये ।
 दोषदुष्टाक्षमालांतं महानद्यां हृदेथवा ॥११६॥
 पुण्यतीर्थेथवा विप्रो मंत्रैणैव प्रचिक्षिपेत् ।
 समुद्रं गच्छस्वाहेति मंत्रमेतदुदीरयत् ॥११७॥
 गंधपुष्पार्चितैः सार्धं मालामंत्रेण निक्षिपेत् ।
 रुद्राक्ष पुत्रजीवाञ्ज बीजदर्भ जपस्रज ॥११८॥
 दुःसृष्टि दोषविज्ञेयो न तु रत्नजपस्रजे ।
 पुनरेवं विधानेन संवाद्याक्षस्रजस्ततः ॥११९॥
 यदिच्चेद्दोष संस्पृष्टि भवेद्रत्नजपस्रज ।
 पुनरेवं प्रतिष्ठाप्य जपेदक्षप्रजातया ॥१२०॥
 प्रतिष्ठा कीर्त्तन्नाध्यायः ममाख्यातो जपस्रजः ।
 न यस्य कस्यचिद्देय दातव्यं सद्विजन्मने ॥१२१॥

यदाक्षराभिधानाना वलयोनियमोत्र नः ।

स्मृतिष्यर्थं प्रगृह्णिय्यादर्धमेव प्रयोजनं ॥१२२॥

आगमेषु पुराणेषु स्मृतिष्वि... कदासु च ।

अर्थमेव तु गुह्यिय्यान्न च शब्दविचारयेत् ॥१२३॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ जपमालायाः विधानकथननाम

सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ अष्टमोऽध्यायः

जपेनिषिद्धकर्मवर्णनम्

जपेनिषिद्धकर्माणि यानि वक्ष्यामितान्यहं ।

निषिद्धकर्मकरणान्निषिध्यति जपोकृतः ॥ १ ॥

तस्मात्सर्वप्रकारेण जपकर्माणि बुद्धिमान् ।

निषिद्धानिह कर्माणि कदाचिदपि नाचरेत् ॥ २ ॥

पादप्रसारणं वार्तामालोकनं विजृम्भणम् ।

जुह्वाप्रसारणंश्चापः नखच्छेदनं ताडनं ॥ ३ ॥

भुजाद्यास्फालनं रज्जुकरणं तृणदंशनम् ।

क्षुब्धिष्टिवनं गात्रचलनं केशबंधनम् ॥ ४ ॥

अधरस्पर्शनं दंतकर्षणं देहकंपनम् ।

आस्फोटनं प्रहासीनशयनं परिवीक्षणम् ॥ ५ ॥

अन्वेषणमंगुल्या मुखवास प्रपूरणं ।

शिरः कंठे प्रावरणं वाससादोः प्रसारणं ॥ ६ ॥

शिरः प्रच्छादनं शिल्पकरणं चोपचर्वणं ।

सूक्ष्मजंतु प्रहननं मालाधानं तथैव च ॥ ७ ॥

क्रोधनं दुष्क्रियाध्यानं कर्माण्यस्यदपिदृशं ।

भवंति कर्माण्येतानि जप नाशकराणि च ॥ ८ ॥

पापरूपापोरूपाप जनाभूतिसुरार्चका ।

एषानिशामनंचैक भाषणं जपनाशकृत् ॥ ९ ॥

भवंति कर्माण्येतानि यदिचेत्तु प्रमादतः ।

प्रक्षाल्य चरणाहस्तौ आचम्य च यथाविधिः ॥१०॥

प्राणायाम त्रयं कृत्वा सवितारं विलोक्य च ।

नमस्कृत्य ततोधीमान्जपशेषन् समाचरेत् ॥११॥

एवं सर्वविधिं ज्ञात्वा जपं कुर्याद्विजोत्तमः ।

तत्तदुक्तफलं सम्यक् प्राप्नुयास्नेहमानवः ॥१२॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ जपविधानवर्णनं

नामाष्टमोऽध्यायः ॥

अथ नवमोऽध्यायः

गायत्र्यासाधनक्रमवर्णनम्

अथैतस्याः प्रवक्ष्यामि गायत्र्या साधनक्रमं ।
न साधितं य आमंत्रं प्रयोगो न फलप्रदः ॥ १ ॥
तस्माद्द्विद्युक्तमार्गेण साधयित्वा द्विजोत्तमः ।
ततः प्रयोजयेत्मंत्रः अभिष्टफलदं भवेत् ॥ २ ॥
ऋषीन्छंदांसि देवान्श्च वर्णनास्तत्वानिशक्तिः ? ।
मुद्राश्च विनियोगं च वीजशक्त्यासनानि च ॥ ३ ॥
स्नानकालं च तद्ध्यान यथावद् गुरुवक्त्रतः ।
अधिकृत्या ततो विप्रा मंत्रमेतत्पुरश्चरेत् ॥ ४ ॥
शिरोब्रह्म शिखारुद्रेः विष्णुर्हृदयसंयुतः ।
उपायने विनियोगो गोत्रसारूयानश्च तु ॥ ५ ॥
ज्ञात्वैतानि शुचिक्भ्यानि शुद्धविक्षासनः सकृत् ।
यत्रकालाप्लवोमृत्युः जपे द्वादशलक्षकं ॥ ६ ॥
कृतादिश(क)लिपर्यन्तं क्रमालक्षत्रियंत्रयं ।
युगं प्रत्येवमारोप्य पुरुश्चरणमाचरेत् ॥ ७ ॥
पुरश्चरणमेतद्धि गायत्र्या परिकीर्तितं ।
एकं द्वित्रिचतुः पंचषट्सप्ताष्टानवोपरि ॥ ८ ॥
दशाननक्रमेणैव शतं दशवतस्मृतं ।
तथा सहस्रमयुतं लक्षं चेति यथाक्रमं ॥ ९ ॥

एवं संख्याक्रमं ज्ञात्वा मंत्रिमंत्रासदा जपेत् ।
 संख्याज्ञाननं पद्मबीजैः सूक्ष्मशुद्धात्मवित्तु वा ॥१०॥
 संख्यारेकाभिरथवा भूमौ वा रज्जुबन्धनैः ।
 विप्र पापक्षयार्थिचेत् प्रातः प्रथमवासरे ॥११॥
 नत्वाध नित्यकर्माणि निर्वर्त्य च यथाविधि ।
 ब्रह्मकूर्चापिवेदग्नि द्वितीये प्रथमोक्तवत् ॥१२॥
 सर्वं कृत्वाधभूञ्जीत विशुद्धं यावकाशनं ।
 पूर्ववत्सकलं कृत्वा द्वितीये दिवसे पुनः ॥१३॥
 द्विजोत्तमान्नभुक्त्वाथ सावित्रि जपमाचरेत् ।
 गायत्र्यात्त्वभिमर्त्यांभः शतवारंजलस्थितः ॥१४॥
 स्नात्वापीत्वा शतंजप्त्वा सर्वपापै प्रमुच्यते ।
 ब्रह्महा मधुपस्वर्णस्तेयि च गुरुतल्पगः ॥१५॥
 गोमातृहापितृघ्नो वा गुणस्पृष्ट्वि स सागरां ।
 सदाचार्य मुखात्सागां अधितांस्तु विधानतः ॥१६॥
 गायत्रिमयुतं जप्त्वा पापैरेतैद्विमुच्यते ।
 आदौवेवक्रममिदं कृत्वा स्वस्याभिवृद्धये ॥१७॥
 गायत्र्याधत लाभाय होमं सम्यक्समाचरेत् ।
 जपहोमौ च सततं कुर्याद्विप्रस्वतेजसा ॥१८॥
 सर्वकामसमृद्ध्यर्थं परंब्रह्मोदमुच्यते ।
 नित्यनैमित्तिकेनाम्ने त्रितयेस्मिन्त्रयतिष्ठिता ॥१९॥
 गायत्रितत्परं नान्यत् इहैव च परत्रयः ।
 मध्यंदिनेल्पभुज्यौनि त्रिकालज्ञानतत्परः ॥२०॥

लक्षत्रयजपेधेतपुरश्चरणसिद्धये ।

सर्वेषुकायिकेष्वेवं क्रमेण विधिरीरितः ॥२१॥

यावत्कर्मसमाप्तिस्तु प्रातःस्नानं न सत्यजेत् ।

अथवेदादिमातति प्रसादजननं विधिं ॥२२॥

गायत्र्या संप्रवक्ष्यामि धर्मकर्माथमोक्षदं ।

पूर्वं सूर्योदयात्स्नात्वा सहस्रं प्रत्यतां जपेत् ॥२३॥

आयुष्यमर्थमारोग्यं लभेत्कीर्तिं च बांधवां ।

उपवास त्रयं कृत्वा सहस्रं जुहुयाद्भुतं ॥२४॥

सहस्रपोषं लभते प्रवृद्धार्चिषे पावके ।

पयसाभ्यज्यसमिधः पालाशस्यसहस्रकं ॥२५॥

ग्रहणेजुहुयादिदोः सहस्रं रजितं लभेत् ।

घृतेनाभ्यज्यसमिधः खदिरस्यहुताशने ॥२६॥

जुहुयाद् ग्रहणेभानोः सहस्रेणेषमाप्नुयात् ।

(सहस्रं पोषमाप्नुयात्) ।

अलक्षिमप्रचुरव्याधिदुःस्वप्नाच्च समाश्रीताः ॥२७॥

सहस्रजप्ता कुंभांभ सेवनान्नादमाप्नुयात् ।

यां दिशं ब्राह्मणोगंतुधिश्चन्लोष्ठानि सप्त च ॥२८॥

सप्तकृत्याभिमंत्र्याथ विनृजेत्तत्रनोभयं ।

क्षिराशीजुहुयाल्लक्षं क्षेरं मृत्युं व्यपोहति ॥२९॥

घृताशी प्राप्नुयान्मेधां जप्त्वा लक्षं न संशयः ।

नाभिमात्रेभनिस्तात्वा सूर्यस्याभिमुखोजलं ॥३०॥

लक्षं तु जुहुयाद्राज्यं लाभेन्निष्कंटकं ध्रुवं ।
हुनेहेतसत्राणि घृतयुक्तानि पावके ॥३१॥
लक्षंभूमौ भवेद्दिष्टिर्महत्यत्र न संशयः ।
सहस्रं जुहुयाद्भस्म जलेवर्षं विमुंचति ॥३२॥
लक्षेण भस्महोमेन कृत्वा चोत्तिष्ठते जलं ।
तदेव जुहुयादप्सुलक्षं गुर्विं श्रीयंलभेत् ॥३३॥
तिलास्पृताक्तान्जुहुया लक्षं स्वाहधिनायके ।
विमुक्तस्सकलांहोमिः परमैश्वर्यमाप्नुयात् ॥३४॥
सत्तंडुलतिलान्लक्षं जुहुयात्सर्पिषासह ।
स्वाहप्रियेस्यगेहेभिः वृद्धिरत्युत्तमा भवेत् ॥३५॥
प्रत्यहं जुहुयादन्नमण्डोत्तरशतं द्विजः ।
अशक्तोष्टाविंशति वा तद्गृहोन्नध्रुवं भवेत् ॥३६॥
गोघृतं जुहुयाल्लक्षं समस्तायुर्मनोरथाः ।
शुचिर्भूत्वा द्विजश्रेष्ठाः सुनमिद्धेहुताशन ॥३७॥
गोघृतं मधुसंभिमश्रं इष्टस्त्री वस्यकर्मणि ।
अयुतं जुहुयादग्नौ सास्त्रिप्राणप्रिया भवेत् ॥३८॥
सद्वृत्यबलवानंविश्वर्यं गोघृतं लक्षं जुहुयात्प्रलभेस्त्थिरं ।
जुहुयाद्रक्तसिद्धार्थैः लक्षं साहा प्रिये यदि ॥३९॥
प्रत्यर्थिनोध युध्यन्तः ते व्रजेयुर्यमालयं ।
तांम्राश्रमारसमिधः जुहुयाल्लक्षं हुताशने ॥४०॥
भवेद्विदेशगमनं संपन्नस्य न संशयः ।
सा यत्र प्रतिलोमोक्ता ववश्चाच्छत्रून्विनाशयेत् ॥४१॥

अक्षरप्रतिलोमूर्यं यस्मिन्नुद्धतकर्मणि ।
 तदमोखंविजानिय्यादेतद्धि ब्रह्मणोबलं ॥४२॥
 विभीतकेथ समिधः ह्याक्षरप्रतिलोमया ।
 हुनेत्सर्षप तैलेन विभीतककृतसृचा ॥४३॥
 ययिञ्चेत्पीटकंशत्रोः अपिवोत्सादनं पुनः ।
 पञ्चतृसंपुले शत्रून् वर्णाशश्च प्रयोजयेत् ॥४४॥
 कर्मणां मरकादीनां तत्रोक्तानामनंतरं ।
 होमकर्म प्रवक्ष्यामि समस्तानां प्रशांतये ॥४५॥
 गोसर्पिदधिपिय्यासमेकीश्रृत्वज्वलक्षुका ।
 यावत्तत्कोपशमनं तावत्तज्जुहुयाच्छुचौ ॥४६॥
 लघ्वासनोब्रह्मचारी त्रिसहस्रं जपेच्छुचिः ।
 संवत्सराद्गुनैश्वर्यं न लभेन्नात्र संशयः ॥४७॥
 निराहारो जपेहृक्षं सदाद्यादीप्सितंवरं ।
 प्रत्यंबयो जपेदेताः अब्दत्रयमतंद्रितः ॥४८॥
 द्विजन्मा सपरंब्रह्म ययादत्र न संशयः ।
 पुरश्चरणपूर्वाणि कर्माणि सकलानि तु ॥४९॥
 अध्यास्मिन्मयोक्तानि ज्ञातव्यानि द्विजोत्तमैः ।
 अनेनविधिनाभीष्टं सकलं साधयेद्विजः ॥५०॥
 ॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ गायत्र्यासाधनक्रमवर्णनं नाम
 नवमोध्यायः ॥

अथ दशमोऽध्यायः

गायत्र्यामन्त्रार्थकथनम्

अथायमर्थं गायत्र्या प्रवक्ष्यामि यथातथं ।
द्विजोत्तमानां सद्भक्त्या जपादीनि प्रकुर्वतां ॥ १ ॥
पीत्वा सभक्तिजननं मंत्रार्थं ज्ञानमुत्तमं ।
तस्मादर्थं विजानिय्याद्यत्नेन जपकृद्विजः ॥ २ ॥
विश्वानभक्तिभाजांतु जपादीनां महत्ततं ।
फलं लभेज्जपकृतामिति वेदेषु भाषितं ॥ ३ ॥
पदानजनमंत्रस्य तदादीनि यथाक्रमं ।
पदं प्रत्यर्थनिष्पत्तिः विस्पष्टं क्रियतेत्र तु ॥ ४ ॥
तदिति द्वितियेकवचनं अनेन जगदुत्पत्तिस्थिति
लयकारणभूतमौपनिषधिकंधानिरूपतेजः सूर्यमंड-
लामेधेयं परब्रह्ममिधिय्यते । सवितिरितिषष्ठैक-
वचनंपून् प्राणिप्रसवइत्यस्पधातोः एत द्रूपंसर्वस्य-
धातोर्वाभरित्यर्थः ॥ वरेण्यं वरणिय्यं प्रार्थनिय्यं
नियमादिभिरवगतकल्मषैः । सध्येयंर्गः भञ्जो-
आमर्दने भुञ्जिमदभर्जन इत्येतयोर्धात्वोः भजतां
पापभंजनहेतुभूतमित्यर्थः ॥ भ्रा... लुदीप्तापितस्य-
धातोर्वाभर्गाः । तेज इति यावत् देवस्यवृष्टिदाना-
दिगुणयुक्तस्य निरतिशयेत्यर्थः । तः प्रकाशात् धीम-

हिद्यैचिंतायां नियमनिमुक्तविद्यारूपेण चक्षुषायो-
साधादित्योहिरण्मयः पुरुषः सोहमिति चिंतयामि-
धिय इते तु द्वितियया बहुवचनं य इलिच्छांडसत्वा-
लिंगव्यत्ययः । यस्यतेजः सवितुर्देवस्यवरेण्यंश्रेष्ठं
अस्मारभिध्यातं भर्गोदेवभजतां पाप भञ्जन हो
भूतं अस्माकं नः धियः । बुद्धिंश्रेयस्करेषु कर्मसु प्रचो-
दयात् प्रेरयेदित्यर्थः ।

एषाव्याख्या तु गायत्र्या सर्वपाप प्रणाशिनी ।
विज्ञातत्वा प्रयत्नेन द्विजैः सर्व शुभेषुभिः ॥ ५ ॥
जपस्थानान्तरेव्याख्या कर्तव्याहरहर्द्विजैः ।
स्मरणात्सर्वपापानि प्रणस्यंति न संशयः ॥ ६ ॥
॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ गायत्र्यार्थप्रतिपादननाम
दशमोऽध्यायः ॥

अथ एकादशोऽध्यायः

गायत्र्या पूजाविधानकथनम्
उत्तप्रमाण सुस्मिग्धं दृढशुल्पंचरं त्रिवृत् ।
संस्कारेणोपसंयुक्तं यत्तद्धैयं द्विजोत्तमैः ॥ १ ॥
छिन्नं प्रभिन्नं स्फुटतं विशीर्णं मानतोधिकं ।
मानहीनमसंस्कारं ब्रह्मसूत्रं न धारयेत् ॥ २ ॥

शशिव्रतं त्रयः क्रद्धाः गायत्र्या अयुत त्रयं ।
 अल्पवनं महानद्या सममेतच्चतुष्टयं ॥ ३ ॥
 अथ पूजां प्रवक्ष्यामि देव्यासिद्धार्थं सिद्धिदान् ।
 सर्वपापप्रशमनी सर्वाभयविनाशिनी ॥ ४ ॥
 स्नात्वा शुक्लांवरधरःसपवित्रकरद्वयः ।
 पादौशमे च प्रक्षाल्य सपस्पृशावाग्यतः ॥ ५ ॥
 उर्ध्वपुङ्क्तु विधिवत्भस्मना चंदनेन वा ।
 धृत्वा ललाटं हृद्ग्रीवा भुजयुगेन च द्विजः ॥ ६ ॥
 उपह्वरे शुचौदेशे विलिप्ते गोमयांबुना ।
 दीपमारोप्यगंधादि पूजाद्रव्याणि निक्षिपेत् ॥ ७ ॥
 सुगंधाक्षत पुष्पाणि धूपदीपादिकानि च ।
 सतांबूलोपहारं च द्रव्याणाराधनस्य तु ॥ ८ ॥
 सौवर्णं रजितं ताम्रं शुक्लकांस्यच्छदारवं ।
 मृण्मयं चेति पात्राणि सप्तात्रकदिता ॥ ९ ॥
 हाटकं कलधौतं च लोहशैलं च दारवं ।
 आराधनविधौ पीठं पंचदा समुदाहृतं ॥ १० ॥
 पूजापीठं स्नानपीठं इति पीठं द्विधास्मृतं ।
 पङ्कजं स्वस्तिकं चेति पूजकस्यासनद्विधा ॥ ११ ॥
 सत्यष्टचीनदेवांग्ग कार्पासाच्छादनानि यत् ।
 नवानिधृतान्यन्त्यै सुक्ष्माप्यत्रोदितानि वै ॥ १२ ॥
 स्वासनार्थं ततोदर्भानास्तीर्य प्राक्सेखानभः ।
 तेषापविश्योदङ्मुखः खाग्रेपद्मंत्तिखेन्महात् ॥ १३ ॥

तत्पद्मस्यवहिदेव्या स्नानंस्थानं हरेर्दिशि ।
 तत्रैवस्थापयेत्पीठं नानार्थं द्विजसत्तमः ॥१४॥
 पीठं तन्मध्येमेस्थाप्य वस्त्रमाच्छाद्य तत्र च ।
 ततस्तस्यसमीभागे कुशकूचासनोपरि ॥१५॥
 स्वाचार्यं पूज्य तद्भक्त्या चंदनप्रसवाक्षतैः ।
 नमस्कृत्य ततः कुर्यात्प्राणायाम त्रयं बुधः ॥१६॥
 ऋषिश्छंदो देवताश्च वर्णं तत्वान्यनुक्रमात् ।
 विनियोगं च संस्कृत्वा न्यासं कुर्यादनंतरं ॥१७॥
 करन्यासं पुराकृत्वा गेहन्यासमथाचरेत् ।
 अंगन्यासं ततः कुर्यादेवन्यास विधौक्रमः ॥१८॥
 ततो भांडजलेकुचं चंदनादित्रयं पुनः ।
 दत्त्वामृताक्षरान्यश्च संस्पृशा द्विजसत्तमः ॥१९॥
 गायत्र्यासप्रणव व्याहृतितितयाव्यया ।
 अष्टकृत्वो येत्ततो विप्रमुद्रयाच्छादनाख्या ॥२०॥
 पूर्वादिषु महादिक्षु विदिक्षु परिचक्रमात् ।
 अस्त्रेणरक्षणं कुर्यात्तद्विच्छेदनमुद्रया ॥२१॥
 ततस्तज्वलमादाय पात्रेणास्वस्यपूर्वतः ।
 सन्नाप्यजलसंस्कारं यथापूर्वं समाचरेत् ॥२२॥
 ततस्तद्वारिकूर्चेन समंतात्सकलेवरं ।
 मूर्धादिपादपर्यन्तं प्रोक्षयेन्मूलमुद्रया ॥२३॥
 स्नानद्रव्याणि च तथा ततः संप्रोक्षयेद्विजः ।
 द्रव्याणि चंदनादीनि त्रिण्यब्धिः संस्मृतो यदि ॥२४॥

तथाभिमंत्रणं दिक्षु रक्षणंचाध कारयेत् ।
 तानिद्विधा विभज्याथ समीचीनांशमेतयोः ॥२५॥
 देव्यर्थं परिवारार्थं इतरांशमिति स्मरेत् ।
 परिवारांशकद्रव्यैः यजेतात्मानमर्चकः ॥२६॥
 गंधपुष्पाक्षतैर्धूप दीपाभ्यां चोद्यविद्यया ।
 तत्पात्रे तोयमुत्सृज्य पुनंपत्रेण तेन च ॥२७॥
 आदाय भांडसलिलं चतुष्पात्राणि पूरयेत् ।
 अर्ध्याचमन पात्राणं पात्राणि त्रीणिचेतरत् ॥२८॥
 सामान्यामृतमित्येवं उक्तं पात्र चतुष्टयं ।
 ततः सलिलसंस्कारं यथापूर्वं समाचरेत् ॥२९॥
 प्रक्षालनार्थं सलिल पात्रेप्रागेव पूरयेत् ।
 अरप्रक्षालनार्थत्वादन्यसंस्कारणं न हि ॥३०॥
 सामान्याचमानार्ध्याणं पाद्यक्षालनयोस्तथा ।
 पात्राणिस्थापयेत्प्रत्यगदिप्रागवसात्तिकं ॥३१॥
 ततो गंधाक्तपुष्पेन पीठमध्ये सरोरुहं ।
 संविख्यकूर्चे तन्मध्ये न्यसेद्धर्मानुदच्छिखं ॥३२॥
 ततः पीठस्य नैऋत्यां पद्मं संलिख्य पूर्ववत् ।
 गंधादिभिस्त्रिभिर्देव अर्चयेद्गणनायकं ॥३३॥
 यी(ई)शानदिशिपीठस्य लिखितांभोरहोपरि ।
 ततो गंधादिभिर्मर्त्यां क्षेत्राधिपतिमर्चयेत् ॥३४॥
 पश्चादधस्तात्पीठस्य चंहनप्रमुखैस्त्रिभिः ।
 आधारशक्तिं संपूज्य तदूर्ध्वं कूर्ममर्चयेत् ॥३५॥

पश्यादनंतरं पृथिव ततो गंधाधिदिभिस्त्रिभिः ।
 उपर्युपरिसंपूज्य धर्मादीनध पूजयेत् ॥३६॥
 धर्मज्ञानं च वैराज्ञं ऐश्वर्य्यंचेत्यनुक्रमात् ।
 आज्ञेयदिक्षुकोणेषु चतुष्वापि यथाक्रमं ॥३७॥
 अधर्माज्ञानवैराग्यनैश्वर्याणि ततः क्रमात् ।
 पूर्वादिषु महादिक्षु यजेत्पीठोपरिद्विजेः ॥३८॥
 ततस्तन्मध्यमस्थाने चंदनप्रमुखैस्त्रिभिः ।
 महासिंहासनंध्यात्वा दिव्यं समभिपूजयेत् ॥३९॥
 तदूर्ध्वेग्न्यर्कसो(मा)नां मंडलानि ततः क्रमात् ।
 उपर्युपरिगंधादि त्रितयेन समर्चयेत् ॥४०॥
 ततस्तदूर्ध्वतस्योर्ध्वरजः सत्वंददूर्ध्वतः ।
 चंदनानि त्रयेणैव गुणत्रयमधार्चयेत् ॥४१॥
 पीठस्यांतः पूर्वदले पूजयेदणिमाह्वयं ।
 लधिमाह्वयमाग्नेय्यां महिमाख्यंतुदक्षिणे ॥४२॥
 प्राप्तिं निऋतिदिग्भागे प्राकाम्यं पश्चिमे दले ।
 ईशित्वं वायुदिक्पत्रे वसित्वं यक्षदिग्दले ॥४३॥
 यी(ई)शानदिग्दले पश्चात् सर्वज्ञत्वं विचक्षणः ।
 चंदनत्रितयेनैव ऐश्वर्यादिमर्चयेत् ॥४४॥
 तद्वहिः पूर्वदिक्पत्रे प्रज्ञामनलदिग्दले ।
 धृतियमककुत्पत्रे क्षेमां निऋतिदिग्दले ॥४५॥
 शांतिवरुणदिक्पत्रे स्मृतिं वायुककुहले ।
 कान्तिः मुत्तरदिक्पत्रे श्रुतिमीशानदिग्दले ॥४६॥

स्वस्ति गंधादिभिभक्त्या सहत्रिभिरथार्चयेत् ।
 एवमेताः समभ्यर्च ततो वेदास्समर्चयेत् ॥४७॥
 ऋग्वेदंतद्वहि प्राच्यां यजुर्वेदं तु दक्षिणे ।
 सामवेदं तु वारुण्यां अथर्वाख्यं तथोत्तरे ॥४८॥
 पुराणाद्यकथातर्क धर्मशास्त्राण्यनुक्रमात् ।
 अग्निरक्षोनिवेशाम कोणेषु च समर्चयेत् ॥४९॥
 निरुक्तं ज्योतिषं शिक्षां कल्पव्याकरणं तथा ।
 छंदः सूत्राणि शास्त्राणि पूर्वादिषु समर्चयेत् ॥५०॥
 ततः पूर्वादि दिक्षादौ विधीक्षु च यथाक्रमं ।
 भक्त्यार्चयेद्वसूनष्टौ चंदनप्रमुखैस्त्रिभिः ॥५१॥
 धरः सोमौनिलश्चैव प्रभासौध्रुवसंज्ञकः ।
 आपः प्रत्यूषसंज्जिश्च व(ष)त्कारयिति स्मृतः ॥५२॥
 ततस्तुदद्वहिर्देशे रुद्रानेकादश क्रमात् ।
 सद्भावभक्तिसहितः यजेत्स्त्रीतद्विजसत्तमः ॥५३॥
 महादेवः शिवोरुद्रः शंकरो नीललोहितः ।
 यी(ई)शानो विजयो भीमो देवदेवोभवोहरः ॥५४॥
 कपालिसंञ्चिश्येते रुद्र एकादश स्मृताः ।
 पूर्वादिषु त्रिकाष्टासु रुद्रास्त्रीस्त्रीननुक्रमात् ॥५५॥
 रुद्रौद्यौउत्तराशायमर्चयेच्चंदनादिभिः ।
 ततः प्रागादिकाष्टासु यजेद्वादश भास्करो ॥५६॥
 त्रींस्त्रीन्यथाक्रमेणैव तद्वाह्ये चंदनादिभिः ।
 वैकर्त्तनोविब्रुवांश्च मार्तण्डं भास्करो रविः ॥५७॥

लोकप्रकाशकश्चैव लोकसाक्षी त्रिविक्रमः ।
आदित्यश्च तथा सूर्यः अंशुमाली दिवाकरः ॥५८॥
त एतेद्वादशादित्याः सर्वलोकविभानका ।
एतानेवनमभ्यर्च्य तद्वाह्योतन्मुनीन्यजेत् ॥५९॥
पूर्वादिषु चतुर्दिक्षु वशिष्ठादीनप्रदक्षिणं ।
पत्पद्यथाक्रमेणैव मुनीनांगाधिभिस्त्रिभिः ॥६०॥
ततोवहिस्थले धीमान् इन्द्रादिनष्टलोकपान् ।
पूर्वादिष्वष्टकाष्टाषु पूजयेदर्चनादिभिः ॥६१॥
इन्द्राग्निसमवर्त्ति च निऋतिर्वरुणोनिलः ।
भीमङ्गवेर इत्यष्टौ लोकपाल अमीस्मृताः ॥६२॥
स्वस्वनाम चतुर्थ्यतं प्रणवादिनमोत्तकं ।
सर्वेषां परिवाराणां मंत्रमाराधने स्मृतं ॥६३॥
स्वस्वमंत्रेण सकलान् उपचारान्द्विजोत्तमः ।
आचार्यं प्रमुखस्तत्तत् ध्यानेन सहपूजयेत् ॥६४॥
एवमेताः समभ्यर्च्य सुगंधकुसुमोक्षतैः ।
ततो देवीं यजेद्दीमान् गायत्रिं वेदमातरं ॥६५॥
ध्यानध्यायो यथाप्रोक्तं रूपदेव्याश्चलक्षणं ।
स्वर्गादिभिस्तथा कुर्यात् प्रतिमां नयनप्रियां ॥६६॥
सुवर्णरोप्यस्फटिक षाषाण प्रतिमाकृता ।
चत्वारयेतेशस्तास्युरलाभे स्थंडिलं स्मृतं ॥६७॥
कृतांप्रतिष्ठां तां कृत्वा विधिना च द्विजोत्तमः ।
ततोद्विजन्महरहः तस्यां देवीं समर्चयेत् ॥६८॥

पूर्वसंध्यार्चितां पुष्पं प्रतिमाया विसृज्य च ।
 प्रक्षाल्य स्थापयेत्पीठे प्रतिमां प्राङ्मुखीं द्विजः ॥६६॥
 पश्चात्पुष्पाक्षतैस्तेषुं प्रतिमायाः पदेषु च ।
 ततः सलिलमादाय स्नानपात्रेण पूर्वतः ॥७०॥
 संस्थाप्य जलसंस्कारं यथापूर्वं समाचरेत् ।
 ततः कूर्चेन तत्तोयं आदाय च शनैः शनैः ॥७१॥
 संप्रोक्षयेत्तत्प्रतिमां सद्भावेनाद्यविद्यया ।
 ततः पुष्पाञ्जलिं कृत्वा प्रणवेनाकमंडलात् ॥७२॥
 देवीमावाहयेद्धीमान्प्रतिमायां यतेन्द्रियः ।
 ततो जलिस्थितं पुष्पं विक्षिप्य प्रतिमोपरि ॥७३॥
 अधोमुखेनांजलिना स्थापयेन्मूलविद्यया ।
 तत्तोभुष्टिद्वयात्तस्थं कृत्वांगुष्ठद्वयं बुधः ॥७४॥
 प्रदर्शयेन्मुखे देव्याः भवेत्तत्संनिरोधनं ।
 पश्चान्मुष्टिद्वयात्तस्थं कृत्वांगुष्ठद्वयाबुधः ॥७५॥
 वक्त्रे प्रदर्शयेत्देव्याः सन्निधौचरणं हि तत् ।
 एतत्प्रयोगद्वितये मूलविद्यैव भाषिता ॥७६॥
 ततः साक्षात्पुष्पाणि दद्यानेष्वाद्यविद्यया ।
 पश्चात्तुपाद्याचमनमध्यं चानुक्रमेण तु ॥७७॥
 दत्वाद्यविद्यया पश्चात्त्वस्त्रं यज्ञोपवीतकं ।
 दत्वाचाध्याप्यचमनं पूर्ववन्मूलविद्यया ॥७८॥
 चंद्रनाक्षतपुष्पाणि तथा दद्याद्यथाक्रमं ।
 धूपदीपौ ततौ दत्वा किञ्चिन्मूलमनुजपेत् ॥७९॥

ततः समस्तनिर्माल्यं आदाय प्रविसृज्य च ।
 पुष्पाणि शीर्षेष्वारोप्य दद्यादाचमनं ततः ॥८०॥
 ततोनुपहतैर्गव्यैः पञ्चभिप्परमेश्वरीं ।
 ततः मृतैर्गन्धतोयैः प्रत्यग्रैरभिषेचयत् ॥८१॥
 गोमूत्रं गोमयंक्षीरं दध्याधूराभिधानकं ।
 एतानि पञ्चगव्यानित्याख्यातानि महर्षिभिः ॥८२॥
 पेय्याषदद्याधाराख्यमद्भ्वीक्षुरसपञ्चकं ।
 एतत्पञ्चामृतं नाम स्नपने प्रवरं स्मृतं ॥८३॥
 द्रव्याण्यमूनिपात्रेषु पूरइत्वाथ पञ्चसु ।
 गन्धपुष्पाक्षतान्धूपदीन्दत्वा पृथक् पृथक् ? ॥८४॥
 स्पृष्ट्वा कृत्वा स्सावित्र्या पात्रं प्रत्यभिमन्त्र्य च ।
 द्रव्यैरैतैस्ततो देवीं स्नापयेद्विधिपूर्वकं ॥८५॥
 गन्धद्वारांकरिषस्य गायत्रिं गोजलस्य च ।
 आय्यायस्वेति पयसा शुक्रमस्यधसर्पिषः ॥८६॥
 दध्नादधिक्रापुन्न इति देवस्यत्वा कुशोदकं ।
 मधुवातामधोर्धाराविद्येश्वुरसस्य च ॥८७॥
 मन्त्राण्यमूनिद्रव्याणिमाख्यातानि पृथक् पृथक् ।
 गोमूत्रं पूर्वस्नानादि मन्त्रैरेभिः समाचरेत् ॥८८॥
 एवं दशविधं स्नानं कृत्वा चोपेण वारिणा ।
 गोधूमपिष्टमुद्गाभ्यां पेषयित्वाभिषेचयेत् ॥८९॥
 ततो हरिद्रया लिप्य शुद्धशीत(ज)लेन वा ।
 अभिषिच्य ततस्नानं त्रितयं च समाचरेत् ॥९०॥

आपोहिष्टादिभिर्मत्रै त्रिभिःप्राक् स्नापनं स्मृतम् ।
 हिरण्यवर्ण इत्याद्यैश्चतुर्भिःस्नापनं स्मृतम् ॥६१॥
 पवमानानुवाकेन न्न(स्न) पनं च तृतीयकम् ।
 एवं त्रिः स्नाय्यमनुभिः एतैरप्याद्यविद्यया ॥६२॥
 समस्तयाऽथव्याहृत्या परिपिचेत्प्रदक्षिणम् ।
 दद्यादाचमनं देव्याः स्नानं प्रत्यात्मविद्यया ॥६३॥
 तथैवसाक्षतं पुष्पं ऊर्ध्वास्वाग्निपु च द्विजः ।
 ततः पूर्वार्चिते पीठे स्थापयेत्स्थानपीठतः ॥६४॥
 ततः पुष्पांजलिं दत्त्वा नमस्कृत्यात्मविद्यया ।
 ततः पूर्वस्थलाद्यादि त्रितयं क्रमशोऽर्चयेत् ॥६५॥
 दद्यात्पाद्यं पदान्तेपुमुखेष्वाचमनिय्य(नीय)कम् ।
 अर्घं पंचसु शीर्षेषु मूलमंत्रेण मंत्रविन् ॥६६॥
 ततो वस्त्रं ब्रह्मसूत्रं दत्त्वाऽऽचमनमर्पयेत् ।
 गंधपुष्पाक्षतैरेवमर्पयेदात्मविद्यया ॥६७॥
 ततो नानाविधैः पुष्पैः सुगंधैः कुमुमादिभिः ।
 यथेष्टं पूजयेद्देवीं यथानयनवह्मभम् ॥६८॥
 ततो धूपं ततो दीपं दद्यात्पुष्पांजलिं ततः ।
 सौवर्णं राजते शौल्वेकांचने भाजने शुभे ॥६९॥
 नापूपघृतनिष्पन्नं परमान्नं सशर्करम् ।
 दत्त्वाऽऽत्मविद्यया प्रोक्ष्य पुष्पं तदुपरि क्षिपेत् ।
 ततोमंत्रासनस्योर्ध्वं तत्स्थाप्यामृतमुद्रिकाम् ॥१००॥

दत्त्वा समस्तव्याहृत्या परिषिच्यान्नभाजनम् ।
 प्रणवेन जलंध(द)त्त्वा तन्नैवेद्यं निवेदयेत् ॥१०१॥
 ततः सपुष्पहस्तेन दक्षिणेन द्विजोत्तमः ।
 पात्रस्थमन्नं त्रिः स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा निवेदयेत् ॥१०२॥
 पुष्पं दत्त्वा ततो हस्तं प्रक्ष्याल्याष्टोत्तरं शतम् ।
 जपेदष्टाविशतिं वा यथाशक्ति च संकटे ॥१०३॥
 अंगुल्याक्षसृजावापि गायत्रीं द्विजसत्तमः ।
 अलाभेऽत्रोक्तपात्राणां पत्रपात्रेषु शोभने ॥१०४॥
 शास्त्राविरोधभूजावलतिका वीरुधामपि ।
 निवेद्य प्राक्समाख्याते दुर्लभेऽतीव सोमपाः ॥१०५॥
 होमोक्तधान्यजान्नं वा कंदमूलफलानि वा ।
 गोक्षीरं दधिखंडं वा लड्डुकादिकमेव वा ॥१०६॥
 इतरद्भुक्तिजातं वा विशेषमुलभन्तु वा ।
 निवेदयेत्तु नैवेद्यं द्रव्यैः सर्वप्रकारतः ॥१०७॥
 पश्चादाचमनं दत्त्वा नैवेद्यं तद्विसर्जयेत् ।
 ततः संप्रोक्ष्य तत्पानकरं वासस्ततोऽर्पयेत् ॥१०८॥
 अलंकारानुभूषेण पश्चात्ताम्बूलमुत्तमम् ।
 क्रमेण कृत्वा त्रितयं मूलमंत्रेण मन्त्रवित् ॥१०९॥
 अन्यानि यानि देयानि दद्यात्तान्यात्मविद्यया ।
 पश्चादुत्थाय सद्भक्त्या गंधपुष्पाक्षतान्वितम् ॥११०॥
 जलमंजलिना दद्याच्चालकोदकमंत्रतः ।
 अज्ञानेन प्रमादेन द्रव्यालाभेन वा यदि ॥१११॥

अन्यूनमतिरिक्तं वा तत्क्षमस्व ममेश्वरी ।

जगन्मये जगन्मातः जगज्जननकारणे ॥११२॥

यदलीकं कृतं सर्वं तन्मया(मम) क्षन्तुमर्हसि ।

मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं महेश्वरी ॥११३॥

यत्पूजितं मया देवी परिपूर्णं तदस्तु मे ।

दत्त्वाऽमीभिस्त्रिभिर्देव्याश्चुलकोदकमर्चकः ॥११४॥

ततः प्रदक्षिणं भक्त्या तोषयेत्परमेश्वरीम् ।

पश्चाद्दण्डनमस्कारत्रयीकुर्याद् द्विजोत्तमः ॥११५॥

उत्थाय हस्तौ प्रक्षाल्य श्रीपादकुसुमं ततः ।

आत्ममूर्ध्नि च सद्गतया धृत्वा प्रक्षालयेत्करौ ॥११६॥

ततः पुष्पाञ्जलिं दद्याच्चरणेष्ववाग्रविद्यया ।

ततः क्षमस्व देवी त्वं मां च रक्षेत्युदीर्य च ।

प्रणवेनाऽथ देवेशीं सूर्यविम्बे प्रवेशयन् ॥११७॥

(ततः प्रसन्नवदने ?) गायत्र्यांरूपां महो(हे)श्वरीं ।

सद्भक्त्याऽभ्यर्चयेद्विप्रो विमुक्तः सर्वपातकैः ॥११८॥

सर्वयज्ञतपोदानतीर्थवेदेषु यत्फलम् ।

पिहत(विधिना?) तत्सकलं लब्ध्वा यात्यन्तेशाश्रितं पदम् ११९

विपुत्रायनसंक्रांतिग्रहणेषु च वैधृतौ ।

व्यतीपाते महापूजामशक्तश्चेत्समाचरेत् ॥१२०॥

एतद्रहस्यं परमं एतद्देव्यामहार्चनं ।

सत्कुलाय सुशीलाय वेदाध्यायिद्विजन्मने ॥१२१॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ पूजाध्यायकथनं नाम एकादशोऽध्यायः ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

गायत्रीध्यानवर्णनम्

अथ वक्ष्यामि गायत्र्याः ध्यानं सर्वाघनाशनम् ।
सर्वाभीष्टप्रदं साक्षादिहलोके परत्र च ॥ १ ॥
ध्यानं संध्यात्रये(सायन्तने) यत्र ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ।
अन्यथा तु निजध्यानं प्रधानं च यथाक्रमम् ॥ २ ॥
ध्यानं विना जपं सर्वं यत्नेनाऽपि कृतं वृथा ।
तस्माद्द्विजस्तु ध्यानेन जपं सह समाचरेत् ॥ ३ ॥
हंसस्थां कांस्यकां रक्तां चतुर्वक्त्रां चतुर्भुजाम् ।
पद्मासन जटाचूडामष्टनेत्रां स्मिताननाम् ॥ ४ ॥
पीताम्बरप्रकटितां रत्नकुण्डलमण्डिताम् ।
दिव्यचंदनलिप्तांगां दिव्यपुष्पैरलंकृताम् ॥ ५ ॥
सर्वाभरणसंयुक्तां होमयज्ञोपवीतिनीम् ।
दक्षिणेऽक्षस्रजं कूर्चं वामभागे स्रुवं वरम् ॥ ६ ॥
चतुर्हस्तेन विभ्राणांदरण्येदिकप्रदक्षिणम् ।
प्राक्संध्यायाः स्मरेद्देवीं गायत्र्याख्यां द्विजोत्तमः ॥ ७ ॥
दक्षिणेऽक्षस्रजं कूर्चं स्रुवं वामे कमंडलुम् ।
एवं वापि स्मरेद्देवीं द्विजः पूर्वोक्तलक्षणाम् ॥ ८ ॥
दधतीं श्वेतरूपां तां शितवस्त्रां चतुर्भुजाम् ।
द्विनेत्रांहिमकोटिं त्रिवेष्टनाम् ॥ ९ ॥

सीतक्षामांबरधरां प्रसन्नैन्दुनिभाननाम् ।
 सुगन्धां लिप्तसर्वाङ्गीं सुपुष्पस्रग्विभूषिताम् ॥१०॥
 समस्ताभरणोपेतां स्वर्णयज्ञोपवीतिनीम् ।
 दक्षिणे पंकजं शंखं वामे चक्रं महागदाम् ॥११॥
 चतुर्हस्तेन बिभ्राणां धरादित्यो प्रदक्षिणाम् ।
 एवं मध्याह्नसंध्यायां सावित्रीं द्विजसत्तमः ॥१२॥
 कृष्णां प्रौढां(ढां),वृषारूढां एकवस्त्रां त्रिलोचनाम् ।
 चतुर्भुजां जटानागकुंडलेनसुमंडिताम् ॥१३॥
 व्याघ्रवर्मांबरधरां नानाभरणभूषिताम् ।
 अक्षस्रजमहाशूलंडमरुचकपालकम् ॥१४॥
 चतुष्करेषु बिभ्राणां अधरादि प्रदक्षिणम् ।
 एवं सरस्वतीसंज्ञां सायंकाले स्मरेद् द्विजः ॥१५॥
 सपवित्रां चतुर्हस्तां तिस्रो देव्य इमा ध्रुवाः ।
 त्रिमूर्तिरूपधारिण्यः सृष्टिस्थितिलयांशकाः ॥१६॥
 एवं त्रिषु च संध्यासु जपकालेऽर्कमंडले ।
 गायत्रीं संस्मरेद्विप्रः सर्वान्कामानवानुया(त्) ॥१७॥
 पञ्चास्यानि त्रयः पादाः षड्वागादिशबाहवः ।
 नेत्राणि पंचदश च श्वेतरुःक्रान्तिमत्तनुः ॥१८॥
 प्रदक्षिणां ततः प्रत्यगूर्हाश्यानि(?) यथाक्रमम् ।
 रक्तकृष्णसुवर्णाभः श्वेतज्योति निभानि च ॥१९॥
 हुताशनवदास्यानि सुस्थिरत्वंतुतद्वयः ।
 उत्संगे पृष्ठभागे तु कुक्षयःषट्प्रकीर्त्तिताः ॥२०॥

कूर्चाक्षसूत्रं शृगंधा(गदा?)भयादक्षिणपाणिषु ।
 पुस्तकानि स्रुवं पात्रं वराश्चेतरपाणिषु ॥२१॥
 अथवाल्पकशस्त्राणि भवेयुर्दशपाणिषु ।
 चतुर्भुजां वा तां ध्यायेदन्यत्सर्वं पुरोक्तवत् ॥२२॥
 अक्लाक्षिमालाममयं दंडं दक्षिणहस्तयोः ।
 कमंडलुं च वरदं विभ्राणां वामहस्तयोः ॥२३॥
 मुकुन्दं कुंडलं हारं कर्पूरं कुक्षिवन्धिनीम् ।
 छन्नं पीनं कराकल्पं कराशाखाविभूषणम् ॥२४॥
 कलापपादकटयोर्नूपुराङ्गुलिभूषणम् ।
 एतैर्विभूषणैर्हैमैः नानारत्नसमन्वितैः ॥२५॥
 दिव्यैर्विभूषितां देवीं रुक्मयज्ञोपवीतिनीम् ।
 पवित्रहस्तदलकां किञ्चित्प्रहसिताधराम् ॥२६॥
 दिव्यगंधानुलिप्तांगां दिव्यमाल्यैरलंकृताम् ।
 सीतक्षामपरीधानां सर्वावयवसुंदराम् ॥२७॥
 सर्वलक्षणसंपन्नसर्वलौकैकनायकीम् ।
 समस्त मंत्रतंत्राणां नायकत्वे प्रतिष्ठिताम् ॥२८॥
 शुद्धस्वर्णमयैरत्नैः अनेकैरूपशोभिता ।
 आनानात्यन्तसौंदर्यस्थाने पंचास्य विष्टरे ॥२९॥
 तथाविधे भद्रपीठे विस्मये चोर्ध्वं संस्थिताः ।
 चतुर्वेदैः षडंगैश्च चतुषष्टिकलात्मभिः ॥३०॥
 वशिष्ठाद्यैश्च मुनिभिः गायत्र्याद्यैश्च दैवतैः ।
 अन्याभिर्ब्राह्ममुख्याभिः शान्तिभिः स्वर्गवारिभिः ॥३१॥

त्रयस्त्रिंशद्धि अमरैः सेंद्रैः संसेविता भृशम् ।
 सदाशिवस्वरूपेयमीश्वरस्याङ्गनाकृतिः ॥३२॥
 सततं ब्रह्मविष्णुभ्यां समुद्रैश्चनमस्कृता ।
 तस्मादियं द्विजश्रेष्ठा ध्येया जप्या च सर्वदा ॥३३॥
 गायत्रीभक्तितस्तेषां भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ।
 एवं सर्वेश्वरीं देवीं गायत्रीं वेदमातरम् ॥३४॥
 ध्यायञ्जपन् सर्वसुखाप्नोतीह परत्र च ।
 ब्रह्महा वा सुरापी वा स्तेयी वा गुरुतल्पगः ॥३५॥
 तद्योगी वान्यपापी वा यो वा को वा द्विजोत्तमः ।
 देवीध्यानरतः सार्धं जपेन सहभक्तितः ॥३६॥
 तत्रैते पातकाः सर्वे विनश्यन्ति न संशयः ।
 व्याघ्रादयो मृगाः क्रूराः वृश्चिकाद्याश्च जन्तवः ॥३७॥
 ब्रह्मराक्षसपूर्वाश्च पिशाचा व्याधयश्च ये
 प्रेताग्रहाश्च निर्घाताः अप्यन्ये बद्धवैरिणः ॥३८॥
 देवीध्यानरतं विप्रं न स्पृशन्ति प्रमत्तितः ।
 देवाश्च मुनयश्चान्ये सिद्धाः साध्यौ(ध्याश्च) गुह्यकाः ३९
 गंधर्वाप्सरसो यक्षाः किन्नरागरुडोगगाः ।
 विद्याधरास्तथैवाऽन्ये भूतारूपा भुविचारणाः ॥४०॥
 सर्वे तु वशमायान्ति देवीध्यानरतस्य च ।
 महानदीषु गिरिषु महावाते महानले ॥४१॥
 महाविपिने(वने?) भयं नास्ति देवीध्यानरतस्य च ।
 द्विजस्य जप्यं ध्येयं च न गायत्र्याः परंपरम् ॥४२॥

सर्वप्रकाराल्लोकेषु त्रिषु सत्यं न संशयः ।
 उत्पत्तिस्थितिसंहाराः यस्यास्युर्वशागा भृशम् ॥४३॥
 तां गायत्रीं परित्यज्य विप्रः किं प्राप्यति(?) ध्रुवम् ।
 स्वाध्यायाः संस्तरामंत्राः दानान्युग्रतपांसि च ॥४४॥
 तीर्थानि वेदाः सकलं गायत्र्यैव द्विजन्मनः ।
 सत्यं श्रेयोमहानंदोयकस्तेजोबलं(?) सुखम् ॥४५॥
 भागधेयं च सकलं गायत्र्यैव द्विजन्मनः ।
 आयुर्धान्यं धनं रूपं सुशीलं सुमतिः कुलम् ॥४६॥
 ज्ञानं विद्याश्च सकलं गायत्र्यैव हि सोमपाम् ।
 देवीमेतां परित्यज्य देवतामितरां द्विजः ॥४७॥
 आश्रयेत्कोऽत्र निर्भाग्यस्तस्माकिं यदि (कोऽप्यस्ति) पापभाक् ।
 गायत्रीं जननीं शस्ता गायत्रीं भ्रातरः स्मृताः ॥४८॥
 गायत्रीं बन्धुवर्गश्च गायत्रीं चाधिदेवता ।
 यतिर्निश्चित्य यो विप्रस्तां समाश्रित्य तिष्ठति ॥४९॥
 तस्येह दुर्लभं किञ्चिदिह नास्ति परत्र च ।
 गायत्रीं यो न जानाति जातो विप्रकुले यदि ॥५०॥
 ब्राह्मणत्वं कुतस्तस्य स शूद्रेण समः स्मृतः ।
 स्नात्वा विधिवदाचम्य सपवित्रं करद्वयः ॥५१॥
 उर्ध्वपुंड्रं च विधिवदग्निहोत्रोत्थभस्मना ।
 धृत्वा ललाटभुजयोर्हृदि कंठे यथाक्रमम् ॥५२॥
 सदाकर्त्तव्य कर्माणि कृत्वा दर्भायने द्विजः ।
 उपविश्येंद्रियदिग्वक्त्रः भूत्वोदङ्मुख एव वा ॥५३॥

आसनं स्वस्तिकं रवहा कृत्वा त्रीन्प्राणसंयमान् ।
 ततो गुरुं गणेशानं भक्त्या देवंप्रणम्य च ॥५४॥
 ऋषिश्छन्दो देवताश्च शक्तित्वान्यनुक्रमात् ।
 वीजं शक्तिं नियोगं च स्मृत्वोक्ता प्रणिपत्य च ॥५५॥
 कृत्वा न्यासत्रयं पश्चाद्ध्यायेद्देवीमिहोत्थितः ।
 संध्यासंहि मरुगिंबे स्ववेतस्यथवा बुधः ॥५६॥
 एकाग्रमानसो भूत्वा जपेदष्टसहस्रकम् ।
 नित्यमष्टशतं वापि यथाशक्त्याऽथ वा पुनः ॥५७॥
 संभवेत् त्रिषु लोकेषु निग्रहानुग्रहाक्षमः ।
 यथेष्टमखिलान्भोगान्भुक्त्वा भूतिं च शाश्वतीम् ॥५८॥
 ततः स्वर्गफलान्भुक्त्वा प्राप्नोत्यन्ते परं पदम् ।
 ध्यानाध्यायमिदं पुण्यं न देयं यस्य कस्यचित् ॥५९॥
 सद्ब्राह्मणाय दातव्यं सच्चरित्रगुणाय च ।
 दुश्चरित्राय दुष्टाय दुर्विप्राय दुरात्मने ॥६०॥
 न देयमेतद्ध्यायं स्नेहात्किमपि कांक्षया ।
 यदि दुष्टस्तलेदत्तमध्यायं येनकेनचित् ।
 स पापात्मा महाघोरे नरकाब्दौ वि(चि)रं वसेत् ॥६१॥

॥ इति श्रीभारद्वाजरमृतौ गायत्रीध्याननामको

द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

गायत्रीमूलध्यानवर्णनम्

अथातः संप्रवक्ष्यामि मूलध्यानं तदात्मकम् ।
धैतः(देव)प्रसादजननं(सर्वाघोष)सर्वथाघघिनाशनम् ॥ १ ॥
सर्वथाऽनुष्ठितं सिद्धं मुनिभिस्तत्त्वकांक्षिभिः ।
महानुभावैरमरै रवि सद्भक्ति तत्परम् ॥ २ ॥
अन्येषामपि सर्वेषां निखिलाभीष्टसिद्धिदम् ।
तस्मादिदं महाध्यानं ध्यातव्यं द्विजसत्तमैः ॥ ३ ॥
स्नात्वा शुद्धः शुचौ देशे प्रक्षालितपदद्वयः ।
स पवित्रकरद्वंद्वः कृते चास्पर्शने द्विजः ॥ ४ ॥
अग्निहोत्रजयाभूत्या शुद्धयाजलसिक्तया ।
धृत्वालिकादि स्नानेषूर्ध्वपुंड्रं च पञ्चसु ॥ ५ ॥
कुशासने प्राग्वदनः उदग्बक्त्रोयथामति ।
उपविश्य गुरुं वाचं गणेशं प्रणमेदथ ॥ ६ ॥
त्रिप्राणसंयमो भूत्वा भूर्भुवादित्रयेण तु ।
रेचकश्चाथतृतीयः कुंभकं (च) ततः (परम्) ॥ ७ ॥
ऋषिश्लंढो देवताश्च विनियोगं च वर्णकान् ।
तत्वादिशक्तिबीजं च शक्तिश्चाथ क्रमात्समरेत् ॥ ८ ॥
अथहस्ताङ्गदेहेषु कुर्यान्न्यासंत्रयं क्रमात् ।
दिग्बन्धनं च तत्पश्चाद् ध्यायेद्देवीं प्रसन्नधीः ॥ ९ ॥

यात्वित्यनुवाकेन हृदये वाऽर्कमंडले ।
 देवीमावाह्य गायत्रीं ततो ध्यायेद्द्विजोत्तमः ॥१०॥
 पंचवक्त्रां दशभुजां षड्गर्भां चरणत्रयाम् ।
 त्रिपञ्चषष्टिं ... गायत्रीं परमेश्वरीं ॥११॥
 वेदादिविद्याभूताशहतरक्तं देवो जगत् ।
 ब्रह्मविष्णुशिवश्चास्याः प्रथनावयवा अमी ॥१२॥
 ऋग्वेदः पूर्वचरणः यजुर्वेदो द्वितीयकः ।
 सामवेदस्तृतीयस्तु चरणः प्रथितः परम् (ः) ॥१३॥
 महाद्रिमलयाऊरु वासौ रत्नाकराः स्मृताः ।
 पूर्वादिकप्रथमा कुक्षिः दक्षिणादिद्वितीयकाः ॥१४॥
 पश्चिमादिकतृतीयास्याः कुबेराशाचतुर्थका ।
 उर्वादिक्पश्चिमायादिगष्टेत्युक्ता यथाक्रमात् ॥१५॥
 इतिहासपुराणानि नाभिर्दिव्याति वै जगत् ।
 गर्भान्तरं मरुद्गर्भं श्लंदासि च ततस्तनौ ॥१६॥
 हृदयं धर्मशास्त्राणि बाहवो न्यायविस्तरः ।
 शिरोधरागिरिपतिः शीर्षाणि च पृथक् पृथक् ॥१७॥
 छंदःशिरःशब्दशास्त्रं शिरःशीर्षं द्वितीयकम् ।
 शिरः कल्पस्तृतीयन्तु तच्चतुर्थं निरुक्तकम् ॥१८॥
 पंचमं ज्योतिषं शीर्षं परमं परिकीर्तितम् ।
 सितेकरगतिर्वक्त्रं वदनश्चेन्दुमंडलम् ॥१९॥
 समीरणं च निश्वासः प्रसन्नो वायुरीरितः ।
 कृष्णाभ्रपंक्तिरलकाः दोर्माला हिमदीधितिः ॥२०॥

पुष्पावतंसाज्योतीषि हरो नक्षत्रमालिका ।
 रत्नाकल्पाह्यवनीरुहः मीमांसालक्षणानि च ॥२१॥
 विद्याविधौशिरः पश्चाद् अथर्वाह्यो विचेष्टितः ।
 वेदान्तशास्त्रं विमलं मानसं परिकीर्तितम् ॥२२॥
 ब्रह्मा मुखं शिखा रुद्रः विष्णुरात्मा हृदि स्थितः ।
 एतलक्षणसंपन्ना गायत्रीति प्रकीर्तिता ॥२३॥
 सांख्यायनस्य गोत्रैषा जगद्रूपाखिलेश्वरी ।
 एवं ज्ञात्वा स्वहृत्पद्मे दिव्याकाशेऽद्भुत(?)स्थले ॥२४॥
 हैमे सिंहासने देवीं स्थितां ध्यात्वा द्विजोत्तमः ।
 भद्रपीठेदयाग्रूढे नानारत्नसमन्विते ॥२५॥
 पद्मासनेऽथवा सौम्ये तदायाते स्वचेतसः ।
 पाद्यमाचमनं चाद्यं वस्त्रं यज्ञोपवीतकम् ॥२६॥
 चंदनं चाक्षतं पुष्पं धूपदीपं निवेद्यकम् ।
 करानुलेपं तांबूलं दत्त्वाधिजपमाचरेत् ॥२७॥
 प्रदक्षिणप्रणामांश्च यथाशक्त्या च कारयेत् ।
 स्तुत्वाऽथ विविधैस्तोत्रैर्देवीमुद्गासयेत्ततः ॥२८॥
 एतान्यमूनि द्रव्याणि प्रोक्तानीहार्चनाधुना :
 मानसोक्तानि सिद्धानि शुभानि द्रव्यजानि च ॥२९॥
 एवं द्विजोत्तमः सम्यङ्नियमेनैव सर्वथा ।
 यो ध्यानेनार्चयेद्देवीं सर्वाभीष्टं लभेत्ततः ॥३०॥
 ध्यानं कृत्वा ततः सम्यग्ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
 महापातकपूर्वाणि न स्पृशन्ति तमांस्यपि ॥३१॥

यानियोग्यानिवस्तूनि ध्यानं कुर्वन्स्पृशेद्द्विजः ।
भवन्ति तानि सर्वाणि पवित्राणि न संशयः ॥३२॥
सततं ब्राह्मणो भक्त्या सहैव ध्यानतत्परः ।
न तस्य दुष्कृतं किञ्चिदिहोपरिमहात्मनः ॥३३॥
ब्रह्माविष्णुहराश्चैव मुनयः पितरस्तथा ।
प्रीताः प्रीत्या प्रयच्छन्ति धान्यानि च मनोरथम् ॥३४॥
ब्रह्मविद्धिरिति ध्यानं ध्येयं तद्ब्रह्मसिद्धये ।
सद्ब्रह्मणोऽनिशं शुद्धैर्भावैर्वश्यैरपिमृतम् ॥३५॥
योगेन ध्यानमार्गेण जपेच्च सततं द्विजः ।
तिष्ठत्याश्रित्य वेदाभ्यां सनाक्षदीश्वरसंस्मृताः ॥३६॥
प्रायः किञ्जल्पनैर्बधैः भूयोभूयोविमोहनैः ।
गायत्र्यास्तु परं नास्ति दैवतं सद्द्विजन्मनाम् ॥३७॥
वेदांबिकां परित्यज्य गायत्रीं ये द्विजातयः ।
पठन्ति वेदान्स्तेषांत्ते भवेयुर्गर्दभस्वनाः ॥३८॥
गायत्रीध्याननिरतो यो द्विजो जप्यवेदवित् ।
सवेदविदिति प्रोक्तो विशुद्धश्च द्विजातिषु ॥३९॥
एतद्ध्यानं ततः कुर्यात् सद्भक्त्या नियमेन यः ।
स ह्यातः सर्वतीर्थेषु कृतास्तेनाखिलाधराः ॥४०॥
कृतानि सर्वदानानि भूदानप्रमुखानि च ।
कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि कृतान्युग्रतपांसि च ॥४१॥
अन्यानि यानि पुण्यानि यानि धर्माणि तानि च ।
यथोदितक्रमेणैव समस्तानि कृतानि वै ॥४२॥

महाध्यानमिति प्रोक्तं एतद्ध्येयं द्विजातिभिः ।
 सद्द्विजायपरेष्टव्यं(प्रदातव्यं) अन्यस्मै न कदाचन ॥४३॥
 द्विजः सदा महाध्यानाध्यायमेतं परः शुचिः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तस्स याति परमं पदम् ॥४४॥
 ॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ महाध्याननामक-
 स्त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

पूजाफलसिद्धये द्रव्यगन्धलक्षणवर्णनम्
 अथार्चनोक्तद्रव्याणां गंधानां च पृथक् पृथक् ।
 लक्षणं संप्रवक्ष्यामि सपर्याफलसिद्धये ॥ १ ॥
 चंदनागरुकर्पूरकाशमीरजचतुष्टयम् ।
 गंधाख्योऽयं विलेप्यास्या भक्त्यावापि पृथक् पृथक् ॥ २ ॥
 चंदनागरुकर्पूर कुंकुमस्निग्धकर्दमः ।
 गंधोत्तमइति प्रोक्तः श्रेष्ठः सर्वानुलेपने ॥ ३ ॥
 पूतिमृगमदादीनि पुण्यांगानि विशेषतः ।
 द्रव्याण्यतिसुगंधीनि प्रमृज्यान्यनुलेपने ।
 चंदनागरुलोहाख्य काशमीरजचतुष्टयम् ॥ ४ ॥
 एकैकमष्टद्वितीयशतसंख्यागुणाधिकम् ।
 अभिन्नाशंखवश्चेताः सुस्निग्धा व्रीहितण्डुलाः ॥ ५ ॥

अक्षताश्चेत्यभिहितास्ते प्रशस्ताः समर्चने ।
 कृष्णाः कङ्गा(?) बहुविधाः पुरुषाश्चमलीमसाः ॥ ६ ॥
 ब्रीह्यक्षता अपि क्षुद्राः न हि योग्याः समर्चने ।
 मालतीमल्लिकाशोकाः जीवन्ती नवमल्लिकाः ॥ ७ ॥
 पुन्नागवकुलांभोजाः पाटलोत्पलचंपकाः ।
 कदंबकर्णिकाराख्यपलाशकरवीरकाः ॥ ८ ॥
 मंदारनागविजयश्वेतमंदारकेसराः ।
 कोजुकामतमातल्लिसंध्यावर्तकुसुंभकाः ॥ ९ ॥
 बकागस्यासनद्रोण आरग्वधककांचनाः ।
 त्रिसंध्य पृथुवालार्कजपाःशुः पुष्पसंकटः ॥१०॥
 एषां पुष्पाणि सततं प्रशस्तानि समर्चने ।
 एषु लक्षणयुक्तानि योग्यानि कुसुमेष्वपि ॥११॥
 अलक्षणानि पुष्टानि न योग्यानि कदाचन ।
 सदलानि न नालानि सुपक्वानि नवानि च ॥१२॥
 स लक्षणानि तान्याहुः पुष्पाण्यक्षिप्रियाणि च ।
 पुष्पेषु चतुर्वर्णा भवन्तिधवलादयः ॥१३॥
 तानि सर्वाणि पुष्पाणि प्रयोज्यानि समर्चने ।
 प्रयोज्यान्यर्चनादिभिः(हर्णाणि पुण्यगन्धानुलेपनैः) ॥१४॥
 अतिपक्वान्यपक्वानि तप्तानि विदलानि च ।
 निर्नालानि प्राक्तनानि केशकीटयुतानि च ॥१५॥
 विशीर्णानि सरंध्राणि कृष्टोपहतानि च ।
 एतान्यलक्षणादीनि पुष्पाणि कार्थ(कथि?) तानि तु ॥१६॥

वीतपुष्पफलाशानि विभज्य न तु पूजयेत् ।
 अन्तरेण सरोजातेंदिवर प्रसवद्वयम् ॥१७॥
 अत्रारूमातानि पुष्पाणि न योग्यानि कदाचन ।
 तस्मादुक्तानि पुष्पाणि योग्यान्यभ्यर्चने सदा ॥१८॥
 बिल्वापामार्गमरुवतुलसीदमनाम्रुकः ।
 भृङ्गराड्जंबुखदिरमहमदिदकाह्वयाः ॥१९॥
 शशिब्रह्ममहीजात हरिताल कुशाह्वयाः ।
 एषां कोमलपत्राणि योग्यान्य(प्य)र्चने सदा ॥२०॥
 पूर्वोक्तकुसुमालाभे पत्रैरेतैर्नियोजयेत् ।
 एषामलाभे पत्राणां अक्षतैर्वातिरै(लै)र्यजेत् ॥२१॥
 स्वारामोद्भूतकुसुमै (र) अर्चाश्रेष्ठेत्युदीरिता ।
 मध्यमा वनजैः पुष्पैः क्रीतपुष्पैः कनीयसी ॥२२॥
 कपित्थवा कुचीसर्ग शिरीषमदयन्तिकाः ।
 शलमलेपरंडमधुक्रविभीतकविषद्रुमाः ॥२३॥
 अन्ये येनाऽत्र कथिताः विरोधो लतिकाद्रुमाः ।
 त्रीणिप्रसूनानि यजने न भवन्ति हि ॥२४॥
 नस्तस्मास्तैर्यजेद्देवीं(भक्त्या)न्वेष्टशीघ्राभिलाषुकः ।
 स्तेयेनाऽऽहृत्य पुष्पाणि बलाद्वा येन केनचित् ॥२५॥
 यो यजेत तैर्वृथा पूजा भवेदेव न संशयः ।
 गंधानि पूजाद्रव्याणि स्तेयेन प्रसभेन वा ॥२६॥
 आहृत्य पूजयेत्तैर्यः सा पूजा च वृथा भवेत् ।
 सि...र्द (सिन्दूरं) कुंकुमं दूर्वा कोष्ठं लावंजकं तथा ॥२७॥

अमूनि पंचद्रव्याणि पाद्यान्याहुर्महर्षयः ।
 फलं कर्पूरतंकोलकोष्ठैलेशिरजानि च ॥२८॥
 अमून्याचमनीय्यस्यानि द्रव्याण्युक्तानिसद्बुधैः ।
 कुशाग्रे तिलसिद्धार्थं यवाक्षतवयांसि च ॥२९॥
 द्रव्याण्यमूनिपद्राहुः (?) अर्ध्यस्य मुनिपुंगवाः ।
 न मेरुसज्जश्रीवासकुङ्कुमं श्रीफलं मधु ॥३०॥
 लाक्षाकृष्णागरुः सर्पिः श्वसनः सरलद्रुमः ।
 अगरुर्महिपाप्रश्च श्रीगंधो गुग्गुलुस्तथा ॥३१॥
 निर्यासश्च्यवनश्चेति धूपद्रव्याणि षोडश ।
 द्रव्येष्वेपु यथालब्धं तथा तद्धूपमर्चयेत् ॥३२॥
 अलाभे प्रसवेनैव धूपं संकल्प्य वऽर्चयेत् ।
 कर्पूरलोहश्रीखंडैलामन्जुकचतुष्टयम् ॥३३॥
 रूपवेदांग तुरगसख्यं सधृ(घृ)तसाधनम् ।
 एतन्मधुघृतं पात्रे विततज्वालपावके ॥३४॥
 प्रक्षिप्य दद्यात्तद्धूपं महासंमोहना वृथं(त्मकम्) ।
 कर्पूरसीतलोहोभूकालेयंकुंदुरुष्करम् ॥३५॥
 निर्यासश्चंदनंचेति द्रव्याण्येतानि सप्त वै ।
 क्रमेणैव तु सप्तांतं संख्ययाच्युतभापितम् ॥३६॥
 मधुपद्यत्सृतं (द्रव्यात्मकं) देव्याः तत्प्रियं घृपसाधनम् ।
 एतेपामपि विज्ञेयाः भागाः पूर्वं यथोदिताः ॥३७॥
 कर्पूरं गोघृतं तैलं महर्वेदिव (क)साधनम् ।
 पट्टसूर्पच कापांसं तद्वृत्तिकरणे स्मृतं ॥३८॥

महानदी पुण्यतीर्थं सलिलं चोत्तमोत्तमम् ।
 नदीधनरसं मेध्य इतरंतु कनीयसम् ॥३६॥
 तत्र स्वादूदकं श्रेष्ठं काषायांभस्तुमध्यमम् ।
 इतरत्सलिलं वारि कनीयसमुदाहृतम् ॥४०॥
 सकीटकं स दुर्गंधं हेयवस्तु समन्वितं ।
 समृत्तिकं यत्सलिलं तदयोग्यमिति स्मृतम् ॥४१॥
 श्लेष्मरक्तसुरामांससर्पिर्मात्रास्थिशिरोरुहैः ।
 एतानि हो(हे)यवस्तूनि न संस्पृश्यानि हि क्वचित् ॥४२॥
 स्वच्छं सुशीतलं स्वादु लघुसत्पात्रपूरितम् ।
 पानीप्यं तत्तु जानीयात्सलिलं श्रेष्ठमुच्यते ॥४३॥
 चंदनागरुकर्पूरचंपकोसीरकुंकुमैः ।
 वस्ति(सं)शोधितं यत्तन्नदीतोयं मनोहरम् ॥४४॥
 मूलेनाष्टोत्तरशतं वार्येतदभिमर्त्य च ।
 सकूर्चं स्नापयेद्देवीं सर्वपुण्यफलं लभेत् ॥४५॥
 निवारतंडुलाः श्रेष्ठाः मध्यमा व्रीहितंडुलाः ।
 होमोक्तधान्या जायंते तंडुलाःस्युः कनीयसः ॥४६॥
 अखण्डा निस्तुषा श्रेष्ठाः श्वेताःस्निग्धाश्च शोभनाः ।
 सतुषा बहुवर्णाश्च कणाम्ना नैव शोभ नाः ॥४७॥
 आढकप्रमिताः श्रेष्ठाः तदर्धा मध्यमाःस्मृताः ।
 कनीयसस्तदर्धाश्च नैवेद्यपरिकल्पने ॥४८॥
 छिन्नान्नं तंडुलान्नं चाभिः सटालवणोदनं ।
 सर्वगान्नं घटान्नंश्च नैवेद्ये परिकल्पयेत् ॥४९॥

दुर्भास्थान्नपरार्धान्नं स्पृष्टान्नं शूद्ररोगिभिः ।
 उच्छिष्टावहितं चान्नं नैवेद्ये परिवर्जयेत् ॥५०॥
 अतिपक्वा अपक्वाश्चसंस्पृष्टा मंदकादयः ।
 नैवेद्ये तेन योग्याःस्युर्मोदकाद्यंतु पूतनम् ॥५१॥
 गवां प्रशस्तं त्रितयं पीयूषदधिसर्पिषाम् ।
 अस्य जीवफलान्नं च प्रशस्तमिति तत्स्मृतम् ।
 अतिपक्वमपक्वं च न कल्पति कृमिनं ॥५२॥
 दुर्भांडसातमसद्यस्कं दुर्गंधमशुभं स्मृतम् ।
 परिपक्वं सुपात्रस्थं सुगन्धं नयनप्रियम् ॥५३॥
 सद्यस्कमेतत्त्रितयं नैवेद्येऽति शुभप्रदम् ।
 कदलीनारिकेलाम्लपनसानां फलानि च ॥५४॥
 समस्येदिक्षुदंडानि सुपक्वानि सुखानि च ।
 भक्ष्याणि यानि श्रेष्ठानि कंदमूलफलानि च ॥५५॥
 निवेद्यकानि सर्वाणि दातव्यानीतराणि न ।
 मुद्गानिष्पावकामापास्तुपर्याश्चणका अमी ॥५६॥
 पंचैतेऽतिप्रशस्ताःभ्युर्नैवेद्ये दोषवर्जिताः ।
 क्रमुकस्य फलान्यष्टौ अनुच्छिष्टानि संति चेत् ॥५७॥
 पत्राणि नागवल्याश्च द्विगुणं शुक्तिचूर्णकम् ।
 अन्यैरादाय नोच्छिष्टं दुचूर्णमलाभकं ॥५८॥
 कर्पूरसहितंयत्तत्ताम्बूलमितिभाषितम् ।
 अस्याऽलाभे यथालब्धं पत्रक्रमुकचूर्णकम् ॥५९॥

ताम्बूलं भावयेच्छ्राद्धं यत्तन्नयनवल्लभम् ।
 श्रेष्ठानि पत्रवस्त्राणि महाध्याणि च सर्वदा ॥६०॥
 एषामलाभे कार्याः स्युर्वासांसि प्रयतानि वा ।
 नेत्रप्रियाणि सूक्ष्माणि नूतनानि घनानि च ॥६१॥
 यान्याहृतानि वस्त्राणि प्रशस्तानि भवंति हि ।
 आहुर्दग्धानि जीर्णानि अन्यैरपि धृतानि च ॥६२॥
 कृमिदुष्टानि जीर्णानि स्थूलान्युपहतानि च ।
 दुष्करं सुप्रयुक्तानि देवताभिभृतानि च ॥६३॥
 नूतान्यस्यानिलब्धानि सस्युशस्थानिजाचित्(?) ।
 एवं सर्वं समाख्यातं द्रव्याणां लक्षणं स्फुटम् ।
 एतज्ज्ञात्वा द्विजोदेवीं सद्भिद्रव्यैः समर्चयेत् ॥६४॥
 ॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ पूजाद्रव्योपकरणवर्णनं नाम
 चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

यज्ञोपवीतविधिवर्णनम्

अथ यज्ञोपवीतस्य विधिं सम्यग्द्विजन्मना ।
 श्रौतस्मार्तक्रियासिद्ध्यै प्रवक्ष्येऽखिलशाखिनाम् ॥ १ ॥
 यज्ञोपवीतं धृत्वैव सर्वकर्माणि सर्वथा ।
 श्रौतस्मार्तानि चान्यानि कुर्यात्पुण्यानि च द्विजः ॥ २ ॥

अज्ञात्वाऽस्यविधिं विप्रः कृत्वा कृत्यान्करोति यः ।
 यानि कर्माणि सर्वाणि तानिस्थुर्निष्फलानि वै ॥ ३ ॥
 तस्माद्यत्नेन कर्तव्यमुपवीतं विधानतः ।
 विधानेन विना जातं भवेद्दोकंठरञ्जुवत् ॥ ४ ॥
 अतः सम्यग्विधिं ज्ञात्वा कुर्वीत विधिपूर्वकम् ।
 यज्ञोपवीतं षट्कर्म तत्सत्कर्माधिसाधनम् ॥ ५ ॥
 सह वै देहनाच्चेत्यायेसिनूजुश्रुतौ (व) ।
 यज्ञोपवीतं विधिवत्कृत्वा धृत्वा द्विजोत्तमः ॥ ६ ॥
 ततो वेदमधीयीत श्रौतस्मार्तक्रियां चरेत् ।
 इत्येवं सुदृढं प्रोक्तं अतोदध्यादिनान्ततः ॥ ७ ॥
 देवं पैतृकमार्षं च कर्म कुर्यात्सदा द्विजः ।
 कुर्याद्यज्ञोपवीत्येव नान्यथा तत्फलप्रदम् ॥ ८ ॥
 निवीतं मनुष्याणां प्राचीनावीतं देवानामितिश्रुतिदर्शनात् ।
 चतुर्णां ब्राह्मणानां च वर्णानां क्षेत्रसंभवम् ॥ ९ ॥
 कार्पासमुपवीतार्थं गृहीयान्न (तु ?) भूमिजम् ।
 कार्पासः प्रथमः सृष्टः जगत्सृष्टौ स्वयंभुवा ॥१०॥
 ब्राह्मण्यस्य स्थापनार्थं वेदानां स्थापनाय च ।
 साधीनं क्षेत्रजं स्वस्य कार्पासमधमं स्मृतम् ॥११॥
 तस्माच्छ्रेष्ठं स्वयं वीजं उप्त्वा तत्र समुद्भवम् ।
 स्वस्ववर्णस्वदारे(हि) समुत्पादितवीरुधिः ॥१२॥
 कार्पासं यत्तदुत्कृष्टं उपवीतकृता भृशम् ।
 म्वक्षेत्रे म्वगृहाभ्यासे शुचौ देशेऽपि वा द्विजः ॥१३॥

न्वेष्ट्रंयावत्स्थलं तावदवटं जानुमात्रकम् ।
 गोमयेन प्रलिप्तेन स्वोक्तवर्णान्मुदा सह ॥१४॥
 अंबूनि निर्वपेद्बीजं सकार्पासद्वयं शिवम् ।
 प्रणवेनाभिमन्त्र्यैव ततस्तोयं प्रसेचयेत् ॥१५॥
 आपोवाइतमित्यादि सूक्तेनैवाभिमंत्रितम् ।
 ततः शुद्धाम्बुनैकेन तत्सस्यमनुवर्धयेत् ॥१६॥
 तथा जातेषु जातं यत् कार्पासमतिशोभनम् ।
 श्वेतलोहितपीताःस्युः विप्रक्षत्रविशां क्रमात् ॥१७॥
 वर्णशूद्रस्य कृष्णःस्याद्वर्णोऽन्यः संकरः स्मृतः ।
 स्वक्षेत्रात्स्वहृतं श्रेष्ठं कार्पासं धवलं द्विजैः ॥१८॥
 पितरैरपि वा शुद्धं उपवीतकृतौ शुभम् ।
 फलवत्तुषकेशास्थि तृणवलकानि यत्नतः ॥१९॥
 पात्रे पवित्रं संस्थाप्य प्रयतः शोधयेद्द्विजः ।
 तस्मिन्कराभ्यां मुच्येत कार्पासबीजसंचयम् ॥२०॥
 कार्पासरज्जुशापेन कुर्वीत मृदु कर्म तत् ।
 तेनैव द्विजकर्माऽथ कार्तिकं सूक्तमुत्तमे ॥२१॥
 शुद्धाभिर्विधनाभिर्यास्वस्यगोत्राभिरथापि(रप्यथा) वा ।
 पुंश्चलीभीरुदक्याभिःकन्यकाभिश्च(?) पुरन्ध्रिभिः ॥२२॥
 तंतुकर्म न कर्त्तव्यं कार्पासमृदुकर्म च ।
 आसु न्यूनाधिकांगाश्च कुत्सितावयवा अपि ॥२३॥
 असौम्यापनकेनस्यु योषिस्तं(?) (योषितस्तत्प्र)कल्पने ।
 मुमंगल्यधुवा कन्याप्रशस्ता(स्या?)त्तु कर्मणि ॥२४॥

विश्वस्थान प्रशस्तेति केचिदाहुर्महर्षयः ।
 कीर्तितं स्वस्य हस्तेन सूत्रमित्युत्तमं स्मृतम् ॥२५॥
 द्विजकर्मादिभिःपश्चादशक्तश्चेदयं यदि ।
 उत्तमस्तंतुकृद्रौक्यमः कलधौतस्तुमध्यमः ॥२६॥
 कनिष्ठस्थानकश्चेति तंतुकर्मण्युदीरितम् ।
 द्विषडङ्गुलमात्रायामंगुल्यां तस्य तु प्रमा ॥२७॥
 कलाकालक्षणं त्वेवं प्रोक्तं तंतुकृतः खलु ।
 व्यासोन्नतंऽगुले वृत्तं समातन्तुकृतौ मता ॥२८॥
 लक्षणं द्विधमाख्यातं यन्त्रं तन्तु क्रियार्हकम् ।
 तस्मिन्मणिशलाकान्तं संप्रोक्ष्याद्वयवायतम् ॥२९॥
 विनिर्गतं स्थितं यत्तन्तु कृत्स्नमुदीरितम् ।
 तन्तुकृत्प्रोतलोहानां लज्जेनैकेन निर्मितम् ॥३०॥
 पात्रं भवेदलाभे वा यज्ञयदमनिर्मितं ।
 षडंगुलोच्छ्रयं तस्य व्यासमंगुलपंचकम् ॥३१॥
 पार्ष्णिग्रीवान्वितं यत्तन्तुकृत्पात्रमुच्यते ।
 सार्द्धद्वयांगुलं पात्रं तदांग्रिः कंधरांगुलम् ॥३२॥
 उच्छेधस्तस्यविस्तारं कर्णस्य दूव्यंगुलं भवेत् ।
 तन्तुकृद्भ्रमणं स्थानं पात्रं ख्यातं द्विरंगुलम् ॥३३॥
 तथैव पादखातं स्यात् कर्णरंध्रं यथारुचि ।
 लोहकंकुटकान्येषु यथालब्धे न वा कृतः ॥३४॥
 काकादीनां तन्तुकृतां अलाभे तन्तुकृद्भवेत् ।
 कुचन्दनश्चखदिरः कस्यतेमणिकर्मणि ॥३५॥

तज्जातिनालं तस्य स्यात् कुशनालमथापि वा ।
 स्वर्णतन्तुकृतादीनामलाभे धनसोमपाम् ॥३६॥
 शुद्धमृन्मणिसंप्रोता कुशनाली प्रशस्यते ।
 समक्षमृन्मणिस्तक्षः तंतुकृतंतुकर्तने ॥३७॥
 यज्ञोपवीतस्य भवेज्जातु चिह्नं द्विजन्मनः ।
 अस्य शुद्धिर्जनस्पृष्टिर्दोषो ह्यस्मान्नकारणात् ॥३८॥
 आसृश्यलोत्पादेषः (?) तन्तुयंत्रो न शस्यते ।
 अतिसूक्ष्ममतिस्थूलं शीर्षं निम्नोन्नतं च यत् ॥३९॥
 यत्नेन कीर्तितमपि द्विजः सूत्रं तदुत्सृजेत् ।
 म्लानं यंत्रक्रियायुक्तं उपयुक्तसुरैर्धृतं ॥४०॥
 दग्धं तष्टं मुष्टिकाद्यैः यन्तसूत्रं परित्यजेत् ।
 पूयशोणितविण्मूत्रश्लेष्मोच्छ्रैश्च यद्यपि ॥४१॥
 संस्पृष्टं तद्भवेत्सूत्रं उपवीतकृतौ न हि ।
 उपक्रम्य प्रतिपदं यावत्स्यात्पूर्णमावधि ॥४२॥
 शुक्लपक्षःस्मृतस्तावत्प्राह्णे मध्याह्नतः पुरा ।
 स्वाध्यायोक्ततिथौ पुण्ये नक्षत्रे शुभवासरे ॥४३॥
 प्राह्णे शुचिः शुचौ देशे ब्रह्मसूत्रं प्रकल्पयेत् ।
 स्वाध्यायपठने योग्यास्तिथयो या प्रकीर्तिताः ॥४४॥
 ताश्च स्वाध्यायतिथयो पक्षान्ते पुण्यहानि च ।
 चित्राश्विनीशतभिषक्स्वातिपुष्याःपुनर्वसू ॥४५॥
 हस्तचित्रविष्टानुराधा(विशाखानु)रेवतीरोहिणीप्रभम् ।
 उत्तरत्रितयं मूलविशाखा हरितारकम् ॥४६॥

एतान्यष्टादशर्क्षाणि पुण्यर्क्षार्ण्यक्षयाजनुः ।
 हस्ताभिजिदनुराधश्चयुक्प्रौष्ठेपदाह्वयाः ॥४७॥
 तिष्यः पुनर्वसूचेतिताराः पुंसज्ञका इमाः ।
 आसूपवीतं कुर्वीत द्राक्कर्मफलवाचकः ॥४८॥
 ऋक्षेषु जन्मश्रेष्ठःस्याच्चतुर्थं षष्ठमष्टकम् ।
 द्वितीयं नवमं चान्यस्वस्वताराः शुभेतराः ॥४९॥
 तृतीये सप्तमे षष्ठे दशस्वस्य(स्व?) जन्मनि ।
 एकादशे स्थितश्चंद्रः शुभप्रद इति स्मृतः ।
 ताराचंद्रबलोपेते दिवसे स्वस्य कल्पयेत् ॥५०॥
 ब्रह्मसूत्रं तयोर्हीनवलेनैव प्रकल्पयेत् ।
 ऋगथर्वयजुः साम्नां क्रमादेतेऽधिपाः स्मृताः ॥५१॥
 देवेड्ययेमरुत्पुत्र दैतेयाराध्यभूमिजाः ।
 स्वस्ववेदे शखेर(?)वस्यवारेतदुदयेऽपिवा ॥५२॥
 विदर्धितोपवीतानि तदलाभे शुभेऽहनि ।
 बृहस्पतिः सुराचार्यः रोहिणेयो हिमांशुकः ॥५३॥
 एते शुभग्रहास्त्वेषां वासराः शुभवासराः ।
 देवस्थानं नदीतीरमाश्रमं गोनिकेतनम् ॥५४॥
 मठश्चैतेषु लब्धेषु कुर्याद्यज्ञोपवीतकम् ।
 ब्रह्मविष्णुशिवस्सूर्य्यः दुर्गागणपतिर्गुहः ॥५५॥
 एतेषान्तु मुनिस्थानं देवस्थानमिति स्मृतम् ।
 गंगादिसरितां कूलं नदीतीरमितिस्मृतम् ॥५६॥

तपोवनमृषीणां यत्तत्तदाश्रममिति स्मृतम् ।
 वासस्थानं गवां यत्तदुदितं गोनिकेतनम् ॥५७॥
 स्थानं तपस्विनां यच्च भवेत्तस्यमदाह्वयम् ।
 स्नात्वा शुचिर्द्विजः श्रेष्ठश्चरणौ च ककाततः ॥५८॥
 प्रक्षालयाचम्य विधिवत्प्राङ्मुखो वाऽप्युदङ्मुखः ।
 कृष्णाजिनासनालाभेकुशवल्गुप्रासनोऽपि वा ॥५९॥
 स्थित्वा समाहितमनाः प्राणायामं समाचरेत् ।
 ततो गणेश्वरं वाचं स्वाचार्यं त्रिदशानृषीन् ॥६०॥
 पितृन्ब्राह्मणमज्जाक्षंरुद्रं भक्त्याभिवादयेत् ।
 ततः प्रणवमुच्चार्य व्याहृतित्रितयं ततः ॥६१॥
 नवतीसङ्गृह्णीयात्तत्सूत्रं चतुरंगुलैः ।
 तदेवाचिररूपेण कुर्वीत त्रिगुणां ततः ॥६२॥
 तत्संप्रक्षालयेच्छुद्धैरम्बुभिः प्रणवेन च ।
 व्याहृतित्रितयेनाधस्तत्कूर्चोपारे निक्षिपेत् ॥६३॥
 आपोहिष्ठादिभिर्मन्त्रैः कुशैस्तन्मार्जयेत्त्रिभिः ।
 हिरण्यवर्णा इत्याद्यैश्चतुर्भिर्मार्जयेत्ततः ॥६४॥
 पवमानानुवाकेन ततो मार्जनमाचरेत् ।
 उपवीतकृतौ विप्रः शुद्धौ द्वौ देवभाषितौ ॥६५॥
 एकोनं वा ततो विप्रश्चान्यो मध्यमधारकः ।
 प्राक्प्रत्यग्वदनो विप्रः दक्षिणामिमुखोऽपि वा ॥६६॥

स्थित्वापठन्स्मरन् तुल्यं तत्सूत्रमनुपत्रयेत् ।
 उच्चरन्प्रणवं पूर्वं व्याहृतित्रितयं तथा ।
 शनैर्वामस्वहस्ताभ्यां अदाव्यग्रोऽनुवर्तयेत् ॥६७॥
 तत्सूत्रं त्रिगुणीकृत्य तैरग्राभ्यां त्रिभिःसवा ।
 प्राणानाग्रंद्धि(?)दसीत्युक्ताथ परिवेष्टयेत् ॥६८॥
 उच्चरन्प्रणवं पूर्वं व्याहृतित्रितयं तथा ।
 शनैर्वामं स्वहस्ताभ्यां तथाव्यग्रोऽनुवर्तयेत् ॥६९॥
 नरा मृगाः पतंगाश्च संधानेचानुवेष्टयेत् ।
 सूत्रस्याधो न गन्तव्याः गताश्चेद्युदतस्यजेत् ॥७०॥
 विष्णूमूत्रांगारकेशास्थिचर्मक्रिमिचयोपरि ।
 अनुवर्तनसंधाने सूत्रस्य न समाचरेत् ॥७१॥
 कपालोच्छिष्टनिर्माल्यतुषधूमेरिणोपरि ।
 न चानुवर्तयेत्सूत्रं संद्धानं चास्य नाचरेत् ॥७२॥
 यज्ञोपवीतशिल्पस्य नवकस्य प्रमाणकं ।
 सिद्धार्थस्यापि च फलथूलस्योक्तं महर्षिभिः ॥७३॥
 स्थूलफलस्य तूलस्य मध्यमस्य कृशं न च ।
 तत्र श्रेष्ठं मध्यमं स्यात् कनिष्ठं क्रमशः स्मृतम् ॥७४॥
 आयुर्हरंतूलशुल्पं तपोहरं (कनिष्ठं च ?) ।
 उत्तमप्रमाणं शुल्पं यदुपवीतं करोति शम् ॥७५॥
 एवं ज्ञात्वानुवर्त्याऽधः कुशौ स्पृष्ट्वा कुशात्तृते ।
 देशे प्रसार्य दभौ द्वौ दत्त्वा कुर्यात्करध्वनिम् ॥७६॥

पश्चात्तद्रज्जुभादाय प्रणवव्याहृतित्रया ।
 जपच्छनैः शनैर्गद्धि कुटिले परिमोचने ॥७७॥
 तच्छुल्वनेत्रिवलया कृत्वागाधं दृढं त्रिधा ।
 आवेष्ट्य बंधयेद्ग्रन्थि त्रितयं चोपरिक्रमात् ॥७८॥
 पलाशखदिराश्वद्धा(त्या)विल्वाद्यध्वरभूरुहं ।
 तत्क्षिपेदेकशाखायां भूर्भुवः सुवरोमिति ॥७९॥
 गोमयेन शुचौ देशे प्रविलिप्ते कुशास्वृते ।
 ब्रीह्यासनं प्रकल्प्याऽथ कूर्चं तन्मध्ये क्षिपेत् ॥८०॥
 तस्योपरिष्ठात्कलशं ताम्रं सूत्रेण वेष्टितम् ।
 पूर्णं पवित्रसलिलैः सुगंधं कुसुमाक्षतैः ॥८१॥
 संस्थाप्य कलशाभ्यां तु तच्छाखासूत्रसंयुताम् ।
 यज्ञे गंधादिभिस्तच्च प्रणवे सद्विजोत्तमः ॥८२॥
 यजेद्गंगादिभिस्सद्यः प्रणवेन द्विजोत्तमः ।
 ततः सप्रणवेनैव व्याहृतित्रितयेन च ॥८३॥
 सह प्रतिष्ठापयाभिपदेनैकाग्रमानसः ।
 प्रतिष्ठाप्य ततः सूत्रं आदायाऽऽदित्यमंडलम् ॥८४॥
 आसत्येनादिभिर्मंत्रैश्चतुर्भिः संप्रदर्शयेत् ।
 ततः पूर्वस्थले तच्च संस्थाप्याष्टोत्तरं शतम् ॥८५॥
 पृथक् पृथक् प्रणवं गायत्रीं स्पर्शयन्जपेत् ।
 अनेनोक्तविधानेन सञ्जातं संस्मृतंच यत् ॥८६॥
 तन्महामुनिभिर्वन्द्यैः ब्रह्मसूत्रमिति स्मृतम् ।
 त्रयःकालास्त्रयो लोकाः तिस्रःसंध्यास्त्रयो गुणाः ॥८७॥

त्रयोऽग्नयस्त्रयोवर्णा त्रयोवेदास्त्रयःस्वराः ।
 तिस्रोव्याहृतयो देवाः त्रयस्त्रिंशच्च शक्तयः ॥८८॥
 अस्मिन्यज्ञोपवीतेऽमी वसंत्यत्र मुदाहृताः ।
 तस्माद्विजानतो भक्त्या ब्रह्मसूत्रं द्विजोत्तमः ॥८९॥
 कृत्वैव धारयेच्छश्वत् सर्वकर्मफलाप्तये ।
 द्विजानां स्थूलकायानां उपवीताय तु प्रमा ॥९०॥
 स्वनाभिसदृशं ज्ञेयं स्थूलमानपुरोक्तवत् ।
 इह पादतलस्थैर्यद्ब्रह्मसूत्रं हृदिस्थितम् ॥९१॥
 यथादृश्यं तथाधार्यं ब्रुवंत्येते महर्षयः ।
 नाभेरुर्ध्वमनायुष्यं अधोनाभेस्तपःक्षयः ॥९२॥
 तस्मान्नाभिसमं दद्यात् उपवीतं द्विजः सदा ।
 उपवीतं निवीतं च प्राचीनावीतमित्यपि ॥९३॥
 देवमानुषपित्र्येषु कर्मस्वेतत्रयं स्मृतम् ।
 करेऽपसव्ये प्रक्षिप्तमुपवीतमुदाहृतम् ॥९४॥
 प्राचीनावीतमन्यस्मिन्निवीतं कंठलम्बितम् ।
 उपवीतं ब्रह्मसूत्रं यज्ञोपवीतकम् ॥९५॥
 यज्ञसूत्रं देवलक्ष्म चैत्याषट्कमस्य तु ।
 द्विजस्य दक्षदो कंठा.....॥९६॥
 आहृतास्तेयतस्तस्मादुपवीतं तदुच्यते ।
 ब्रह्माख्यौ द्वौ तपोवेदौतापजस्रं प्रसूचनात् ॥९७॥
 ब्रह्मसूत्रमितिख्यातं एतद्ब्रह्माख्यसाधनम् ।
 भूम्यन्तरिक्षस्वर्गेषु वर्तते यानि तानि च ॥९८॥

सूचनात्स्वधरस्यैव सूत्रमित्यभिधीयते ।
 यज्ञोपयज्ञयागांगोगोपवीतं (?) लक्षणाह्वयम् ॥६६॥
 यज्ञोपवीतमित्युक्तं तस्य संरक्षणतः सदा ।
 अग्निष्टोमादयो यज्ञाः एतत्सम्यग्द्विजन्मनाम् ॥१००॥
 सततं सूचनादेतद्यज्ञसूत्रमिति स्मृतम् ।
 रुद्रश्चतुर्मुखो विष्णुरप्यन्येऽमृतभोजनाः ॥१०१॥
 शश्वद्धृत्यतोदस्तद्देवरक्षेति चोच्यते ।
 भूर्वारितेजोवायुश्चप्राणाआत्मत्रयं तथा ॥१०२॥
 क्रमाद्भवन्ति तंतूनां सदानामधिदेवता ।
 ग्रन्थित्रयस्याधिपाःस्युः पितामहहरीश्वराः ॥१०३॥
 यज्ञोपवीतकारस्य परं ब्रह्मादिदैवतम् ।
 तन्तुग्राहो ग्रन्थिकृतौ सूत्रसन्धारणेऽपि च ॥१०४॥
 देवानेतान्हृदि स्मृत्वा नमस्कुर्वीत भक्तितः ।
 एकैकमुपवीतं स्यादात्यन्ताश्रमिणोर्द्वयोः ॥१०५॥
 दशाष्टौ वा गृहस्थस्य चत्वारि वनचारिणः ।
 एकमेव यतेः सूत्रं तथैव ब्रह्मचारिणः ॥१०६॥
 सौत्तरीयं गृहस्थस्य तथैव वनचारिणः ।
 कृष्णसारंगवस्तानां अजनं क्रमशःस्मृतम् ॥१०७॥
 सरोभूतनंस्निग्धंसत्कृष्णंधवलं शुभम् ।
 अदृढं नोपयुक्तंयत् प्रशस्तमजनं स्मृतम् ॥१०८॥
 स्वर्णेन रत्नैरुचिरं वध्याचाक्षिप्रियं यथा ।
 धार्यं क्षत्रियपुत्रेण तत्पुरोहितसूनुना ॥१०९॥

यज्ञोपवीतं संधार्यं जातुचिद्ब्रह्मचारिणा ।
 विप्रस्यशालीरशना मौर्वी भूपस्य मेखला ॥११०॥
 अपि सूत्रकृतं तच्च वैश्यस्य ब्रह्मचारिणः ।
 विप्रादीनां त्रयाणां च त्रिवृता त्रिप्रदक्षिणा ॥१११॥
 त्रिवृद्प्रन्थिरितिप्रोक्ता मेखला स्मृतिचोदिता ।
 कौपीनधारणायाऽथ शुल्वं कृत्वोपवीतवत् ॥११२॥
 यतिश्चब्रह्मचारी च दध्यातां वै प्रदक्षिणम् ।
 नम्रत्वपरिहाराय गृहस्थवर्णिनस्त(नां?) था ॥११३॥
 तथैवधारयेयातां अवश्यं केवलं च तौ ।
 तालद्वितयविस्तारतद्विगुणमायतम् ॥११४॥
 तत्कौपीनमिति प्रोक्तं स्वीयहस्तप्रमाणतः ।
 सव्यं पार्श्वद्वयदशासमेतं सूक्ष्ममुत्तमम् ॥११५॥
 विप्रस्य वासः काषायं मञ्जिष्ठं क्षत्रियस्य तु ।
 वैश्यस्य पीतमित्युक्तं क्रमेण ब्रह्मचारिणः ॥११६॥
 गृहस्थस्यनितं वस्त्रं वानप्रस्थस्यचापितत् ।
 काशायमुत्तरासंगं यतेराहुश्च नूतनम् ॥११७॥
 द्वादशांगुलविस्तारं स्वस्ववस्त्रं दशांगुलम् ।
 यज्ञसूत्रायतं यत्तदुत्तरीयमिति स्मृतम् ॥११८॥
 शुक्लांबरं गृहस्थस्य विप्रस्याऽथ महीपतेः ।
 पट्टानि नववस्त्राणि वैश्यस्य च तथैव हि ॥११९॥
 कुसुंभरक्तवस्त्राणि चोदितानि महीतले ।
 वैश्यस्य पीतवस्त्राणीत्याहुः केचिन्महर्षयः ॥१२०॥

शुचिर्विप्रस्य पालाशः नृपश्चौदुंबरो विशाः ।
 बैलवो विशाः समाख्यातः क्रमेण ब्रह्मचारिणः ॥१२१॥
 विप्रस्य दंडः पालाशः नैय्यग्रोधो महीपतेः ।
 वैश्यस्यौदुंबरः प्रोक्तः अलाभे त्वग्रजन्मनः ॥१२२॥
 पालाशविल्वौ विप्रस्य पैप्पलं क्षत्रियस्य तु ।
 वैश्यस्य पैलवो दण्डः समानि ब्रह्मचारिणः ॥१२३॥
 स्वस्य शाखोक्तदंडानामलाभे सर्वसोमपाम् ।
 सर्वेष्वेषु यथालब्धो दंडः स्यात्संकटस्थले ॥१२४॥
 नृपस्य स्वस्य वैश्यस्य भवेयुः सर्वभूरुहाः ।
 स्ववृक्षा एव वैश्यस्य दण्डसंग्रहणे स्मृताः ॥१२५॥
 गृहस्थस्यवसस्तस्य यतेरासु त्रिजातिषु ।
 वेणुदंडः प्रशस्तः स्यात् निर्दोषः प्रणकः (?) ॥१२६॥
 गुह्यारण्यस्थयोर्दण्डो युष्पर्वो यतिनोऽन्यथा ।
 शिरःप्रमाणं विप्रस्य क्षत्रियस्यालकोन्नतम् ॥१२७॥
 घ्राणप्रमाणं वैश्यस्य दंडमेवं क्रमात्स्मृतम् ।
 क्रिमिदुष्टः स्वयं शुष्कः सरंध्रः कुटिलो लघुः ॥१२८॥
 श्रितो निर्वल्कलो दंडः यो न योग्यः स कथ्यते ।
 सत्रणः फलकाकारः परुषो नवकन्दकः ॥१२९॥
 जीर्णोवयुक्तो यो दंडो न योग्यः स्यात्सदारणे ।
 समच्छेदांगुलव्यस्तो पक्वाऽऽयामः सुवर्तुलः ॥१३०॥
 चक्षुस्याभिनवो दंडो योऽसौ सकलसिद्धिदः ।
 एतैश्चदोपरहितैर्वध्वानयनवल्लभम् ॥१३१॥

दध्यादंडं नृपस्तद्वत्पुरोगस्य च तत्सुतः ।
 विप्रस्य धवलच्छत्रं ताम्रं छत्रं महीपतेः ॥१३२॥
 पीतच्छत्रं विशः कृष्णच्छत्रं शूद्रादिजन्मनाम् ।
 द्विजन्मनः चतुस्तालं दशतालं नरेशितुः ॥१३३॥
 पंचतालं विशच्छत्रं विस्तारः क्रमशःस्मृतः ।
 स्वस्वोक्त वर्णसूत्रेणवध्वाछत्रं यथादृढम् ॥१३४॥
 स्वस्वोक्त वाससाऽऽच्छाद्य संगृहीयु द्विजादयः ।
 सर्वेषां वेणुदंडःस्यादलाभेवार्क्ष एव वा ॥१३५॥
 श्लेष्मातककरंजाक्ष वृक्षाःसन्यासिनां शुभाः ।
 चतुष्पष्ट्यंगुलायामः ब्राह्मणस्य महीपतेः ॥१३६॥
 एकोनवत्यंगुलै द्वौ द्विसप्तत्यंगुलायतः ।
 वैश्यस्यैवंक्रमादंडः छत्रस्तु समुदाहृतः ॥१३७॥
 तेषां नाहं यथा योग्यं दंडानामित्युदाहृतम् ।
 स्वस्वोक्तवस्त्रेणकृतं प्रथमांत्याश्रमस्थयोः ॥१३८॥
 द्विजछत्रमितिप्रोक्तमितरैर्नधृतं पुरा ।
 वस्त्रछत्रस्यशूद्रादि स्पृष्टिदोषोऽस्ति सर्वदा ॥१३९॥
 वृक्षपूतानि पात्राणिददत्यस्य न जातुचित्त ।
 पलाशकेतकीतालनारिकेलादिभूरुहाम् ॥१४०॥
 पात्रैराराराधितंछत्रं अन्यं स्यादग्रजन्मनाम् ।
 पट्टे देवांगचीनादि चित्रांशुकविनिर्मितम् ॥१४१॥
 चित्रंयन्मौक्तिकच्छत्रं होमछत्रं महीपतेः ।
 बार्हातपत्रं सर्वेषां अमीषामितिभाषितम् ॥१४२॥

फ(प)लाशकृष्ण छत्रे द्वे शूद्रादीनां नृणां स्मृते ।
 सुवर्णरजिताशालपात्रिविधाकुण्डिका स्मृता ॥१४३॥
 उत्तमामध्यमानी च पूर्वोक्ता च यथाक्रमात् ।
 अपामूढकवाङ्भानश्रेष्ठानि प्रस्थवाङ्मिता ॥१४४॥
 मध्याद्विप्रस्थवाङ्भौना कुण्डिकास्यात्कनीयसी ।
 कांस्यपित्तलोहैर्वा कुर्यात्स्वर्णाद्यलाभतः ॥१४५॥
 स्वर्णाद्याख्यातविधिना कुण्डिकामुखवद्द्विजः ।
 आसामलाभे गोचर्मनिर्मितःस्यात्कमंडलुः ॥१४६॥
 अन्यानिषिद्धत्वगजातो भवेत्सापि कमंडलुः ।
 वैरूप्यताम्रैः कुर्वीतकाराधारजलानयम् ॥१४७॥
 अलाभेयज्ञवृक्षेण कुर्वीतजलपद्धतिम् ।
 मृत्तिकाभस्मलोधृत्वकषायाम्बुफलत्रयम् ॥१४८॥
 एककर्त्रिदनन्या पूरणाश्चर्मशुध्यति ।
 पश्चात्तु पं वदश्यांतुप्रक्षाल्याऽथ शुभैर्जलैः ॥१४९॥
 प्रक्षाल्याऽप्यं तत्तोयं उपयुंजीत सर्वदा ।
 त्वक्सारनारिकेलाम्रवृक्षालाबुफलेषु च ॥१५०॥
 एतेष्वपि यथालब्धो भवेद्वाऽपि कमंडलुः ।
 अन्यैरनुपयुक्तायाः कुण्डिकास्ता शुभप्रदाः ॥१५१॥
 उपयुक्तानसंग्राह्यः अपवित्रो द्विजोत्तमैः ।
 अजामेत्सजलैरेतैः स्वकरथैः सदा द्विजः ॥१५२॥
 एषामुच्छिष्टानास्थितपात्रस्यैव केवलम् ।
 अयः पात्रमयोग्यं स्यात्स्नानाचमनकर्मणि ॥१५३॥

तत्रस्थितं घनरसं नोपयोज्यं द्विजन्मभिः ।

यज्ञोपवीतं वैवक्ष्यं मेखलादंडमंबरम् ।

छत्रदंडकमंडल्वाः (ढलूनां) विधिरुक्तः सलक्षणः ॥१५४॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ यज्ञोपवीतविधानं नाम

पञ्चदशोऽध्यायः ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

यज्ञोपवीतधारणविधिवर्णनम्

अथ यज्ञोपवीतस्य धारणे कथ्यते विधिः ।

स्नात्वा शुचिः शुचौ देशे प्रक्षाल्य चरणौ करौ ॥ १ ॥

पवित्रपाणिराचम्य प्राङ्मुखोवाप्युदङ्मुखः ।

उपविश्याऽथदर्भेषु प्राणानायम्यवाग्यतः ॥ २ ॥

आचार्यं गणनाथं च वाचन्देवानृषीन्पितॄन् ।

ब्रह्माणमच्युतं रुद्रं नमस्कुर्वीत भक्तितः ॥ ३ ॥

अथोपवीतं विधिना संजातं तद्द्विजोत्तमः ।

जपेत्रियम्बकं मन्त्रं स्पृशन्दक्षिणपाणिना ॥ ४ ॥

दक्षिणं पाणिमुद्धृत्य शिरसैवसहद्विजः ।

मंत्रं सदैवमुच्चार्य ब्रह्मसूत्रं गले क्षिपेत् ॥ ५ ॥

यज्ञोपवीतमित्यादि मंत्रमन्यैतदीरितं ।

यस्ययज्ञोपवीतेयन्मंत्रमुक्तमथापि वा ॥ ६ ॥

अथ द्विराचमेदेवं सदैव ब्रह्मचारिणः ।
 विना यज्ञोपवीतेन द्विजातीनां न चेतरत् ॥ ७ ॥
 गृहस्थस्य वनस्थस्य सूत्रं प्रति पुनः पुनः ।
 मंत्रोच्चारणमाताम्रा(मात्रातं) द्वितयं क्रमशःस्मृतम् ॥ ८ ॥
 अनेनोक्तप्रकारेण धारयेयुर्द्विजाः सदा ।
 अनेन वेदाः कर्माणि यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः ॥ ९ ॥
 विना यज्ञोपवीतेन द्विजातीनां न चेतरत् ।
 जपहोमार्चनस्नानस्वाध्यायाहारकर्मसु ॥१०॥
 वृद्धा(द्धा) तिथिगुरुप्राप्तौ उपवीतो भवेद्द्विजः ।
 ब्रह्मादि देवताःस्थिसौ(सर्वे) देवताश्चेतरा अपि ॥११॥
 उपवीतधरास्तस्माद्धार्यमेतद्द्विजातिभिः ।
 आज्ञावन्तो वशिष्ठाद्याः ऋषयश्चतपोऽधिकाः ॥१२॥
 धृत्वा चैतत्प्रसादेन जीवंतस्ते बलान्विताः ।
 नियमेन सदा धार्यं उपवीतं द्विजोत्तमैः ॥१३॥
 कदाचिदपि नो धार्यं शूद्रैरितरजातिभिः ।
 आमेष्वलामर्जनं वस्त्रं दंडं छत्रं कमंडलुम् ॥१४॥
 स्वस्वगृह्योदितैर्मंत्रैः द्विजोद्ध्याद्विचक्षणः ।
 अज्ञाता यदि चेन्मंत्राः स्वस्वगृह्येषु चोदिताः ॥१५॥
 उपवीतमुखानां वै तेषां संधारणे द्विजैः ।
 केवलं प्रणम्यो वाऽपि व्याहृतित्रितयं तु वा ॥१६॥
 स्यातां विप्रादिवर्णेषु द्वावेतौसर्वशास्त्रिणाम् ।
 प्रणवः सर्वमन्त्राणां पितेत्याहुर्महर्षयः ॥१७॥

ॐ मितिब्रह्मचेत्याश्रुतिवाक्यनिदर्शनात् ।
 सर्वेषामेव जंतूनां व्याहृतित्रितयन्तु वा ॥१८॥
 भूर्भुवः सुवरित्येतद्व्याहृतित्रितयं स्मृतम् ।
 भूर्भुवः स्वरित्येव एतास्तिस्त्रो व्याहृतयः ॥१९॥
 ऋक्सामयजुरंगानीत्यागमोक्तिनिदर्शनात् ।
 एतास्तिस्त्रो द्विजो वेत्ति सरहस्यं सवल्यकम् ॥२०॥
 स हि देवः परं ब्रह्म तदंते यात्यसंशयम् ।
 चतुरंगुलविस्तारं शिखामूलं द्विजन्मनः ॥२१॥
 राज्ञः पंचांगुलं न्यासं वैश्यानां वै तथैव च ।
 स्थापयेयुः शिरो मध्ये शिखां सर्वे द्विजातयः ॥२२॥
 स्वऋष्युक्तस्थले वाऽपि खर्वा(लवा)टस्य न चोदितः ।
 यज्ञोपवीतममलं वृतं वा वीत(वीत?)मापणे ॥२३॥
 धार्यं न जातुचिद्वैममन्तरेणोपवीतकम् ।
 हैमसतारवैकक्ष्यं उपवीतं सलक्षणम् ॥२४॥
 धार्यं सहोपवीतेन देवैर्नृपतिभिः सदा ।
 एकेन हैमसूत्रेण कुर्वीत लवनत्रयम् ॥२५॥
 नवतंतुं स्मरेच्चैव प्रतिष्ठासमये बुधः ।
 शुल्पाथूऽथ वा सूक्ष्मो न हि तन्नियमोऽत्र तु ॥२६॥
 नेत्रशोभी यथाजाति कुर्याद्वैमोपवीतकम् ।
 हैमयज्ञोपवीतस्य न संख्यानियमः कृतः ॥२७॥
 एकसंख्यादिपर्यंतं यद्द्वयं तत्प्रमाणकम् ।
 तारवैमक्ष्यविस्तारं एकांगुलमुदाहृतम् ॥२८॥

तदर्धमथवा कार्यं उपवीतप्रमाणतः ।
 द्वितीयजन्मनिश्चन्यैः (?) विनाशे च यदासति ॥२६॥
 यज्ञोपवीतं संधार्य अग्निधान(अन्यञ्चैव)द्विजन्मभिः ।
 मानाधिकं मानहीनं प्रच्छिन्नं त्रुटितं च यत् ॥३०॥
 भिन्नं विशीर्णं तंतूर्णं अपि सूत्रं न धारयेत् ।
 उपवीतं विशीर्णं स्यादेकस्यां वा त्रिरज्जुषु ॥३१॥
 छिन्ने यदि प्रमादाद्वा तन्न धार्यं ततः परम् ।
 ये वेदाभ्यासनिरताः श्रौतस्मार्तक्रियापराः ॥३२॥
 उपवीतमिदं दध्युरितरे नाधिकारिणः ।
 उपवीतं द्विजश्चैव धार्यं सद्भिः सुसंस्कृतम् ॥३३॥
 वृद्धैरसंस्कृतं धार्यं जातिज्ञानाय केवलम् ।
 कानीनगोलकव्रात्यकुंडकुष्ठ्यवकीर्णिभिः ॥३४॥
 एतैरविरतं धार्यं उपवीतमसंस्कृतम् ।
 कानीनः कन्यकाजातः गोलको विधवोद्भवः ॥३५॥
 कुंडः सुमंगलीजातः ब्राह्मणाद्ब्रह्म(?) द्वये ।
 तदैव तेषां विज्ञेयाः त्रिषु क्षत्रियवैश्ययोः ॥३६॥
 स्वजातिपुरुषा जाताः याश्चगोत्रा यथा क्रमात् ।
 अनुसन्यासिनः संगत्स्वगात्रपुरुषा यदि ॥३७॥
 स चंडाल इति ज्ञेयः न तु पूर्वोदिताद्बहिः ।
 ब्रात्यः संस्कारहीनः स्यादवकीर्णः क्षतव्रतः ॥३८॥
 नरस्त्वग्दोषदृष्टः स्यात्पचीयान्पाप कृद्द्विजः ।
 न निक्षिपेत्कटामूर्ध्नि कटिमूढन्योः (?) देशे चान्यस्थले वा ३९

उपवीतं द्विजश्रष्टो जातुचित्वधनिर्मितं ।
 चंडालैरंत्यजैरुक्तौ मलमूत्रविसर्जने ॥४०॥
 दक्षिणश्रवणे विप्रो यज्ञसूत्रं विनिक्षिपेत् ।
 भार्यासंभोगसमये पुष्पकादिनान्यथा ॥४१॥
 ब्रह्मसूत्रं द्विजः कुर्यान्निवीतं पृष्टभागतः ।
 रक्तश्लेष्मसुरामांसविण्मूत्राक्तं प्रमादतः ॥४२॥
 उपवीतं तदुत्सृज्य दध्यादन्यं द्विजः सदा ।
 मलमूत्रं त्यजेद्विप्रो विस्मृत्यैवोपवीतधृक् ॥४३॥
 उपवीतं तदुत्सृज्य दध्यादन्यं नवं तथा ।
 महापातककृद्यो वा द्विजस्तत्वाप संक्षयः ॥४४॥
 तावद्भवेद्यज्ञसूत्रं यदि दध्यादन्यं स्मृतम् ।
 कोपाद्बलाद्वा यो विप्रो यज्ञसूत्रं छिनत्ति वै ॥४५॥
 नद्यां स्नात्वाऽथ गायत्रीं जपेदष्टसहस्रकम् ।
 स्वयमन्योऽपि वा स्वस्यपरस्यैवं भवेद्यदि ॥४६॥
 तच्छेदपापशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमिदं चरेत् ।
 प्रायश्चित्तमकुर्वाणः कुर्यान्नित्यक्रियां द्विजः ॥४७॥
 निष्फला तस्य सातस्मात्प्रायश्चित्तमिदं चरेत् ।
 स्पृष्टरक्ताधिभिश्छिन्नं उपवीतं प्रमादतः ॥४८॥
 सरिदद्भिस्तटाकेषु सतोः एषु विसर्जयेत् ।
 समुद्रंश्च स्वाहेति मंत्रः प्रक्षेपणस्य तु ॥४९॥
 केवलं प्रणवो वाऽपि व्याहृतित्रितयन्तु वा ।
 धृत्वोपवीतं लोभेन निषिद्धं ब्राह्मणो यदि ॥५०॥

श्रौतः स्मार्तक्रियाः कुर्यान्नैवतत्फलभागभवेत् ।
 द्विजो नष्टोपवीतश्चेदुपवीतं परं द्विजः ॥५१॥
 आचम्य सन्नियम्याऽथ मंत्रैणैव च धारयेत् ।
 धारणात्प्राङ्निमज्ज्याः सु तूष्णीं तत्पुरतः स्थितः ॥५२॥
 नवतंतुकृतं सूत्रं प्रणवेनैव धारयेत् ।
 उपवीती स भूत्वा च यज्ञादाचम्य यथाविधि ॥५३॥
 यज्ञोपवीतं विधिवत्कृत्वा दध्याद्विचक्षणः ।
 यथावदेवोक्तपक्षतिथ्याहःकालभूमिषु ॥५४॥
 कृत्वा यज्ञोपवीतानि धारणार्थं विनिक्षिपेत् ।
 यथाद्विजन्मनः प्राप्त उपवीतस्य धारणम् ॥५५॥
 समं सर्वाश्रमस्थस्य तथैव तानि धारयेत् ।
 यज्ञोपवीतं ये दध्युर्मोहाच्छूद्रादयो नराः ॥५६॥
 ते पापिनः पतिष्यन्ति महानरकवारिधौ ।
 तंतुना वाऽथवान्येन कृत्वा यज्ञोपवीतवत् ॥५७॥
 बिभर्त्ति शूद्रो यदि यः साऽपि यास्यति दुर्गतिम् ।
 पादजात्यायज्ञसूत्रं मनुजा दधते हृदि ॥५८॥
 तांश्च धृत्वाऽथ तच्चर्मद्रव्यं नृगतिर्हरेत् ।
 ह्योपवीतं दृष्ट्वाश्रुत्वाथ वा नृपः ॥५९॥
 यदि तूष्णीं समासीत नरकाब्दी चिरं वसेत् ।
 अतः सर्वप्रकारेण कुर्यात्तदनुशासनम् ॥६०॥
 इहोपरि सुत्रं प्राप्य धर्मशास्त्रार्थमार्गतः ।
 विना यज्ञोपवीतं यो यद्यासीत्विचक्षणः ॥६१॥

उपवीती ततः शुद्धः स गायत्रीशतं जपेत् ।
द्विजन्मनां प्रशस्त्येतन्नष्टे भेदे तथैव च ॥६२॥
पितामहारूपाःस्वर्देवाः भूमिदेवा द्विजोत्तमाः ।
उपवीतमतो धार्यं नित्यं तेनैव नेतरैः ।
अनामिकादेवबाहु मूल देकं प्रमाणकम् ॥६३॥
॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौः यज्ञोपवीतधारणविधिनाम
षोडशोऽध्यायः ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

यज्ञोपवीतमन्त्रस्य ऋषिच्छन्दआदिनां वर्णनम्
इति यज्ञोपवीतस्येत्याहुः केचिन्महर्षयः ।
अथात्रारूपातो मंत्राणां ऋषिच्छन्दोऽधिदेवताः ॥ १ ॥
विनियोगं क्रमेणैव प्रवक्ष्यामि पृथक् पृथक् ।
प्रणवस्य ऋषिर्ब्रह्मा परमात्मा च देवता ॥ २ ॥
छन्दस्तु देवा गायत्री विनियोगः क्रियावशात् ।
देवताजपकाले तु तेऽपिहोमे हुताशनः ॥ ३ ॥
ध्यानकाले परं ब्रह्म विश्वेदेवास्तु देवताः ।
भूरादीनां सप्तानां व्याहृतीनां यथाक्रमम् ॥ ४ ॥
ऋषिश्छन्दो देवताश्च प्रवक्ष्यामि प्रयत्नतः ।
अत्रिभृगुश्वकुरुंसश्च वशिष्ठो गौतमस्तथा ॥ ५ ॥

कश्यपश्चांगिराश्चैते मुनयोऽमी प्रकीर्तिताः ।

(गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पंक्तित्रिष्टुभः)

सप्तर्षयोऽथवैतेषां सप्तानामृषयः स्मृताः ।

विश्वामित्रोजमदग्निभरद्वाजोऽथ गौतमः ॥ ६ ॥

अत्रिर्वशिष्ठः काश्यपश्चसप्तमी मुनयःस्मृताः ।

छन्दांस्यथ प्रवक्ष्यामि सप्तानां सप्तसु क्रमात् ॥ ७ ॥

गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पंक्तित्रिष्टुभः ।

जगती चापि छन्दांसि क्रमेणैषां भवेत्सदा ॥ ८ ॥

अग्निर्वायुः सहस्रांशुर्वागीशो वरुणस्तथा ।

इन्द्रश्चविश्वेदेवाश्च देवता इति कीर्तिताः ॥ ९ ॥

विश्वामित्रऋषिश्छन्दोगायत्री देवता रविः ।

सावित्री च समारूपाताः विनियोगक्रियावशात् ॥१०॥

ॐ (आ)मापोज्योतिरित्येतद्गायत्री शिर उत्तमम् ।

ऋषिर्ब्रह्माछन्दोऽनुष्टुप्परंब्रह्मास्य देवता ॥११॥

उत्तमस्य तु भागस्य भूर्भुवः सुवरोमिति ।

अस्य प्रजापतिर्देवः केचिदाहुर्महर्षयः ॥१२॥

आपो वायिदमित्यस्य ब्रह्मसूक्तस्य वै मुनिः ।

यजुश्छन्दो देवतांभः विनियोगोऽभिमंत्रणे ॥१३॥

आपोहिष्ठादित्र्यचस्य सिंधुद्वीप इतिस्मृतः ।

छन्दोगायत्रमात्रश्च देवताप्रोक्षणे विधिः ॥१४॥

दधिक्कापुन्नयित्यस्यवामदेव ऋषिः स्मृतः ।

छन्दोऽनुष्टुब्देवताश्च अपस्युस्ता उदाहृताः ॥१५॥

हिरण्यवर्णाश्चित्तुर्णां मंत्राणां परमेष्ठीऋषिश्छंदः ।
 त्रिष्टुब्देवता स्यात् अपांसंप्रोक्षणे विधिः ॥१६॥
 परमांशस्य मुनयो विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः ।
 प्रथमस्य द्वितीयस्य गायत्रं छंद उच्यते ॥१७॥
 अनुष्टुप्च तृतीयश्च गायत्री चोपरि द्वया ।
 षष्टसप्तमयोस्त्रिष्टुब्गायत्री चाष्टमस्य तु ॥१८॥
 नवमप्रभृत्यष्टानां अनुष्टुप्त्रिष्टुब्बंत्यकम् ।
 लिंगोक्तादेवताः प्रोक्ताः विनियोगस्तु मार्जने ॥१९॥
 भूरग्निचादि सूक्तस्य प्रजापति ऋषिः स्मृतः ।
 स एव देवता छन्दो यजुरित्यभिधीयते ॥२०॥
 आसत्यादीनां चतुर्णां हिरण्य स्तूपको ऋषिः ।
 त्रिष्टुब्बनुष्टुब्गायत्री त्रिष्टुब्छंदांसि वै क्रमात् ॥२१॥
 एषां समस्तमंत्राणां देवता तिग्मदीधितिः ।
 विनियोगश्चकथितः सूर्यसंदर्शकर्मणि ॥२२॥
 वसिष्ठार्त्यवकमनोः मुनिर्देवस्त्रियंवकः ।
 छंदोऽनुष्टुब्ब्विनियोग उपवीताभिमंत्रणे ॥२३॥
 उपवीतमनोर्ब्रह्म मुनिर्वेदाश्च देवताः ।
 छंदस्त्रिष्टुब्ब्विनियोगः उपवीताभिमंत्रणे ॥२४॥
 प्राणानाग्रंत्थिरसीत्यस्यब्रह्ममुनिर्यजुश्छंदः ।
 प्राणोब्रह्मयजुश्छंदश्च स्मृतम् ॥२५॥
 साविताचाश्विनीपूषा भवेयुरधिदेवताः ।
 उदुत्यंजातवेदस्य पूर्वमेवसमीरिताः ॥२६॥

ऋषिशृङ्गदो देवताश्च विनियोगमथात्र तु ।
 आबहंतीत्यस्य ब्रह्मा ऋषिशृङ्गदोऽधि देवताः ॥२७॥
 अनुष्टुप्छामहावंती (?) च नियोगशस्त्रधारणे ।
 प्रयोगकाले मंत्राणां ऋषिशृङ्गदोऽधिदेवताः ॥२८॥
 विनियोगं च संस्मृत्वा नत्वा मंत्रानथोच्चरेत् ।
 अज्ञात्वैतान्प्रयुङ्क्ते यः मंत्रास्तत्रक्रियासु च ॥२९॥
 तस्यतत्तत्फलप्राप्तिर्द्विजस्य न भविष्यति ।
 शास्त्रमेतच्चतुर्वर्गफलसाधनसाधकम् ॥३०॥
 यावन्ति तस्य विप्रस्य नासाध्यमिहचोपरि ।
 अध्यायोयोद्विजश्रेष्ठैः वाच्यःश्राव्यश्च सर्वदा ।
 ब्राह्मण्यस्थापनार्थं च स्वाध्यायस्थापनाय च ॥३१॥
 ॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ यज्ञोपवीतादिविधानं नाम
 सप्तदशोऽध्यायः ॥

अथ अप्रादशोऽध्यायः

सप्रयोजनकुशलक्षणवर्णनम्

कुशस्य च पवित्रस्य लक्षणं तत्प्रयोजनं ।

सकलं कथ्यते स्पष्टं कर्मानुष्ठानहेतवे ॥ १ ॥

श्रुतिस्मृतिषु याः प्रोक्ताः नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः ।

कुशैर्विना कृताः सर्वा निष्फलाःस्युर्द्विजन्मनाम् ॥ २ ॥

तस्मात्समस्तकार्येषु मंत्रवत्सु द्विजोत्तमः ।
 प्रयतश्च प्रसन्नात्मा कुशहस्तः समाचरेत् ॥ ३ ॥
 पापाह्वयः कुशब्द स्याच्छ शब्दःशमनाह्वयः ।
 तूणेन पापशमनं येनैतत्कुश उच्यते ॥ ४ ॥
 कुशहस्तश्चरेत्स्नानं कुशहस्तः सदा जपेत् ।
 जुहुयात्कुशहस्तश्च फलवाप्त्यभिलाषुकः ॥ ५ ॥
 कुशस्य मूले मध्येऽग्रे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 सदावसन्त्यतः श्रेष्ठः कुशः सकलकर्मसु ॥ ६ ॥
 नदीतीरेऽब्धितीरे तीर्थक्षेत्रे च कानने ।
 जातः कुशः समस्तासु क्रियासु श्रेष्ठ उच्यते ॥ ७ ॥
 तत्रापि च द्विजन्मादि द्विजात्यवनिसंभवः ।
 तत्तज्जाति क्रियायोग्यः अलाभे वास्यमूभिजः ॥ ८ ॥
 पाटलारुणपीताःस्युः विप्रराड्वैश्यभूमयः ।
 कृष्णावृषलभूरन्याभूर्मुहुः संकराःस्मृताः ॥ ९ ॥
 द्विजोवैश्योऽनृपश्शूद्रो इत्ययं स्याच्चतुर्विधः ।
 गौरपीतारुणश्यामः सुमन्योक्तिर्यथा क्रमात् ॥१०॥
 पुमांस्त्रीस्त्रीव इत्येवं तत्रापि त्रिविधाः स्मृताः ।
 तत्तज्जातिक्रियास्वेव प्रयोक्तव्यः फलार्थिभिः ॥११॥
 स्त्रीवेनाभि प्रयोक्तव्यः स्त्रीपुंकर्मसु जातुचित् ।
 स्त्रीपुंसावेव सर्वत्र प्रयोक्तव्या वतामतः ॥१२॥
 समन्ताद्भूसरोगाधः पुरुषश्चन्दनः कशः ।
 समस्तकर्मसु श्रेष्ठः पुमान्योऽसौ फलप्रदः ॥१३॥

समंताद्धरितःस्निग्धः कुशः कोमलपत्रकः ।
 कुशः सयोषिदित्युक्तस्तत्कर्मशुभप्रदः ॥१४॥
 कुशः सौम्यस्तुसुमुकः कुशोयस्तवकाकृतिः ।
 स नपुंसक इत्युक्तः क्लीबकर्मसु चोदितः ॥१५॥
 वल्मीकस्थः श्मशानस्थः ऊषरस्थः तरद्भवः ।
 अंत्यजात्यालयारात्स्थः कुशःकर्मस्वशोभनः ॥१६॥
 सदाघनरसांतस्थस्सदाच्छायाप्रवर्तितः ।
 आनीतश्च प्रयत्नाचात्तु कुशः कर्मस्वशोभनः ॥१७॥
 हीनाङ्गः (स्यात् ?) स्वयं शुष्कः शुष्काग्रः क्रिमिदृष्टकः ।
 भिन्नाभ्रः सकुनुमस्तु कुशकर्मस्वशोभनः ॥१८॥
 नक्तमालार्कं किंपाकसलु(तु)दुर्गंधपार्श्वजः ।
 महावृक्षाक्षपार्श्वोत्थस्तच्छायास्थस्त्वशोभनः ॥१९॥
 पलाशाश्वत्थखदिरवटवृक्षसमीपजः ।
 बिल्ववैकुक्तांतस्थः तच्छायास्थः कुशश्शुभः ॥२०॥
 अनोकानामन्येषां ममर्यातः समुद्भवः ।
 च्छायासमुद्भवकुशो मध्यमः सर्वकर्मसु ॥२१॥
 स्नात्वा संध्यासपर्यादि नित्यकर्म समाप्य च ।
 नित्यहोमं ततः कृत्वा तस्मिन्सप्तार्चिपि द्विजः ॥२२॥
 दात्रं प्रणवसंयुक्तं व्याहृत्या च समस्तया ।
 निष्टप्यभवनात्प्राचीं अपि स्याच्चोत्तरां दिशम् ॥२३॥
 निष्क्रम्याद्युक्तशेषेषु यास्तिकेशसमुद्भवः ।
 तत्र गत्वा स्वचरणौ हस्तौ प्रक्षालय वाग्यतः ॥२४॥

आचम्य सुमनाः सम्यक् प्राणायामथारयेत् (थाचरेत्) ।

ततो निलविनं वायुं यमं वरुणमश्विनौ ।

औषधीशं शचीनाथं विश्वेदेवान् सरस्वतीम् ॥२५॥

देवानृषीन्पितृन् स्कंदं गुरुन् गणपतिं ततः ।

वसून्रुद्रांस्तथाऽऽदित्यान्ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥२६॥

देवांश्च हृदये ध्यायन्नमस्कुर्यात्पृथक् पृथक् ।

ततोदात्रेण पूर्वास्यः उदगारयोऽथ वा कुशान् ॥२७॥

मुष्टिमात्रोपरिष्ठात्तु छिद्यात्प्रणवमुच्चरन् ।

प्रेतक्रियार्थं पित्र्यर्थं आभिचारार्थकं तथा ॥२८॥

दक्षिणाभिमुखोच्छिद्यात्प्राचीनावीतिको द्विजः ।

भिन्नाभ्रपूर्वकांस्त्यक्त्वा कुशान्गड् द्विजसत्तमः ॥२९॥

अन्यान् सलक्षणकुशान् संगृह्णीयात्प्रयत्नतः ।

त्रिवृच्छुल्वं कुशैः कृत्वा प्रागग्रं चोदगग्रकम् ॥३०॥

वितत्य च कुशानेतान्क्षिपेत्तस्मिन्यथा पुरा ।

पश्चाच्छुल्वेन तेनैव दृढं बध्यात् यथाक्रमम् ॥३१॥

प्रागग्रमुदगग्रं वा शुचौ देशे क्षिपेद्गृहे ।

पित्र्यर्थमेकवृच्छुल्वं विपरीतं वितत्य च ॥३२॥

ततोऽनुपहतैः रौतैः कुशैः कर्माणि बुद्धिमान् ।

शस्तान्कुशांस्तानावध्य स्थापयेत्तान्पृथक् पृथक् ॥३३॥

श्रौतस्मार्तानि कर्माणि कुर्वीत फलभागभवेत् ।

शुनाशुद्धवराहैणमाजारेणैकचक्षुषा ॥३४॥

खरेण कुक्कुटेनैव स्पृष्टः कर्मरिपुः कुशः ।
 कपिनाकृकलाशेन पतितेनांधजातिना ॥३५॥
 भिषजा रोगिणा स्पृष्टः कुशः कर्मस्वशोभनः ।
 देवलेन च चंडेन ब्रात्येन ज्ञानहानिना ॥३६॥
 वर्ज्यः पातकिना स्पृष्टः कुशोऽनुष्ठेयकर्मसु ।
 रक्तश्लेष्मादिभिः स्पृष्टः क्रियायुक्तः पुराग्रतः ॥३७॥
 उच्छिष्टजनसंस्पृष्टः कुशः कर्मविनाशकः ।
 सूतिकात्रयकावेश्य ज्ञातपूर्वाभिसारिका ॥३८॥
 अन्याः सदोषायास्ताभिः कुशःस्पृष्टः क्रियारिपुः ।
 दोषैरैवंविधैरन्यैरविस्पृष्टः प्रमादतः ॥३९॥
 कुशः कर्मस्वयोग्यः स्यादाघातः पशुभिः स्मृतः ।
 पिंडकर्मणि ये युक्ताः कुशा ये पितृतर्पणे ॥४०॥
 उच्छिष्टेऽपि च ये युक्ताः ते योग्या न हि कर्मसु ।
 दोषानष्टान्कुशो त्यक्तान् कुशक्त्वीक्तैर्गुणैर्बुधः ॥४१॥
 श्रुतिस्मृत्युक्त कर्माणि वारयेत्कर्मसिद्धये ।
 कुशालाभेश्चवालोवा विश्वामित्रोऽभिवारिजः ॥४२॥
 दूर्वा चैतेषु यो लब्धः तेन कर्म समाचरेत् ।
 अत्रोक्त कुशमुख्यानां तृणानां स्युः पृथक् पृथक् ॥४३॥
 नामान्यमूनि सर्वेषां देहोवर्हिः कुशस्मृतः ।
 अतःश्रेष्ठतमं कर्म अन्यश्रेष्ठोऽपि वा कुशः ॥४४॥
 विश्वामित्राश्च वालौ द्वौ तथार्द्रावितरौ स्मृतौ ।
 श्वलांगूलवत्पुष्टं पुष्टमिक्षुकपाशवत् ॥४५॥

जलाशयेषुजननं यस्या सावश्वबालकः ।
श्रुतिस्मृतीनामित्रत्वाद्विप्राणां विश्वकर्मणाम् ॥४६॥
विश्वान्हसाममित्रत्वात् विश्वामित्रमिति स्मृतः ।
यो नित्यमोधदीष्वेकोनृभिर्योज्योऽनुवासरम् ॥४७॥
जनेष्वयं प्रसिद्धत्वान्नोक्तं संयुक्तलक्षणम् ।
पलाशमल्पदीर्घं च संधिष्कं कुरुसंभवम् ॥४८॥
कुशनालुलतारूपं यत्तदूर्ध्वेतिभाषितम् ।
दुःखज्ज्वालाची दुःशब्दः वा शब्दो नामसंज्ञकः ॥४९॥
दुःखज्ज्वालाशकत्वेन यत्तदूर्ध्वेति कीर्तिता ।
विधिना स्वीकृतान्दर्भान्द्विजमान्यान्द्विजन्मनः ॥५०॥
अनुष्ठानाय शौर्येण नाहरेज्जातुचिद्द्विजः ।
तदनुज्ञां विना विप्रः कुशानाहृत्य तैर्यदि ॥५१॥
कुर्यात्स्वकर्मानुष्ठानं तत्सर्वमफलं भवेत् ।
प्रकुर्यात्तुत्रिभिर्धर्मैः पवित्रं वाथ पंचभिः ॥५२॥
द्वाभ्यां वा शान्तिकार्येषु सर्वकर्मसु शस्यते ।
शान्तिकं पौष्टिकं यावच्छुभं किमपि कर्म च ॥५३॥
शांतिकादीनि कर्माणि त्रीण्यमूनि विदुर्बुधाः ।
चतुर्भिराभिचारे च पितृकर्मसु चैककः ॥५४॥
तत्तत्कर्मानुरूपेण समस्ताश्च क्रियाश्चरेत् ।
अत्रोक्तसख्या युञ्जीयादेकीकृत्य समं यथा ॥५५॥
मूलानि दक्षिणे हस्ते धृत्वाग्रण्यन्यपाणिना ।
दक्षहस्तेनदद्वाभ मनुस्मृत्य यथादृढम् ॥५६॥

एकीकृत्याऽथ वा मूलाग्राण्यनुवर्त्य प्रदक्षिणम् ।
 तथैवाग्नेण चावेष्ट्य कुर्याद्ग्रन्थिं यथादृढम् ॥६१॥
 पवित्रीकरणं त्वेवं उदितं सर्ववेदिनाम् ।
 वलयं स्वांगुलैर्मानं ग्रन्थिरेखांगुलीप्रमा ॥६२॥
 चतुरंगुलमग्रस्य मध्यस्थानमनामिकम् ।
 वलयं ग्रन्थिकाग्राणां ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥६३॥
 पवित्रस्य भवंत्येते क्रमेणैवाऽधिदेवताः ।
 अर्कोदितानां सर्वेषां पवित्राणां च लक्षणम् ॥६४॥
 सामान्यमिदमित्येवं उदितं ब्रह्मवादिभिः ।
 एतत्पवित्रमाग्नेयं नामधेयं प्रचक्षते ॥६५॥
 धृत्वैव सर्वकर्माणि कुर्यात्कर्मफलाप्तये ।
 पूर्वतरप्रकारेण कुर्यादिकेनबर्हिषा ॥६६॥
 पवित्रं पितृकार्येषु तत्समस्तेषु भाषितम् ।
 अन्योन्याग्रैः कुशैः कुर्यात्पवित्रं न कदाचन ॥६७॥
 एकैकखंडैरपि वा यत्र कुत्र स्थितैरपि ।
 उक्तान्दर्भान्यथापूर्वं एकीकृत्यानुवर्त्य च ॥६८॥
 प्रदक्षिणद्वयोरज्वोरानीयाग्नेण पूर्ववत् ।
 ग्रन्थिं कुर्यात्तथामेदं पवित्रे ब्रह्मनामनि ॥६९॥
 इदं पवित्रं पूर्वोक्तात्पवित्रादधिसत्तमम् ।
 अन्यद्ब्राह्मं यथा पूर्वं अनुवर्त्यैकं बर्हिषा ॥७०॥
 कुर्यात्पवित्रवैत्येस्याद्ग्रन्थिं ब्राह्मपवित्रवत् ।
 संग्नेण धारयेद्विप्रः विना संत्रं धृतं तु तत् ॥७१॥

यदेतद्वर्तते हस्ते तत्पवित्रं मलं स्मृतम् ।
 तस्मात्पवित्रो मंत्राभ्यां धारयेदभिमन्त्र्य च ॥६८॥
 पवित्रवन्त इत्यादि मंत्रद्वितयमस्य तु ।
 ऋषिर्ब्रह्मानयोश्छन्दो जगती ब्रह्मणःस्पतिः ॥६९॥
 देवताब्रह्मविष्णुवीशाः अधिदेवा इति स्मृताः ।
 प्रणवस्तस्य मंत्रस्य सप्तव्याहृतयस्तु वा ॥७०॥
 दध्यात्पवित्रमनयोः एकेन श्रुतिवर्जिताः ।
 पवित्रोक्तप्रकारेण होत्रा कुर्यात्पवित्रकम् ॥७१॥
 तद्धार्यममरैर्भूपैश्शुचये मंगलाय च ।
 अस्मद्विधा यथापूर्वं आग्नेयं ब्राह्ममित्यथ ॥७२॥
 पुनः पित्र्ये तथैवैतत्पवित्रद्वितयं स्मृतम् ।
 स्नानसंध्योपरिष्ठाच्च जपे होमे सुरार्चने ॥७३॥
 स्वाध्याये भोजने विप्रः पवित्रं करयोर्न्यसेत् ।
 श्रौतस्मार्तानि कर्माणि यावन्तीहोदितानि वै ॥७४॥
 तानि सर्वाणि कुर्वीत सपवित्रकरो द्विजः ।
 पवित्रं द्वितयं दर्भान्कारयेद्धस्तयोर्द्वयोः ॥७५॥
 धृत्वा सर्वाणि कृत्यानि शुचिर्मौनी समाचरेत् ।
 कृतमेनोऽनुदिवसं वपुषा चेत्तसा गिरा ॥७६॥
 हन्यात्पवित्रं हस्तार्थं सर्वं यत्तद्विजन्मनः ।
 नित्येनैमित्तिके वाऽपि काम्योपक्रमणे कृतं ।
 पवित्रं चापिकर्मान्ते ग्रन्थि मुक्त्वाऽथ तन्न्यजेत् ॥७७॥

कुशहस्तः पिबेत्तोर्यं कुशहस्तः सदाऽऽचमेत् ।
 सप्रन्थिकुशहस्तेन न कदाचिदुपस्पृशेत् ॥७८॥
 मुक्त्वा प्रन्थि विमुच्याऽथ तेन पीत्वा जलं सदा ।
 तत्पवित्रं त्यजेद्भूमौ अथ मंत्रेण जातुचित् ॥७९॥
 विस्मृत्य यदि पात्रं तु पवित्रं विसृजेद्यदि ।
 प्राजापात्यं चरेत्कुलञ्चं (व्रतं) तत्किल्बिषविशुद्ध्ये ॥८०॥
 शमलप्रसवे स्पृष्टौ चांडालांत्यजभाषणे ।
 पवित्रं करशाखस्थं दक्षिणश्रवणे न्यसेत् ॥८१॥
 गोपुच्छरोमभिः कृत्वा पूर्वाभिहितलक्षणम् ।
 पवित्रं धारयेद्विप्रः कर्णोपक्रमणेन वा ॥८२॥
 आग्नेयं ब्राह्मभेदोऽस्ति पवित्रस्याऽस्ति पूर्ववत् ।
 तस्मात्फलविशेषोऽस्ति तथैवाशेषकर्मसु ॥८३॥
 रोम्णां पवित्रकरणे नियमो न कुशाम्बिना ।
 कुशरज्जोर्यथामूलप्रमाणं करयोस्तथा ॥८४॥
 क्रमशश्चतुर्भिरंगुल्योः पवित्रे धारयेदिमे ।
 भुक्तिकर्मणिनान्येषु द्विजन्माऽखिलकर्मसु ॥८५॥
 कर्मांते पुनरादाय पवित्रद्वितयं द्विजः ।
 शुचौ देशे विनिक्षिप्यारध्याहेतत्पुनः पुनः ॥८६॥
 यद्युच्छिष्टाद्युपहतं पवित्रं च्छेदितुं यदि ।
 तदेवप्रन्थिमुत्सृज्य त्यजेदितरथा न हि ॥८७॥
 रोमाणि मध्यमं बध्वा सुदृढं च कुशैः सदा ।
 होमांगुलीयकेनापि मार्जनं सर्वपापहम् ॥८८॥

रोमसंग्रहणे विप्रः प्रमुखानां द्विजन्मनाम् ।
 धवलारुणपीताःस्युरनड्वाहो यथाक्रमम् ॥८६॥
 एतानामपि सर्वेषां प्रशस्ता कपिला गवाम् ।
 सर्वेषां विप्रमुख्यानां रोमसंग्रहणे भृशम् ॥८७॥
 अनाभाव जीर्णो गौः वंध्यारहितकार्णिका ।
 नवप्रसूतासरुजाचित्राकृष्णा न शोभना ॥८८॥
 स्वर्णोक्तवर्णायुवतीः सवत्साशान्तविग्रहा ।
 सम्पूर्णावयवा गौःस्यादुत्तमारोमसंग्रहे ॥८९॥
 स्नात्वा शुचिर्द्विजोवात्रमानौ (मौनी)? निष्टप्य पूर्ववत् ।
 अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य मंत्रेण प्रणमेदथ ॥९०॥
 रुद्रमातर्वसुनुते सुतानामेशुमत्सुते ।
 सर्वदेवात्म गौः स्वां(त्वां)?,स्तौम्यहं त्वं प्रसीदमे ॥९१॥
 मंत्रेणानेन दत्त्वा गां पुच्छरोमाणिदात्रतः ।
 गव्यानि भेदयेद्विप्रः संप्रोक्षणपवित्रयोः ॥९२॥
 गोपुच्छरोमभिर्दग्धैः पवित्रीकरणक्रमः ।
 आख्यातोऽनंतरं वच्मि कूर्चस्य करणं क्रमः ॥९३॥
 नवभिर्दग्धैः पंचभिः क्रमशः स्मृतः ।
 कूर्चःश्रेष्ठोमध्यमश्च कनीयस इति स्मृतः ॥९४॥
 तद्ग्रन्थिर्द्व्यंगुलो ज्ञेयः तदूर्ध्वं चतुरंगुलम् ।
 षोडशांगुलमायामं अधस्तान्तत्प्रकीर्तितम् ॥९५॥
 पवित्रे प्राग्यथा प्रोक्ता ग्रन्थिस्तेनक्रमेण तु ।
 ग्रन्थिं दध्याद्द्विजः कूर्चं तद्विदःस्यात्प्रवर्त्तवत् ॥९६॥

यान्यपैतृकयोः कूर्चं कर्मणोस्तत्पवित्रकम् ।
ग्रन्थिकार्योविशेषोऽत्र कथितस्तत्पवित्रवत् ॥१००॥
ऋक्षत्रियवैश्यानामेवं कूर्चं उदाहृतः ।
अलाभे स्वस्यकूर्चस्य यथालब्धोऽपि वा भवेत् ॥१०१॥
द्वाभ्यां कुशाभ्यामथवा सपूर्वोदितलक्षणम् ।
कृत्वा कूर्चमलाभे तु सर्वकर्मसु योजयेत् ॥१०२॥
कूर्चादिग्रंथनाग्राणामिमास्त्रिस्रोऽर्थदेवताः ।
भवन्ति वसुधा ब्राह्मी सर्वतीर्थानि च क्रमात् ॥१०३॥
आसने देवतादीनां अपि च स्नानवारिषु ।
पंचगव्यप्रयोगे तु द्विजकूर्चं प्रयोजयेत् ॥१०४॥
अमृतेषु च गव्येषु पंचसु स्नानकर्मणि ।
पुण्याहक्रमतोयेषु द्विजः कूर्चं प्रयोजयेत् ॥१०५॥
ऊर्ध्वाग्रं स्थापयेत्कूर्चं गलत्यां कलशेषु च ।
ततः संप्रोक्षणं कुर्यात्तदग्रेण द्विजोत्तमः ॥१०६॥
प्रागग्रमुदगग्रंवा स्थापयेत्कूर्चमासनम् ।
ऋष्यर्थं देवतार्थं च पित्र्यर्थं दक्षिणाग्रकम् ॥१०७॥
कर्मते ग्रन्थिमुत्सृज्य द्विजः कूर्चं परित्यजेत् ।
ग्रंथ्या सह न तु त्याज्यं उपवीतं कदाचन ॥१०८॥
पवित्रकूर्चेयस्याग्रं संग्रंथ्यास्तु प्रमादतः ।
उपवासश्चरेदेकं उपवासक्रमं तथा ॥१०९॥
कूचप्रयोगो यत्प्रोक्तः तत्रैतत्कूर्चमग्रजः ।
अनारतं प्रयुंजीत स्वैष्टकर्मफलाप्तये ॥११०॥

विधानमेतत्तथाख्यातं कूर्चस्य सकलं क्रमात् ।
 अनंतरं प्रवक्ष्यामि दर्भमालाकृतिक्रमम् ॥१११॥
 त्रिभिश्चतुर्भिश्च कुशैः दीर्घैर्लक्षणसंयुतैः ।
 कुर्वीत मालिकां विप्रो यथानयनवल्लभाम् ॥११२॥
 उपर्यग्रमधोमूलं कृत्वादर्भास्तदप्रकैः ।
 रज्जुकनिष्ठिका प्रकुर्वीत यथादृढम् ॥११३॥
 कुशानामंतरं तेषां व्यस्तामास्थानमांगलम् ।
 उत्तमं दूव्यंगुलं मध्यं अधमं त्र्यंगुलं क्रमात् ॥११४॥
 शुल्वस्याथ कुशायामा पंचशाखा प्रमाणकम् ।
 एवं सम्यक्कृतायासा कुशमालंतमाःस्मृताः ॥११५॥
 यज्ञशालावृता वैषा प्रोक्तातद्द्वारदक्षिणे ।
 जपहोमार्चनस्थानध्यानसंवरणेऽपि च ॥११६॥
 तृतीयांगुलमुष्टीनां द्वयं वैकमथापि वा ।
 आसनं ब्राह्मणस्य स्याद्ब्रह्मयज्ञं प्रकुर्वतः ॥११७॥
 अष्टोत्तरशतं दर्भाः निर्दोषानिष्परायताः ।
 सदृशं सर्वहोमेषु संग्राह्यं सर्ववेदिनाम् ॥११८॥
 आत्मब्रह्मासनार्थं च संकल्पो(द्देश्यका)र्थकम् ।
 प्रोक्षणि पूर्णपात्रार्थं आज्यसंस्करणार्थकम् ॥११९॥
 पात्रं सम्मार्जनार्थं च सम्परिस्तरणार्थकम् ।
 संस्कारार्थममी दर्भाः प्रयोक्तव्या यथाक्रमम् ॥१२०॥
 देव्याः कुशाश्चयुगपत्परमात्मनि निःश्रुताः ।
 यत्रोक्तं वैदिकं कर्म कुशास्तत्र प्रकीर्तिताः ॥१२१॥

अतोऽजयन्मुनयो लोकान्कुशेन मकलान्पुरान् ।
सामर्थ्यं चाभवेत्तेषां अतोऽनेन कुशः स्मृतः ॥१२२॥

राजानेनकृतस्मृतः ।

यथेन्द्रस्याशनिर्हस्ते यथाशूलं कपर्दिनः ।
यथानुदर्शनं विष्णोः विप्रहस्तकुशस्तथा ॥१२३॥

वरुणस्य करे पाशः यथा दंडो यमस्य तु ।
तथा ब्राह्मणहस्तस्थः सकलं साधयेत्कुशः ॥१२४॥

विधिनाऽथकृतोदर्भः सर्वकर्मफलप्रदः ।
विधिनाऽथ गृहीत्वाऽथ (साधयेत्सकलां?) विधिम् ॥१२५॥

विनागृहीतोयः प्रयुक्त्स्त्ृणवद्भवेत् (त्ृणवत्तद्भवेत्सदा) ।
तस्माच्छास्त्रं परिज्ञाय शास्त्रोक्तविधिना द्विजः ॥१२६॥

कुशान्संगृह्य कर्माणि समस्तानि समाचरेत् ।
देवब्राह्मणकार्येषु भक्षयेद्दृषलः खलु ॥१२७॥

सुवर्णांगुलिकं हृत्वा तत्तत्कर्म समाचरेत् ।
दध्यात्पवित्रं वृषलः कर्मानुष्ठानवर्जितः ॥१२८॥

यच्छिद्रं नरके घोरे पतत्यत्र न संशयः ।
कस्मिन्नहनि वा शूद्रो पवित्रं धारयेद्यदि ॥१२९॥
न वच्यते(वक्च्यतो)महाघोरैः सुचिरं नरकाम्निभिः ।
शूद्रः पवित्रमज्ञाना(द्दुर्द्धषा) विधारयेत् ॥१३०॥

स पापात्मा महाघोरे चिरं तिष्ठति दुर्गतौ ।

तस्मात्पवित्रं सततं द्विजैर्वेदपरायणैः ।

कर्मानुष्ठाननिरतैः धायन्नेतरजातिभिः ॥१३१॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ कुशविधानं नाम

अष्टादशोऽध्यायः ॥

अथ उनविंशोऽध्यायः

व्याहृतिकल्पवर्णनम्

अथ कल्पं प्रवक्ष्यामि व्याहृतीनां यथातथम् ।

द्विजानां सर्वशाखानां कल्पानां सदृशःस्मृतः ॥ १ ॥

भूरितिव्याहृतिः पूर्वा द्वितीयेति भुवःस्मृता ।

सुवस्तृतीयःतियाचमहः चतुर्थीः पंचमीजनः ॥ २ ॥

तत्षष्ठी सप्तमी च सम्यगेवं समीरिताः ।

एता महाव्याहृतयः सर्वदेहे स्थिता द्विजाः ॥ ३ ॥

असुसप्तमपूर्वाःस्युः तिस्रो व्याहृतयःक्रमात् ।

एवं महाव्याहृतयो द्विधा व्याहृतयस्तथा ॥ ४ ॥

अहं(एवं)? क्रमेण वक्ष्यामि मुनिच्छन्दोऽधिदेवताः ।

वर्णास्थानस्वरूपाणि विनियोगं निजासनम् ॥ ५ ॥

पंचशाखं शरीराणां विन्यासत्रितयं तथा ।
 जपे होमे क्रमं चैव पुरश्चरणसत्क्रमम् ॥ ६ ॥
 काम्यहोमफलावाप्तिमन्यद्भव्यफलं च यत् ।
 तदशेषं यथास्पष्टं भवत्यत्यन्तमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 ऋषिरासां समस्तानां व्याहृतीनां प्रजापतिः ।
 कथ्यंते मुनयस्तासां व्याहृतीनां पृथक् पृथक् ॥ ८ ॥
 अत्रिभृग्ृःकुत्ससशङ्खा(कश्यपश्च?) वाशिष्ठो गौतमस्तथा ।
 काश्यपश्चांगिराश्चैते मुनयः क्रमशः स्मृताः ॥ ९ ॥
 सप्तर्षयोऽथवैतासां सप्तानां स्युर्यथाक्रमात् ।
 क्रमेणैते प्रवक्ष्यंते परिस्पष्टं यथाह्यधः ॥१०॥
 विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोऽथगौतमः ।
 अत्रिर्वशिष्ठकश्यप इति सप्तसप्त(र्ष)यः स्मृताः ॥११॥
 दिव्यचंदन लिप्तांगाः दिव्यैःपुष्पैरलंकृताः ।
 गायत्र्युष्णिनुष्टुप्च बृहती पंक्तिरेव च ॥१२॥
 त्रिष्टुप्चजगती चैवस्युश्लन्दांसि यथाक्रमम् ।
 अग्निर्वायुः सहस्रांशुर्वागीशो वरुणो वृषा ॥१३॥
 आसां यथाक्रमेणैव विश्वेदेवाश्च देवताः ।
 दिव्यचंदनलिप्तांगाः दिव्यपुष्पैरलंकृताः ॥१४॥
 नीतोपवीतहृदयः सपवित्रे चतुष्कलाः ।
 अग्निर्(ग्नीध्र?) वदनांभोजाः प्रभामंडल संस्थिताः ॥१५॥
 अभयाक्षस्त्रग्दधानाः परहस्तसरोरुहाः ।
 एवं होमेन प्रारंभे ध्येयास्तुह्यतयो द्विजैः ॥१६॥

तत्तत्फलप्रसिद्धार्थं अन्यथा तत्फलं न हि ।
 तत्तत्कर्माभिधानार्थं विनियोगः उदाहृतः ॥१७॥
 आसनं स्वस्तिकं प्रोक्तं जपहोमौ प्रकुर्वतः ।
 कुशेशयासनं वापि वीरासनमथापिवा ॥१८॥
 अंगुष्ठाऽधिकनिष्ठान्तं उभयोर्हस्तयोः क्रमात् ।
 भूरादिपंचवि(कं)? न्यस्यन्यसेदन्यद्विकं दले ॥१९॥
 करन्यासक्रमोऽयंस्याद्देहन्यासोऽथ कथ्यते ।
 पादजानूर्बधोनाभिवक्षः करास्यमूर्धसु ॥२०॥
 भूरादिसप्तकं न्यस्य प्रणवं चाऽथ विन्यसेत् ।
 देहन्यासोऽयमाख्यातः त्वयमेवान्यथोच्यते ॥२१॥
 भूरिति न्यस्य शिरसि भुवो बाहुद्वये न्यसेत् ।
 सुवश्चरणयोर्न्यस्यमहर्वाङ्मकरे न्यसेत् ॥२२॥
 वामस्कंधे जनं न्यस्य तपो हस्तेऽथ दक्षिणे ।
 सत्यं च दक्षिणस्कंधे न्यसेत्पश्चाद्विचक्षणः ॥२३॥
 देहन्यासकरं प्रोक्तं त्वंगन्यासोऽथ कथ्यते ।
 हृदये भूर्भुवो मौलौ शिखायां सुपरित्यज ॥२४॥
 तपोमहर्बहिश्चाक्षोः जनस्तपश्चपार्श्वयोः ।
 सत्यं दशककुप्स्वेवं षट्स्थानेषु क्रमान्न्यसेत् ॥२५॥
 आद्यन्तयोर्व्याहृतीनां सप्तानां प्रणवेन सह ।
 गायत्री शिरसा योज्य जपेत्संध्यां जप क्रमात् ॥२६॥
 एवं समाहितमनाः प्राणान् संयम्य वै तथा ।
 त्रिवेदस्यनामास्यात्प्राणायामो जपस्य तु ॥२७॥

सप्तैताव्याहृतीरेता केवला वा द्विजो जपेत् ।
 जपक्रमोऽयमेवं स्यात्सर्वपापप्रणाशनः ॥२८॥
 पूर्ववत्प्राणसंरोधं कृत्वैताःश्च द्विजो जपेत् ।
 तस्य चाप्यभिधानं स्यात्प्राणायामो जपस्य तु ॥२९॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा ।
 जपतः सर्वपापानि प्रणश्यन्ति न संशयः ॥३०॥
 देवादिस्थापनार्चासु भवने वाऽधमर्षणे ।
 तिस्रो व्याहृतयो मुख्याः इति श्लोक्ता महर्षिभिः ॥३१॥
 व्यस्तं पूर्वं प्रयोक्तव्यं समस्तं तदनंतरम् ।
 एवमासां प्रयोगोऽयं चतुर्धा समुदीरितः ॥३२॥
 व्याहृतित्रितयं श्रेष्ठमंत्रेण सकलेष्वपि ।
 भूर्भुवः सुवरिति वा तिस्रो व्याहृतयः स्मृताः ॥३३॥
 चतुर्थं महश्च्येतद्ब्रह्म सर्वं उदाहृतः ।
 भूम्यान्तरिक्षस्वर्काख्याश्चतस्रःस्युः क्रमा इमाः ॥३४॥
 प्राणापानव्यानानि अर्कवाय्वग्निवारिजाः ।
 ऋक्सामयजुर्ब्रह्मणि इत्येवं श्रुतिचोदनात् ॥३५॥
 एताश्चतस्रो यो वेत्ति सकल्पं सरहस्यकम् ।
 स हि वेत्ति परब्रह्म तदन्ते यात्यसंशयम् ॥३६॥
 जपहोमार्चनारंभे स्मृत्वा वा मुनिपूर्वकान् ।
 मृत्वा(मूलं) न्यासत्रयं कृत्वा तत्तत्कर्माणि कारयेत् ॥३७॥
 अज्ञात्वैतानि होमानि कुर्युरुक्तक्रियां द्विजः ।
 होमेन केवलैर्मन्त्रैः निष्फलत्वं प्रयान्ति ताः ॥३८॥

व्याहृतीनामथैतस्मिन्पुरश्चर्याविधिं पुरः ।
 शक्त्यर्थमन्यथाशक्तिर्न पुरश्चरणं त्रिना ॥३६॥
 तस्मात्पुरश्चरेद्धीमान् अथ कर्म समाचरेत् ।
 कर्माणीष्टानि सिध्यन्ति सत्यं तस्याग्रजन्मनः ॥४०॥
 त्रिह्वानं ब्रह्मचर्यं च वसुधाशयनं चरेत् ।
 जपेद्द्वादशसाहस्रं उपवासत्रयं द्विजः ॥४१॥
 अशक्तोयस्त्वहोरात्रं वोपोष्याभिहितं जपेत् ।
 अपुरश्चरणं ह्येतदिष्टानर्थान्यथाऽऽचरेत् ॥४२॥
 ब्रह्मवर्चसकामश्चेत्सहस्रं ब्रह्मभूरुहाम् ।
 सरधाक्तौरदध्यक्ताः समिधो जुहुयाल्लभेत् ॥४३॥
 तेजस्कामस्तथाऽऽज्येन धान्यकामस्तु शालिभिः ।
 क्षीरेण पशुकामस्तु पुत्रकामो वदेन्धनैः ॥४४॥
 शांतिकामःशमीकाष्ठैः अर्थकामोर्कतर्पणैः ।
 रक्षोविनाशनार्थीचल्लजैरपिति वैरपि ॥४५॥
 दुःस्वप्नपापनाशार्थी पापी सद्यो विनश्यति ।
 प्रक्षिप्याभिभ्रातृकामः पुत्रार्थी पिप्पलेन्धनैः ॥४६॥
 अपामागैरैश्वर्यकामः श्रीकामी यः पलाशकैः ।
 सुधर्मा प्रियकामस्तु सर्वद्रव्याप्यनुक्रमात् ॥४७॥
 सहस्रसंख्यया होमः ततइष्टं प्रयच्छति ।
 तस्माद्विप्रपुरश्चर्यांसम्यग् कृत्वार्थंहावयेत् ॥४८॥

किमप्यसाध्यमेताभिः व्याहृतीभिर्न जातुच्चित् ।
 तस्मादेताः समाश्रित्य साधयेत्सकलं द्विजः ॥४६॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ व्याहृतिनिधानं नाम
 ऊनविंशोऽध्यायः ॥

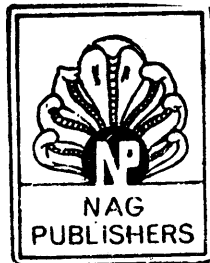
❀ ॐ तत्सद् ब्रह्मार्पणमस्तु ❀

॥ शुभम्भवतु ॥

THE SMRITI SANDARBHA

Collection of Ten Dharmashastric
Texts by Maharshis.

Volume V

NAG PUBLISHERS

11-A/U.A. JAWAHAR NAGAR (P. O. BUILD'NG)
DELH-1110007